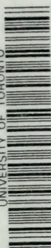

54 СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА 54

СЛИКЕ ИЗ СЕОСКОГА ЖИВОТА

НАПИСАО

ЈАНКО М. ВЕСЕЛИНОВИЋ

СВЕСКА ДРУГА

54 СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА 54

СЛИКЕ ИЗ СЕОСКОГА ЖИВОТА

НАПИСАО

ЈАНКО М. ВЕСЕЛИНОВИЋ

СВЕСКА ДРУГА

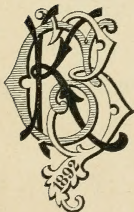

БЕОГРАД — ЗАГРЕБ
ШТАМПАНО У СРПСКОЈ ШТАМПАРИЈИ У ЗАГРЕБУ
1899.

ПРЕГЛЕД САДРЖАЈА

Страна

Од приповедака, штапаних у овој свесци, прештампане су: Кумова Клетва из првога кола *Слика из сеоскога живота* (1889), Чича Пера (1890) из низа засебних прича под именом *Пољско цвеће, слике из сеоскога живота*, Чича Тома и Душмани из збирке *Рајске душе* (1894), Мали певач из трећега кола *Слика из сеоскога живота* (1891), Луда Велинка (1888), Заклетва (1892), Адамско колено (1893) из засебних књижица, и Добричине из збирке *Од срца-срцу* (1893).

КУМОВА КЛЕТВА

Дуге зимске ноћи прекраћују сељаци као и варошани. Или се неколико њих састану код казана — који у шали »духовником« називају — па се ту »исповедају«; или се искупе код једнога, па ту пију, певају уз гусле, разговарају и приповедају.

И ја бејах на такој једној седељци. Друштва беше доста. Писмо, певасмо и разговарасмо сити. Неки од друштва замолише неког чича-Ранка Драгановића, да нам штогод прича. Он усука бркове, попи чашу вина, повуче из свог дугога чибука неколико густих димова и поче причати.

I

У свем нашем селу нема човека старијег од мене. Ето што нас је овде, знам за сваког кад се родио... Много памтим! Памтим кад ова наша црква не беше овде, него је била једна стара, тамо у гробљу; памтим кад је Равње проваљено: онда ми је било осам година; памтим кад је господар Милош изабран за кнеза, кад је збачен, кад је опет дошô... Много памтим!... Знам кад су Турци овуда пролазили, кад су калуђери ишли од села до села те исповедали, тукли жене, што им не скидају вешалице меса — па сам и’ мрзио горе од Турака.

Кô и данас знам, кад су почели судити капетани овако по срезовима, и кад су почели да постављају кметове. Пре ти није капетана било, него село, онако селски, извиче једног за кмета, да му штап, и овај после кметује, док год поштено хоће да ради. Чим почне лагати — ми њега сметнемо, па бирамо другог. Тако је то ишло пре код старог света.

Беше у нас кмет мој комшија Станојло Пуретић. Што беше богат и задружан тај човек, то нема данас! Он као домаћин, па четири његова брата, па два синовца ожењена, па два и син нежењени, и три девојке на удају, па жене, деца, пуна кућа... Имања на по села. Ту су њиве, ту ливаде, пашњаци и шуме; по њивама се лелујаше стрмнина или родни кукурузи, а по пашњацима пасијаше

ергела коња и читави чопори говеда, оваца и свиња.

Станојло беше човек висок, прав кô свећа, крупан и снажан. Треба му само погледати оне две снажне руке, па да се клони од њега. Морало му је бити преко педесет година, јер беше просед... Нарави је био чудновате. Што рече — не порече, па да би главу изгубио! Никога није слушô — радио је све по својој памети. У кући му нико није смео преко његове наредбе — у општини такође, јер се тада наљути и бије све, чим год дочепа. Обично носаше у руци бич, и њиме би млатио кога стигне, кад се наљути.

Онаког домаћина и није било у свету! Оноліки народ и деца — па то све кâ анђели!.... Он само устане из јутра — а устајô је рано, — па тек викне:

— Милисаве!...

Најстарији брат дође, а он онда одређује посô, и тада свако иде на свој рад. Ту није смело бити забуне!... Он се онда умије, прекрсти неколико пута, оде до чардака, препне се на њ и накупи у зобницу кукуруза; онда седне и окоми и', па онда оде, те на̀рани мале прашчиће... (То му је био најмилији посô.) Кад се врати, викне снаху која га служи (то је обично најмлађа од жена); она изнесе, те му полије. Пошто опере руке, она му износи доручак; кад се мрси сува меса или сланине, а кад се пости папуле од пасуља; али, било мрс или пост, увек је на синијици бела кô снег погача, која се под ножем вила кô кајши.

Он узме своју чутурицу, прекрсти се, помене Бога и свог Св. Аранђела, па нагне... После доручкује. Кад се на'рани, снâ измакне синију и служи му вино. Он извади свој дуги чибук, маши се за дуванкесу, коју је начинио од бешике, и напуни лулу; снâ му донесе жишку, и онда задими...

Кад му дођеш кући, ти си дочекан кô владика — Боже 'прости!... Само гледиш, шта се чини од онога народа. Станојло обично ћути и пуши, па кад му шта затреба — он се само мало искашље... Лете оне снахе кâ да су им крила подметнута! Очима траже да виде шта треба, јер Станојло ништа не говори... А ти... ти само треба да кажеш шта желиш — па је сместа пред тобом!... Ето нпр.: пио би варену ракију, ти само реци — а у Станојловој је кући слободно заискати.

— Донеси-де једну вареницу, дијете...

Ама сместа је пред тобом!... Кâ да је она жена држи у недрима кô јабуку!... Ето, таки вам је био Станојло у својој кући...

А у селу?... У селу беше бесан кô и у кући. Пре ти није било овако судница кô данас, него онда бејаше судница како лиснато дрво — или пред кметовом кућом или насред села. Ту кмет обично суђаше парничарима, који му на тужбу дођу. И у нас беше — баш на крсту — тако једно дрво; сад га већ нема више.

Станојло изиђе на крст (раскршће где се обично удари велики крст). Људи, који имају што да се парбе или туже, прилазе њему,

назову Бога и поздраве се, па му онда приносе жалбу. Станојло лепо свакога саслуша, па тек онда рекне. »Нека то и то буде овако или онако!« и — такò остаје.

Кад треба да се састанемо или ради какога договора, или ради какога кулука, Станојло то одмах — на дан пре — нареди бирову, ћоравом Вељку, те овај обзнани народу. А умео је да подвикне пусти, па да се чује по свему селу!... И онда само немој доћи, па се држи у круто... Бадава би се ти бранио да ниси чуо — Станојло те само погледи, па тек осече:

— Двадесет и пет!... Вељко, покажи-де му!... Он вели, да те није чуо...

Моли, куми, братими, вежи небо за земљу — не помаже! Што је Станојло рекô, оно мора бити, па да би он због тога и с Богом ратовò... Вељко ошине као гујом, па се онда добро чешеш и свакад чујеш кад Вељко викне...

Кад купи порезу, он све бележи у рабош, и онда зна свакога поименце, који је дао и колико је дао. А и ту је био жесток. Само рекне:

— За недељу дана — од данас — ’оћу да ми је пореза у рукама!...

И тада појаше свога ђогата, узме онај проклети бич, па ко не да — тај буде шибан кô нико његов... Морало је бити, па да би све продао за порезу... Старији људи то су волели, па су хвалили Станојла где год стигну.

— Оно ваља! Онако се кметује! Он ти неће да човека дуго мучи: те јеси ово, те јеси оно — он ти њему цепне, па се пуши!..

После нема врдања. Што Станојло рекне, мора бити као хлеба, ако хоћеш да си сит!.. Бадава, онаког кмета немају друга села.

Млађи свет није баш тако волео Станојла. Он им се није допадао зато, што је био сувише самовољан, па имао право — немао... Али не смеђаше преко старијих.

А Станојло... Он кметоваше као што је навикô. Није могао помислити, да би се могао наћи ко, да му се противи... Па ипак нађе се...

II

То беше његов кум Срећко Сокочић.

Омален, сед, румена лица, крезуб, а коноперан старчић — то беше Срећко, или како га ми у селу звасмо: чича-Срећко!... Бог да га прости! беше то весео чичица. Никад не могаше разговарати с човеком а да се не врти као чиков и да не бије штапом у земљу. Кад види да га слушају и да му одобравају, он чисто не зна шта да ради од радости... мило му кâ да је Бог зна шта добио...

У селу је важио много чича-Срећко. Кад је год требало о чему крупнијем већати — одмах су звали чича-Срећка; а он би тада, весео што неће паметни људи ништа без његова савета да ураде, дошао одмах, па би о свакој ствари говорио много и саветовао би, да се уради овако или онако...

Међу тим он речима неће никад казати да му је то мило; шта више, он се љути, праћака и баца, говори сваком како га једнако зивкају

и како мора да оставља свој посô, па да иде тамо и да са кметовима ствари уређује — али, најпосле он то чини за љубав општини. Али ми видимо како је то њему мило, како његовом виком мисли да је прикрио од нас радост, па се само слатко насмејемо, кад нам он леђа окрене.

Једанпут, не знам зашто, поцевеља ти се он са својим кумом, кметом Станојлом. Станојло рече нешто, а чича-Срећко то не одобри, него поче доказивати онде, да то није никако добро. Станојло, научен да се његово прима, једва отрпи то пред светом, али онога часа омрзе свога кума Срећка и гледаше згодну прилику, па да му врати жао за срамоту.

Чича-Срећко опет поче зуцкати по мало против Станојла, називајући га: самовољом. Где год међу људе дође, одмах почне о Станојлу говор. Млађи свет врло миловаше да се са чича-Срећком разговара.

Станојло то дочу. Кô да се помами, кад му то казаше. »Ама зар да он једини сме на ме?. . Зар други да ћуте, а он сам да ме клевета?. . . Платиће ми то одмах! . . .« Тако мишљаше Станојло. . . И већ да полети, па да изрече своју осуду: двадесет и пет, Вељко!. . . али се опет уздржа премишљајући: »Шта ћу му? . . . стар је човек; а после. . . после тога и кум ми је. . . ко би то смео? . . .«

Дан за даном пролазаше. Људи рађаху своје послове. Чича-Срећко кô да се примирио — ал' опет по мало зуцне против Станојла; а Станојло опет чекаше згоду, па да за све

плати своме куму Срећку. Даде му се и та прилика.

Беше баш лицем на Огњену Марију. Људи обично не раде у тај дан — него се окупили код крста, па ту разговарају. Беше ту и Станојло и Срећко и други поштени домаћини. Седе и причају.

— Ко ли је оно? — рече чича-Јова.

— Мирко — вели чича-Срећко, метнувши шаку над очи.

— Који Мирко; зар Стојић?...

— Јес' он.

— Што ли онако хити?

— Не знам ја, Бога ми — рече чича-Срећко.

У тај мах Мирко, те међу њих.

— Помоз' Бог!

— Бог те чуо!

— Шта ви радите?

— Ет'... седимо...

— Што си се ти тако ознојио? — питаше га чича-Срећко.

— Ама тражим тебе.

— Мене?

— Jȁ. Они твоји врзињаци пустили волове у моје кукурузе, па све потрли.

— Не може бити!...

— 'Ајде, да видиш.

— Ама, како то да пусте?...

— Е, како... Говорих ја теби, да ти је плот до моје њиве посрнуо и да треба да га преровиш. -- Знаш, Богу 'вала, да ти је мркоња дерач...

— Ја... ја... а ја рекох деци да причувају — па ето пустише... Па велиш много штете?...

— Много, Бога ми!...

Станојлу синуше очи.

— Вељко! — викну он.

Ћорави Вељко дође.

— Јеси л' викô ти да људи чувају стоку, да не улази у штету?

— Ја'оме! — рече Вељко.

— Је си л' казô да ћу да казним свакога, који буде пустио стоку у туђу храну.

— Јесам.

— Па, куме Срећко?... рече Станојло, једва прикривајући радост, што му дође тако на ногу.

— Овај... куме... ја сам и казô мојим, а... овај... ви'ш ти њи'... упустили...

— Па каки си ти старешина, кад те твоји млађи не слушају?...

— Слушају, куме... али... ето ви'ш... деца, па се заиграла .. Овај... што буде штете, ја ћу платити... ја не одричем...

— Знам ја да ћеш платити! Ти и мораш платити — нећу ја! Ама зашто да то буде?

— Па... више неће...

— Више и не сме!.. Ама јеси ли ти чуо да је Вељко викô, да ће сваки бити кажњен ко пусти марву у штету?...

— Чуо сам.

— Па ниси послушô... а?...

— Па... деца...

— Вељко; спреми-де!...

— Шта, куме... шта?... викну чича-Срећко, скочивши, као опарен.

— Шта?... Двадесет и пет!... Ето шта!

Страшан ли беше Станојло. Оне велике веђе наднеле му се на очи, па му се сјаје два ока кô две звезде. Чича-Срећко погледа у њега, погледа... па тек задрхта кошуља на њему.

— Коме двадесет и пет?

— Теби!... једва изговори Станојло.

— Мени!

— Теби!...

— Зар овој седој коси?... рече чича-Срећко, скинувши капу и ухвативши пуну прегршт белих власи.

— Јес'!

— Зар куму, који те је на рукама држао?

— И куму и мом оцу и Богу... и... свакоме кô не слуша!... Доле!...

— Ја ћу да платим... рече чича-Срећко.

— Доле! рече Станојло.

— Доле?...

— Доле!

— Нећу!...

Засјаше му се мале очице и он потеже нож. Погледа око себе па викну:

— Ко ми приђе... мртав је!... Кум-Станојло, ево да ти за сваку батину платим дукат. Видиш ову седу косу... Види!... Обелих, а не добих ни једне батине. А ти... ти хоћеш да ми удариш двадесет и пет!...

— Ја хоћу! Вељко, држи!...

Вељко притрча, удари штапом по руци чича-Срећка и — нож испаде. Вељко га стеже за мишице. Људи поскакаше.

— Шта хоћеш ти, Станојло? — викну чича-Јова.

Станојло докопа штап, скочи на Јову и подвикну:

— Натраг сви! . . . Вељко, поведи га на мацке!

Свет стукну назад. Нико не смеде ни погледати Станојла, а џаба ти да му убраниш, што је наумио. Све се ућутало. Чини ти се да би човек чуо како лупају срца. . . Станојло само дрхташе од радости.

— Не на кума и Св. Јована! . . . викну чича-Срећко, кад га доведоше до оне несрећне даске што се зове мацке.

— Ја и нећу на кума! рече он, кô мирним гласом, и скиде капу, па је метну на земљу подаље од себе.

— Ето, кумство је у капи.

— Куме, да платим. . .

— Сад ћеш ти платити.

Људи окренуше главе, па гледе тамо у честу. Вељко докопа чича-Срећка, који најпосле мољаше, и обори га на мацке, па му гвожђем — удешеним за руке, ноге и леђа — прикопча тело за даску. Одмаче се да бира штап. Чича-Срећко опет мољаше, а Станојло набра обрве, па само кад и кад рекне:

— Ето, кумство је у капи! . . .

. . .Ћорави Вељко баци изломљен штап и откопча чичу од мацака. Чича-Срећко ћуташе

лежећи као да нема живота у њему. Вељко га згура са даске на земљу. Чича скочи; закрвављеним, плачним очима погледа по сакупљеном народу, баци поглед на Станојла, који врдаше очима, и Вељка који стајаше уз Станојла, чешући се мирно по глави, па онда обори очи доле... Поћута неколико тренутака тако оборене главе; груди му се надимаху, руке отпустио низа се... На једаред му ударише сузе и он поче јецати... Докопа се оберучке за очи, дође до крста и наслони се на њ... Онда диже главу, погледа по сакупљеном народу и пљуну:

— Срам вас било!... Зар да се овако шта пред вама деси?... Јес'!... Ви нисте људи!...

Он скиде капу с главе, прекрсти се и целива крст, па викну:

— Свемогући Боже! Чуј гласак црва твога и саслушај молитву његову!...

Онда погледа на Станојла; овај се уздрхта.

— Да Бог да, куме, дочекао јада за живота свога!... Весеље ти се у жалост претворило!... Семе ти се затрло, а ти, јуначе, не могô душе испустити, док преда ме на колена не паднеш, да опроштаја тражиш!... Видиш, кумство је у капи — и, ето, ти си га прекршио... и ја га кршим и... више нисмо кумови!...

То рекавши баци капу коју држаше у рукама под ноге, и сву је изгази. Онда пређе кроз народ и путем оде кући. Ветрић се играше с његовим, као снег белим, власима, а народ гледаше за њим, дршћући од страха.

III

Неколико тренутака потраја мртва тишина. Нико ни речи не прослови. Људи се само згледаху од чуда, и као да се очима разговараху... На једанпут поче жагор, који растијаше све већи и већи. Чу се већ и глас чича-Јовин:

— Људи, браћо, шта ово би?!

— Несрећа!... викаху једни.

— Брука!... викаху други.

— Покор!... викаху трећи.

— Зар он... тако?...

— И неће Бог да га убије!...

— Ни гром да га спали!...

— Једног старца да онако истуче!...

— Море кума, који га је на рукама држô!...

— Кад он кума не поштује, он ни Бога не поштује!...

— И он наш кмет? рече чича-Јова.

— Треба га раскметити!... гракну народ. Дај штап овамо!...

— Подај га чича-Јови!

— Јес', Јовану штап подај! викаху старци.

Станојло стајаше као окамењен. Он не чујаше вику народа, него гледаше дугим погледом за чича-Срећком. Он и не трепташе никако, а очи му беху укочене и устаклајисане кô у мртваца...

— Станојло!

— А?

— Народ те неће више за кмета; дај штап овамо?

Он погледа чича-Јову тако, да овај стукну неколико корака назад.

— Народ те неће за кмета! рече, чисто гушећи се, чича-Јова.

— Неће?

— Неће!... Нећемо те!... Дај штап овамо!... Ти ниси више кмет! — викаше народ.

Станојло ћуташе... Тад изиђе из народа Ивко Ћулобрк. То беше крупна и снажна људина. Он му истрже из руке штап, па викну:

— Народе, браћо!... ево штапа. Коме велите да га дамо?

— Јовану... чича-Јовану — викаше народ.

Ивко пружи Јовану штап. Јован га прими. Станојло ћуташе, спуштених руку низа се.

— Ви ме, браћо, окметисте? питаше чича-Јова.

— Јес', Јоване!... јес', чича-Јово!...

— Али, браћо, и ја сам жесток човек.

— Али ниси бездушан — викаше народ.

— Е, то нисам.

— Ти смишљаш и на Бога и на душу.

— Па... ви ме познајете...

— Јес', познајемо те!...

— Али, браћо, ја тражим да слушате!

— Слушаћемо!

— А ја ћу опет радити с договором...

— Тако, тако...

И тако за час променуше кмета. Ћорави Вељко одмах приђе чича-Јови.

— Шта ћеш ти? — питаше га он.

— Па ти си кмет.

— А Станојло? . . .

— Он није више.

— Па како ћеш ти бити код мене биров; зар би ти ударио Станојлу двадесет и пет?

— Кад би ми заповедио ти — рече Вељко.

Станојло само ћуташе. Он кô да не чујаше, шта се овамо говори, кô да га се и не тицаше сав овај разговор. Наслоњен на крст, спуштених руку, натуштена чела, он премишљаше о свему што се мало час деси. На њему се виђаше, да га је гризло његово недело. Са лица му тецијаше крупан зној, и он ни једанпут не махну ни руком ни рукавом, да га убрише — јамачно му није било до тога. . . На послетку баци поглед око себе. Сви около стојећи погледаху га мрским погледима. Он разумеде прилике у којима се находи. Опкољен толиким светом, он беше сам, сасвим сам. . . Ту не беше срца за њега и — њему то би тешко, то се познаваше по тешком дисању његову. . . Немоћан да заповеда — јер га не слушаху; немоћан да умилостиви — јер ни сам не беше милостив; немајући снаге да, поред јада у души, издржи и оне погледе пуне мржње: он се мораде уклонити.

Одмаче од крста. . . Земља кô да му се гибаше под ногама — он поче посртати. . . Они исти људи, који до мало час стрепише од његове сенке, сад га и не погледаше честито; још му Ћулобрк мало и подвикну; двојица, тројица и искашљаше се.

Посрћући дође до раскршћа и стаде. Стајао би још ту, али га нешто из *њега самога* тераше.

да иде даље. Он и не гледаше куд иде. . . само нека се иде. . . нека се бега од овог света, од ових људи.

Прође целу улицу. Двоје троје паса лану неколико пута на њега. . . Он изиђе у поље и јураше као ветар поред садевених крстина и кладања, не идући путом него стрњиком. . .

»Шта урадих, кукавац сињи! . . . Проклета моја памет! . . . Проклета моја нарав! . . . и јутрошње јутро и. . . данашњи дан! . . . Шта ми би? . . . Ја да истучем кума, који ме је крстио! . . . Кум је већи од оца! . . . Он ме је проклео! . . . Како 'но рече? . . . »Весеље ти се у жалост претворило! . . . Семе ти се затрло! . . . а кум може да прокуне; његову клетву Бог прима пре него и очину и материну! . . . Што кум прокуне, никад среће нема! . . . А ја имам јединца, имам мога Радоја кô зеницу ока! Он ми је весеље, он ми је радост и срећа и — све. . . »Весеље ти се у жалост претворило! . . . Семе ти се затрло! . . .«

Он се стресе. Нешто хладно прође му целим телом, од главе у пете; колена му клецнуше и он се сурва као стена.

»О, Боже! Створитељу! Молим ти се: сачувај, Господе, мога јединца, моју једину радост, моју кућу, моју срећу. . . мога Радоја. . . Уби мене. . . мене: ја сам крив! . . . О, земљо, што се не отвориш? . . . Удри громом, Господе! . . . удри несрећника, што је дигô руку на свога кума! . . . А мога Радоја! . . . моје дете. . . он је још млад, зелен! . . . Молим ти се! . . . он. . . јес',

он . . . треба још . . . молим ти се, оче небесни! . . . са . . . а . . . ч . . . у . . . вај! . . .

Ту га загуши јецање. Паде ничице по земљи и наслони главу на руке. Река од суза удари му на очи. . . То беху прве сузе после детињства.

Благо сваком оном, чије око може сузу пустити! Што је мелем рани, то је суза болном срцу. Она односи бол као вијор сламку. . .

Подиже се. Беше мало мирнији, али страх га поново обузимаше. Опучи корачати премишљајући:

»Шта да радим? Треба да се измирим са кумом — али како? . . . Ко да му то спомене? . . . Ја? . . . Не могу! . . . Како ћу му изићи пред очи? . . . како га смем погледати! . . . Да молим људе да нас измире? . . . Неће нико! . . . Цео ме свет мрзи! . . . И Бог ме мрзи! . . . и сам на се мрзим! . . . Али ја морам то пре свршити, док ме није клетва сустигла! . . . Ама, ето нема никог, ко би ми могô помоћи! А ја сам баш и да одем, не би' могô ништа свршити! . . . Ја се не бојим за се, мени неће ништа . . . да ме снађе смрт, баш би ми добро дошла! . . . Али Радоје! . . . Ако снађе њега! . . .

Опет га поче обузимати очајање. Он се хтеде силом отргнути од тих мисли. Поче мислити друго шта, али се опет враћаше на пређашње мисли. Из главе му не избијаше мисао: »Весеље ти се у жалост претворило! . . . Семе ти се затрло! . . .

Сунце се беше смирило, кад се он врати у село. Вечерњи ветрић расхлађиваше дневну

врућину: жене стајаху на капијама и разговараху се: деца се играху по путу, скупљајући прашину у мале гомилице.

Ствар се беше већ рашчула по свему селу, и у кога беху уста прорезана говораше о Станојлу и чича-Срећку. Нарочито жене, јер док оне све не прорешетају, не може ништа бити.

— Јес' чула, друго, шта је данас било код крста са јадним пријатељ-Срећком? — говораше једна.

— Éја, јадна! Чула сам ја то оног часа!

— Гром га спалио! како то смеде учинити: па још кума!...

— А зар си се ти бољем чему надала?... Оно је душман! Казала сам ја то оном мом, још кад су га окметили.

— Кажу, да га је проклео.

— Проклео, jȁ шта мислиш! Не помаже му, вала, па да иде у манастире и да му чита сто калуђера!

— Веле и да је прекршио кумство, кажу да га се одрекô...

— Jȁ шта ти мислиш!... А и што се не би одрекô душмана? Очију ми мојих, на ону »препорцију« ја још нисам видела човека!

— Ћут', јадна!... ево га!

Он корачаше погнуте главе и погурен. Иђаше правце путем.

— Беж', ето кмета! — рече један дечко.

Деца се окретоше. Један између њих најодраслији рече:

Кмет?... Није он јако кмет. Мој отац вели, да он није ништа...

Не рекавши им ништа, прође мимо њи' и оде својој кући.

IV

Гром да је ударио у кућу Пуретића, не би направио толико забуне, кô што је направио глас, да је Станојло истукô чича-Срећка. Људи се устумарали, па само хучу; жене прикупљаху своју децу око себе, као што квочке пилиће прикупљају, па их миловаху и љубљаху. Гледаху свака своје сузним очима, јер знађаху да децу најпре сустиже клетва. Браћа Станојлова се разговараху, како је једини спас од тога да се изделе.

— Е нећемо, вала, више кусати из једног топрака, па да би погинуо! — говораше Милисав.

— А боље, брате, и погинути него гледати, како ти млађи умире! — вели Петар.

— А говори' ја њему, да се не прима тога проклетога кметовања; али он се онда издре на ме и рече ми да гледам свој посô! — рече Кузман.

— Што радио, оно и патио! — вели Ђурађ.

— Па рекосмо ли, да се делимо? — питаше Милисав.

— Рекосмо!

— Ко ће то да му каже? — питаше Петар.

— Ја — вели Милисав.

— Шта учини човек од себе и нас! — рече Кузман.

— А и предрто је, брате, много — вели Ђурађ.

— Ја сам из најпре казô, да он није за кмета — вели Милисав.

— Казô! . . . па шта ти је ваједило? — Кô и мени — рече Кузман.

— Што ли га нема? — питаше Петар.

— Не знам.

— Да ли је остô на крсту?

— Није; веле да је отишô у потес.

— А није више кмет?

— Није, сад је чича-Јова.

— Већ мрак. . . што ли га нема? . . .

У тај мах клепну капија. Они погледаше. Он иђаше погурен. Прође мимо њих, не назвав ни Бога, и уђе у кућу. . . Све ћуташе кô заливено. Очекиваху га да изиђе, али он не изиђе.

Ту ноћ и не спаваше нико. Жене само уздисаху, а људи ћутаху, пушећи своје луле. . . Прође и ноћ, скоро свану. Милисав ишчекиваше, да га по обичају зовне, те да посô нареди. Чека, чека — али не дочека. Најпосле оде сам у његову собу. . . Он сеђаше на клупи, заронио главу у руке, и ћуташе. Степанија (његова жена) стајаше уз пећ. . . Он не диже главе, кад Милисав врата отвори. Милисав се искашља, он опет не диже главе.

— Станојло! — викну га Милисав.

— А? — рече он, дигавши главу.

Милисав га погледа. Очи му беху закрвављене, лице нешто смежураније, а коса бења.

— Оди овамо.

— Што ћу ти?

— Имамо да се нешто разговарамо.

— А шта? — рече он, пресекавши га погледом.

Милисава кô да шчепа неко за гушу — тако му се глас запти.

— Па да зовнем и оне...

— Зовни и' дè!... рече Станојло.

Милисав изиђе. Наскоро уђоше сва четворица. Станојло беше устао, Степанији рече да изиђе напоље. Кад осташе сами, упита их он промуклим гласом:

— Шта ћете?

— 'Оћемо да се делимо! — рече Милисав.

— Да се делите?

— Јес', да се делимо? — викнуше сва четворица.

— А ја сам вам 'хтео нешто друго рећи.

— Шта? питаху они.

— Да одете до кума...

— Он нам није више кум. Кажу људи да се одрекô кумства. Је л' истина?

— Јесте... али... овај... да га замолите.

— А ти?

— Ја не смем.

— Па, како ћемо ми?

— Идите... молите... Он ће вама опростити...

— Шта велиш, Милисаве?...

— Ја не смем.

— Ни ми! — рекоше она тројица. — Боље је да се поделимо.

— Али. . . ја вас молим!

— Не смемо! . . .

— ’Оћемо деобу — вели Ђурађ.

— Ето вам све! . . .

— Јок, само наше талове.

— Мени не треба ништа. . .

— Теби не треба, а Радоју? — рече Кузман.

Он обори главу, па рече.

— Оставите му колико ’оћете!

— Ми мислимо лепо. . .

— Ето, то је лепо. . . Идите, па се договорите. . . ено вам Радоја.

Степанија улети у собу кô бесомучна па закука.

— Шта је? — питаху је они.

— Кум Срећко је умр̂о! . . .

Ко да је бомба пала међу њих, тако занемише. Станојло први дође себи.

— Умр̂о! . . . а кад? . . . питаше он.

— У расвитак — беше одговор.

Више није било помена о даљем опстанку задруге. Ова кућа беше проклета, и из ње се требало иселити. Имање је подељено на брзу руку. Нико ту није тражио добити.

Станојло је остао сам са Степанијом и Радојем.

V

Степанија је била и пре болесна, али глас о смрти чича-Срећковој оборио ју је у постељу. Оболела је страшно. Ко ју год видео,

рекô је да неће устати са постеље. Станојло се беше сасвим ућутао. Свет није марио за њега, сваки га је живи избегавâ, а и он сам није никуд међу људе излазио. Од кад се Степанија поболела, по једна од снаја долазаше из Милисављеве куће, те редоваше.

Степанији беше све горе и горе. Једног вечера затвори очи за навек. Тај случај измири у неколико комшије са Станојлом. У нас је, кô што знате, обичај, да оне званице које зовемо на весеље зовемо и на жалост. Тако дођоше и комшије, да испрате Степанију до вечне куће.

Много их је изненадио сам изглед Станојлов. Он кô да осећаше да се већ отпочела испуњавати кумова клетва. Он беше уверен да ће те године још једно из куће у гроб, јер у мртваца беху очи отворене, а то је знак, да ће још које умрети. Душа му беше кô казан, у коме ври. Унутарња ватра сагореваше га, а што се у човеку унутра кува, то се на лицу да познати.

Видећи комшије какав је Станојло, почеше га сажаљевати... А свет је свет... он лако заборави данас, што је јуче било. Што је јуче хвалио, данас ће покудити; а што је јуче кудио, данас ће похвалити. Зато се и вели: други дан — друга и новака.

— Е, људи, нисам се надô, да се овако може човек променити! — вели један.

— Е, мој брајко!... па ти ништа и не знаш — рече други.

— Сад знам... ето ми Станојла.

— Ала је омршавио! — рече трећи.

— И обелио! — додаје први.

— Па да видите, људи, није он баш ни рђав човек рече други.

— Само је жесток.

— Зато сад и испашта...

— Ама, чини ми се у покојне Степаније отворене очи...

— Није, зар?

— Јест, богме.

— Онда још једно из куће...

— То ће бити Станојло. Ено га замирисô већ на погачу.

Стари чича-Ћира, одмахиваше главом у знак неодобравања.

— Шта, чича?

— Бојим се за дете...

— Ама, дете је здраво кô дрен.

— Клетва је, мој синовче! Покојни Срећко рече, чини ми се: »Семе ти се сатрло!«

— Jä.

— Е!... рече чича-Ћира, опет одмахнувши главом.

— Ето Станојла.

Он дође међу њих и пита ше их, да ли имају ракије у чутури.

Сараниише Степанију, Станојло јој издаде све уредно: и даћу и трећину и четресницу и полугодишњицу и годишњицу. Кад је све свршио, он науми оженити Радоја. А и време је већ једанпут! Годину дана кућа без жене, а где је кућа без жене, сви знамо, Богу хвала, како је.

А беше и момчина тај Радоје!... У обиљу снаге и здравља. Гарила га наусница, а по где која маља почела на бради избијати, па се соко почео и бријати... Добар играч, добар свирач, добар певач, весељак — е могô си од њега што 'oћеш! Девојке, кад га погледе, заборављаху на клетву, која је на њему.

Гледећи њега, Станојло поче заборављати своје муке. Поче и међу људе излазити. Помири се и са чича-Срећковим синовима и, вала, требало је да неколико добрих људи устану, па да се опет обнови кумство.

Станојло му поче меркати цуру и нађе је у П... у Селићима. Девојка баш према момку, а, што веле, налик једно на друго кô две зеленике.

Зове Станојло већ и у сватове. Чутура окићена ниском цванцика. Позива и Јована, сина чича-Срећкова, за кума, али овај рече, да га је отац на самрти заклео, да то не чини, али обећа да ће доћи у сватове. Станојло окуми чича-Јову кмета.

Весело је срце Станојлово. Под њим старим ноге се подмладиле. Спрема, набавља, трчи — шта се не чини од њега.

»Боже! хвала ти!... Дај ми још толико живота, да га видим ожењена, да видим и да знам, да ће се дим вити из оне баце, и да ће ми имати ко славу славити! А онда... онда нека умрем, јер нећу веће радости дочекати!« — Тако се мољаше Станојло Богу.

Али, усред те молитве сину му кроз главу, кô усијана летка, кумова клетва и... задрхта

старац, живци у њему изумираху, и само понављаше без икаквог убеђења скоро бесвесно речи:

»Добар је Бог! Саслушаће молитву моју!...«

Прва мисао ипак преовлађиваше, а он, као уз пркос њој, понављаше горње речи. А хтео би тим избити из главе ту мисао која га убијаше...

VI

Дође и тај дан. Станојло ураниo, па и весео и тужан тумараше по авлији. Дан беше један од оних лепих јесењих дана... Сватови се почели искупљати. Дође кум, старојко, девер, најбољи друг Радојев (син неког Крсмана Петровића, име му Сима) и остали кићени сватови. Старојко довео и цигане, ту су ти ћемане, санови, добош и велики бубањ... Нема него јечи. Стари сват приђе Станојлу — пошто сватови доручковаше — па рече:

— Да пођемо.

— 'Ајде!... Куда ћеш ти, Радоје?

— Идем, да донесем побри твоје пиштоље, бабо.

— Е, иди.

Кренуше се. Песма је, весеље је. Кад погледа човек преко четрдесет коњаника, све под избор. Пуцају пушке, певају сватови, све јечи. Станојло плакаше од радости, па, бришући својим широким рукавом сузе, рече:

— Шта је мени, те почех плакати?

— Па — рече кум — од радости.

— Од радости јест!...

— За друге сузе не знао!

— Дај, Боже!

У тај мах му сену опет кроз главу кумова клетва, а он, да би угушио ту мисао, запева:

Мајка Мару под планине даје,
Мајка даје, а Марија неће!
Нећу, мајко, жива под планину!
Под планину често Турци оде...

— Шта оно би, куме! — рече чича-Јова.

Коњаници беху поскакали с коња. Притрчаше тамо, имају шта видети. Радоје лежаше мртав, у руци му беше пиштољ...

— Како то?! Од куд то?!...

Ствар објаснише одмах. Радоје беше рекао побратиму своме Сими, да опали из пиштоља, јер су били близу куће девојачке. Овај га послуша — али пиштољ слага. Радоје му рече, да је пушка давно напуњена, него да подасне кашилук. Овај то учини, запне, повуче за тетиву, кресне и само барут у кашилуку букне. Радоје узме пиштољ да види, је ли пун, и таман принесе цев устима — пушка пуче, и он паде смртно погођен... Пушка је била давно напуњена, а није чишћена, те се ватра задржала најпре у ваљи, па после барут ухватила, као што то беше обичан случај код кремењача...

Оплака и мало и велико. Само Станојло не имађаше суза. Он стајаше као станац камен, нем, руке турио под појас, па гледаше свога јединца, како лежи са заваљеном главом, сав обливен крвљу... Ко зна, каке му се мисли

врзаше по глави!... То само може знати онај, који је тај случај дочекô кô Станојло... Но ја га не бих желео никоме — узгред буди речено.

Станојло се на једаред окрете, иза деверова појаса извуче други пиштољ, запе, прислони на чело, и, пре него што би га задржали, опали... Мозак прсну по околостојећим и — место једног — сад лежаху два леша... Отац и син...

Сватови забезекнути, гледаху целу ову радњу, и, кад се освестише, рече чича-Јова:

— Бадава, децо! Што јест, јест! Али кум може да прокуне, кô и мајка кад сису извади...

Ето, то је *кумова клетва.*

ЧИЧА-ПЕРА

Трећи дан како снег веје. Већ је преко колена, а изгледа да не мисли престати. Уједнило је бојом све, и небо и земља... Северац уједначио, па дува онако исто како је почео пре три дана...

На улици не беше живе душе. Све је нашло себи заклона: стока побегла у кошаре, а људи у куће. Једини знак живота беху бели димови што се више из малих димњака сеоских кућица...

Ја бејах сам у канцеларији и расматрах нека акта; мој писар беше у архиви, чујем шушка, јамачно нешто тражи...

Послужитељ отвори врата.

— Чича-Пера моли те да уђе.

— Који чича-Пера?

— Мијатовић.

— Пусти га.

Послужитељ га пусти.

Беше то човек од својих шесет и две до и три године. Коса седа, а веђе и брци црни... Стаса средњег и нешто погуреног. Од одела имађаше на себи некакав копоран и гуњ, обоје поцепано, и кошуље. На глави нека олињала шубара, око које беше омотао неки бели пешкир...

Како уђе, он скиде капу, те је отресе од снега, па онда узе са мрких брка скидати иње. Радећи то, назва ми Бога.

По гласу, а и оном жалостивом погледу којим ме је погледао, видео сам да је узбуђен.

Примих му Бога и понудих га да седне.

— Нећу седети! — рече он.

— Које добро? — упитах га.

— Како добро!... Далеко је ово од добра!...

— А шта је, чича?...

— Ништа!... рече он, па окрену главу и ману пешкиром преко очију... Ништа!... Ово је срамотно!... Није баш лепо да ја тебикар долазим и да ти ово кажем!... Али кâ велим: ти си наш председник и које смо ми тебекар гласали и веровали ти, и који си ти намакар добар и све тако до данас!...

Ја видех да је чича-Пера још од куће спремао ову беседу као увод у своје причање, те га зато и пустих, нек све изговори.

Али чичи као да не беше много до увода, он одмах пређе на ствар.

— Дошô сам ти, ако му мо'ш судити, ја запретити како...

— Коме?

— Мом оном сину... несину Спасоју!...

— А шта ти је радио?...

Онману опет пешкиром по очима, кану стиште у леву руку, па обори очи доле.

— Брука!... Стид ме, председниче, да ти причам!... Волео би' да сам мртав!... И он тако меникар, своме родитељу!... А јединац ми!... Овако, ви'ш, овако сам га носио на рукама; да сам могô, носио би' га у недрима!... И никад ми не би био тежак!...

Био је врло узбуђен... Модре усне његове купиле су се и растезале; а очи беху врло влажне: видело се да је готов на плач.

— Седи, чича! рекох му.

— Пиши! — рече ми. — Пиши, па нека се зна и за ту бруку: како је отац тужио суду сина, за то што га је истерô из његове рођене куће!... Видиш!... Видиш!... Ја сам ону кућу градио, кâ велим: треба!... И каки би' ја био отац, да не начиним кућу!... Лепо сам је покрио црепом и уредио како ваља!... Велим: кâ свом детету!...

Ту опет заћута и окрете главу. Видео сам како гута...

— Пиши!...

Ја пресавих табах и почех писати саслушање...

Он устаде.

— Кажи: Пера Мијатовић дође, па тужи свога сина Спасоја, који је он њега отхранио и одгајио... Јес'!... Јес'!... Одгајио сам га и гледао кâ мало воде на длану!... Кâ велим: и он ће мене под старост!... А јако, ето!... Вели ми... Знаш шта ми вели? »Ти си — вели — луд!... Ти ћеш — вели — упропастити јако кућу и имање. Морам — вели — ићи у суд да то кажем, и да тражим да се од тебе одузме све!... А ти јако — на поље!«... Ето, то ми вели моја крв!...

Па корачи неколико пута и приђе прозору, те шубаром скиде маглу са стаклета, па се, токорсе, загледа у авлију...

У самој ствари плакао је, јер му пешкир беше непрестано на очима...

Ћутао је дуго. Најзад ја га викнух.

— Ој! — одазва се он, окренув ми главу. Очи му беху плачне.

— Дела, чико, испричај ми све, како је било. Седи! — рекох му.

Он седе.

— Да ти испричам!...

Глас му је по мало дрхтао.

— Ја сам, кâ што зна и цело село, стекô оно мало имања... Има га, 'вала Богу, доста!... Да живи кâ мали цар!... Сам забран ваља данас, на овој безбрашници, пет стотина дуката... Ја сам онај забран одгајио, кâ и њега!... Сваки онај церић у њему, то је моја радост... Све сам ја поткресивô, крчио од трња, па је сваки одрастô прав кâ стрела!... Каку 'оћеш градљику. мож' осећи у мом забрану!... Велим:

њему је, моме детету. Не мора се мучити, ако сам се ја моро̂ мучити! Нек има свега — ка̂ што и има!...

— Да није он шта отуђио од тог имања? — упитах, колико да видим због чега је та кавга међу њима.

— Ја̏ шта је!

— Да није продао коју земљу?

Он одмахну главом.

— Није!... Али, чини ми се, за земљом не би' толико ни жалио, него забран...

— Шта, забран продао?

— Није?... Али, али готово ка̂ да га је и продо̂, кад ће га исећи... А ја то не могу гледати својим очима, волим умрети!... Нек ме убије проста му моја крв!...

— А коме је продао шуму?

— Та да је човеку, па 'ајд, 'ајд!... не би' ни жалио: али продо̂ оној Пантиној пропалици, што му неће ни платити никад, продо̂ Тошану!... А Тошан је зуљан! Упропастио све своје, па сад упропашћује другог...

Ту опет ућута.

— Па, знаш, кад сам то чуо, мени се окрену она кућа око мене! Нисам био код куће, био у ваљевској, па кад се врати', мени Станија, његова жена, каза. Лепо да се помамим. »Ама зар он да прода, а мене да не запита?«... Једва сам чеко̂ да дође од мејане, па да га питам само: како је смео?... и је ли то његово?...

— Кад би пред ноћ, ето ти њега. Назва Бога. Ништа... Онда ја његакар питам: —

Је ли, синак?... Је л' истина да си продô шуму у забрану?

— Јесте — вели он.

— А јеси ли имô право да је продаш?

— Ваљда сам имô!

— А чија је оно шума?

— Моја! — вели.

— А моја?

— Твоја је била — вели — док ја нисам настô пунолетан; сад је моја!...

— Мени само плану пред очима; — али се опет уздржим.

— Па, синак, а шта ћу ја?

— Шта ћеш, живи, ето шта ћеш?

— А зар се ја баш ништа не питам?..

— Јок! — вели он.

Ја планем.

— Е, нећеш бре!... Оно је моје!... И док год дуном дијам, ја сам госа од свега!... То што си ти с оном пропалицом уговарô, не вреди ништа за мене!... Већ ако имаш ти какй други забран, онда друга ствар!... — Окај се, тата, ћорава посла! — вели он. — Ја сам оно продô и направио уговор, па сам примио и капару. — Па камо ти капара?.. — Утрошио сам — вели. — То је било још пре недељу дана!... — Ти му враћај капару како знаш, ја мога забрана не дам! — викнем ја. — Даћеш!... — Не дам! — 'Оћеш!... Нећу!...

— Он докопа један батић, па мене међу плећке... Мене!... Оца!... Јес, Бога ми и данашњег ми дана!... Лепо: туп!... па то ти је!...

Чудновато изгледаше његово лице. Пламен неки обливао му је образе, а сузе су лиле мао киша...

Поћута мало, поћута, па рече промуклим гласом.

— Па ти не пишеш?

— Причај ти — рекох — па пошто испричаш, ја ћу онда написати.

— Није мене, председниче, заболело оно што ме је ударио. Јок!... Да се кућа срушила на ме, не би' осетио!... Али о̑н, мој Спасоје, да дигне на мене руку, да ме удари!... Јес' чуо?... Јес' чуо!... Да су казали, сад ће бити смак света, па ти ћеш, Перо, сам остати — ја би' пре верово̑ него то, да ће мој Спасоје дићи руку на...

— Отишо̑ сам у собу, па сам сео и мислио, шта ли сам Богу згрешио, те 'вако од мене чини. Ама, знаш, не могу да верујем, и да не бујн онде, где ме је батић ударио. ја би' казо̑ целом свету: лажеш да је мене мој Спасоје ударио!...

— Целу ону ноћ нисам ока на око... Тако ту, све нешто празно... Ка̑ да ми је неко умр̑о — не дај Боже!... И ка̑ да сам немам у себи живота...

— Свану... Ја тако седим и пушим лулу. Спасоје уђе у собу. Стао уз вуруну, па гледи на ме ка̑ на душманина; а ја саго̑ главу па плачем; не умем речи да му рекнем. — Јес' чуо ти! — вели он. Ти ако 'оћеш тако — на своју руку — ти ћеш за час излетити на поље!...

— Мени мркну свест. Плану' кâ жива ватра, па цикну': — Ко на поље? . . . — Ти! — вели он. — Ти на поље, псето једно! — цикну' ја, па му полети' за гушу. . . Е, није ми био ни на зуб. Докопам га по средини и ома'нем: али пуста снага јавашила. . . Он ме тресну о земљу кâ бундеву. . .

— Упаде Станија запевајући, па полети и она на ме. . . Тамо некоме, несрећо матора! . . . Бога ми, јес'! Назва мене несрећом! . . . Мене, она! . . . Ух! . . . Гадуро једна, викнем, па кад сам је млатнуо, оде конђа у ћошак. . . — Зар и ти мени да читаш, стеницо једна? . . .

— Она полети опет на ме, ја да је дочекам, а он столичицом, па мене по рукама. Мени руке клонуше, а она шамаром иза врата што игда може. . .

— Е, то ме заболи љуто! . . . Клону ми глава, кâ да је осече Св. Ар'анђео. . .

Ноздрве му се шириле. У лицу беше час блед као крпа, час црвен као рак кад се укува.

Устаде и стаде ходати тамо амо по судници. Ја му не рекох ни речи; нисам га терао ни да прича. Чекао сам, док се мало прибере. . .

Ходао је дуго. На једаред се окрете мени, па заплака:

— Зар не би боље било да ме је Бог узео, па ме курталисô овог несрећног живота? . . . Зар не би боље било, молим те, молим те, кажи! . . . Узео ми снагу; још мало, па ће ми узети и памет! . .

Па стаде нагло пешкирем трљати очи.

— Шта плачете, испале, да Бог да! Шта плачете, ослепиле!... Матор човек, па — плаче!...

— Та да су они људи, па 'ајд, 'ајд!... Што је било — било!... Јачи — јачи!... Старији — старији!... Џаба им!... Али они мене изгоне на поље!...

— Изгоне?

— Изгоне!

— То не сме бити!

— Зато сам ти и дошô!... Ти си наша власт. сви смо те гласали; и ја сам!... Па, види, како закон пише!... Ако му је законом додато то право, онда да знам, па да идем да бирам церић у забрану да се обесим!...

— Не може он тебе истерати, чича Перо, не може!...

— Не може, jȁ!... А како ме је истерô?..

— Истерао?

— Две ноћи ноћио сам у сламама. А 'вака зима!... И овај јад и чемер!...

Па пружи обе руке према мени.

— Види!... Види!... Дркћу и од зиме и од старости!... И види!...

Па ишчупа пуну шаку власи из главе, па пљуну на њих.

— Срам вас било!... Срам те било, бела косо!... Обелила си лудо!... Сад робуј, и гладуј, и дркћи, скотино матора!...

Разрогачио очи, па ме гледа... Страшан је изгледао.

— Чича Перо!

Он ћути.

— Чича Перо!

— Шта је?... рече он промукло.

— Немој тако радити!...

— Што?... Није лепо, је л'?... Није лепо ни да ја под старост останем без корице 'леба, на пољу, на овој зими!...

Ветар захука на тавану.

— Слушај!... Тако јауче мени две ноћи око ушију, а ја опет ћутим... Пиши!... Испиши све: и како сам плакô, и како сам чупô косу — све испиши!... Па ако имаш закон, а ти по закону! Па кажи: иди, чича Петре, убиј се!... Ја ћу сместа!... Иди, чича Петре, обеси се!... Ја ћу одмах'!... Само нека ми закон суди!... Jà... ја још никад нисам прекорачио овог прага, да се с ким судим. Сад сам морô!... И то с ким?... Са својом крвљу, са својим сином, са мојим Спасојем!...

Док је говорио гледао ме је оним страховитим погледом, па се онда ухвати за очи и зајеца.

— Био сам здрав кâ дрен — јецаше он. — Могô сам радити за четворицу... Сад не могу ништа!... Сав сам труо кâ клада!... И боли ме све!... И руке, и ноге, и ту, и ту: напале ме некаке санџије, па кâ да ножем бодеш: не да да'нути!.,.

— И одбио ми се рад од срца!.. Гледам сламе: узбукане, јадне, чемерне; а мене мрзи да се прихватим, да их преденем... Не могу ништа!... Знаш шта је: што се не може?... Јес' почео писати?

— Јесам.

— Све му испиши! Кажи: и како сам плакô, и — све!

— Све ћу казати . .

Ја сам писао, он је ћутао.

— Је л' слободно пушити? . . . упита ме.

— Јесте. . .

— Дај ми једну лулу дувана. Ја немам.

Ја му пружих кутију. Он напуни лулу. Отвори врата на блеханој фуруни, метну жишку на лулу и два осечка у вуруну. Примаче ближе столицу, па седе и заћута.

— Чико! рекох:

— Ej. . .

— Да ти прочитам.

— Дела.

Ја му прочитах протокол саслушања.

— Јеси тако казао?

— Јесам, али још ти нисам казô све.

— Шта имаш још да додаш?

— Она, Станија, она ми је гора сто пута него он! . . . Она то све и ради. Знаш како мене зове? . . . Матори субичина! . . . Ја матори субичина! Па њега једнако подговара да ме туче. . . И децу одрађа од мене. Пре ме деца волела кâ очи. Деда! . . . деда! . . . од куд које иде; а јако се костреше на ме, чим ме виде! . . . Онај старији, Симица, још ми виче: Одлази ти, матори! . . . Одлази ти, матори! . . . Жалост је то за мене! . . . Како и' она учи, још мало, па ће ме 'ранити које чим скаредним. . .

— И кажи: она је то дјело и створила! . . . Све она сама, Бог јој судио! . . . Она је брукала и мене и њега још и пре! . . . Ја јој нисам дао

никад писнути ни зуба обелити, па за то она сад тако!... Чуо сам једно јутро, баш оно јутро, како му она вели: »Нећу више ни да га видим, ни да га чујем!... Ако ти 'оћеш са њим, ја нећу с тобом! Оставићу, вели, и тебе и ову дечурлију, па ћу у свет. Волим другог служити, него се твоја звати, кад си таки!... Јест!... то му је казала!... Могу се заклети у сто намастира, да је тако...

Зазвоних. Послужитељ уђе. Ја му дадох пескаоницу да донесе песка.

На пољу је вејао снег непрестано.

— Ала веје!... рече послужитељ.

— Веје, Бога ми!... вели он.

— Ако 'вако буде падô сутра ће бити до појаса.

— 'Оће!... 'оће!...

Па затресе главом.

— И марвинче има свога заклона, а ја га немам.

Седе на столицу, управо сурва се, а сузе почеше наново...

— Је ли, чико?

— Шта је, брате?

— Имаш ти сведока, да он тебе изгони из куће?

— Имам!... Ето знају сви!

— Дела именуј кога од њих!

— Ето: Ђура, Радован, Иван...

— Добро.

— Треба ли још?

— Доста...

Довршио сам саслушање и прочитао му поново.

— Имаш ли још шта да кажеш?

— Немам...

— Добро. Ја ћу њега одмах позвати суду, па ћу му наредити како закон каже.

— Тако, тако!... Е с Богом!...

Стаде код врата и узе завијати пешкир око главе. Послужитељ уђе да види ватру у вуруни. Кад отвори врата, с поља дуну силан ветар у судницу. Чича Петар се стресе.

— Ух!... рече: — Овака зима, а ја морам опет ноћити у слами!...

Подиже очи горе, па се оберучке ухвати за главу:

— Да Бог да, Спасоје, синко, нигде среће немô!... Да Бог да се и ти под твоју седу косу пребијô од немила до недрага, те просио и крова и крува!... Да Бог да дочекô жалости за мало дана!... Да Бог да отац дочекô, па те у 'ладно...

Као да га неко ожеже, тако се трже...

— Ух!... рикну. Ух!... Не чуј, Боже!... Не слушај, Господе!... Молим ти се, не слушај!... Па каже: не ишчупај језик!... Мене, мене узми Боже!... мене, маторога несрећника, који је и црној земљи дотужао!...

Па се окрете мени.

— Чујеш, председниче!... Молим те, дај ми ту 'артију!... Шта вреди да платим. Ево дваест пара!...

Па узе бркати руком по јанџику, који му је висио о рамену.

— Знаш, луд сам! . . . Нисам при себи! . . . Право он вели: полудио сам! А шта вели? . . . Године су ту. Остарило се, па већ и памет јавашава! . . . Какви сам ја родитељ? И где је родитељ клео свој пород! . . . Право вели — луд сам! . . .

Па се стаде крстити.

— О, Боже! . . . Сачувај зле мисли! . . . Jä погана срца у човека! . . . Jä погана језика! . . .

Опет се окрете мени. Тело му се тресло као у грозници.

— Чујеш! . . . Ево ти двaеслук, дај ми ту 'артију! . . . Дај! . . . Дај! . . . Што ће ти? . . . Ја нећу да га тужим! . . . Шта је то, претрпети се мало? . . . Доћи ће он себи! . . . Доћи ће, знам ја! Неће он оца пустити да скапа од зиме и глади. . .

Чудновато је изгледао. Ово озбиљно лице изгледаше плашљиво. Рибићи на образима играли су, а очи су узверено гледале тамо амо . . .

Баци двaеслук на сто, па приђе да узме табак, на коме је саслушање. Руке су му дрхтале.

— 'Оћеш ми дати?

— Узми — рекох.

— 'Вала ти, 'вала ти! . . . Ти, знаш, немој њему ништа! . . . Чини се невешт, кâ да ти нисам ништа казивô. 'Оћеш ли?

— Хоћу!

— 'Вала ти! . . .

Узе онај табак и исцепа у парампарче. . .

— Тако!... Не мора то нико знати да сам се ја тужио!... И ти нећеш никоме казати, је л'?...

— Нећу, нећу, чича Перо!...

— Тако, благо моје!... А ја идем сад! идем!... баш правце у кућу!... Нека га, нека продаје!... Има, 'вала Богу, шта и продати, а има нам шта и остати!... Само нека нам Бог да здравља!... Је л' тако, председниче?...

Па, и не чекајући мога одговора, настави:

— Само се бојим Бога!... Само да ме он отопч није послушô!... Знаш, био сам зорли љут; а кад се наљутим, ја не знам шта говорим!... Огреши се човек свакад... Где ли је мој штап?... Аха!... ево га!... Сад идем кући!... Ти о томе немој никоме ништа, па ни њему!... С Богом и на здравље!...

— Да Бог да у здрављу, чича Перо!...

Он отвори врата и изиђе...

Чудно ме је дарнула ова силина љубави родитељске. Устадох, отворих врата и погледах на улицу: Чича Петар погурио се, прикупио оне дроњке око себе, сагао главу, па, поштапајући се, журно корача... Снег веје, а ветар дува силовито...

*
* *

Једва сам нагнао Спасоја, те га је примио у кућу... Сад је тамо, али како живи — то сам Бог зна!...

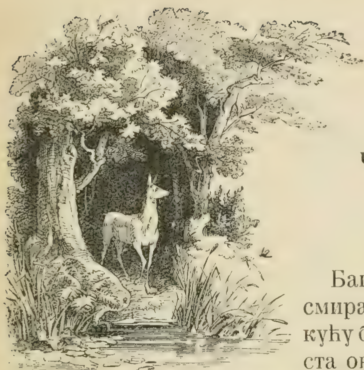

ЧИЧА ТОМА

I.

Баш беше сунце на смирају, а пред Лукића кућу бану путник у доста овешталом оделу. На њему гуњац без рукава на пешевима ишаран плавом и црвеном човом, као што носе наши Босанци украј Дрине.

Могаше му бити 23—25 година, плаве косе и наусница, повисока чела, мршав, висок, али окошт. Лице му не беше лепо; али беше нешто на том лицу, и у оном погледу, што ти је нехотице отварало срце пред тим човеком. И на лицу и у погледу огледаше се нека детињска мирноћа и поштење; чини ти се чисто, да то није странац, него као да је с тобом одрастао.

Он стаде пред кућни праг и викну:

Добар вече!

— Бог ти помогô! — одговори му редара, спотичући ватру око лонаца.

— Здраво, мирно?

— 'Вала Богу.

Кад сврши поздрав, он ућута, и оста стојећи пред прагом.

Редара му приђе носећи малу троногу столичицу.

— На, седи! — рече. — Сад ћу ја донети мало ракије.

Он прими столичицу и седе пред кућом. Вечерњи ветрић ширкаше и хлађаше му врело чело знојем обливено. . .

За мало врати се редара носећи у тиквици ракије.

— Дела, напиј се мало. Сад ће и људи доћи, на раду су.

То рече, па оде у кућу.

Он узе тиквицу, поглади је дланом, прекрсти се, па наже. Таман он спусти тиквицу преда се, а иза кућњег ћошка крњаши жена.

У лицу беше бледа као крпа. Она носаше нешто у крилима, и покрети јој беху изнурени.

Чим смотри странца пред кућом, она обори очи. Прође мимо њега, не назвавши ни Бога, и уђе у кућу.

— Шта је, снашо? — упита је редара зачуђено.

А снаша па у собу. Чу се писка малог детета. . . Редара упаде у собу. За мало изађе, па узнемирена поче викати:

Их!... шта ћу сад?... А морала сам!... О... мајко моја, што никог од људи нема!...

— А шта треба, снајо? — упита путник.

— Требало би неко да оде попиној кући... У јетрве ми се — простићеш — нашло мало, па треба знамење. Ја и заборавила да спремам вечеру, него се нађо око ње, а сад ми треба руке означеновати, — рече она.

— А је ли мушко или женско?

— Мушко.

Нек је живо и здраво!... Дај ти, снајо, мени какав суд, ја ћу откасати часом попиној кући.

— А знаш ли где је?

— Знам.

Редара му донесе једну тикву. Он се наши још једаред ракије, устури капу назад, па оде...

Таман се радини враћаху с рада, а дође и он.

— Ево знамења! — рече он.

— Каквог знамења? — упита газда, спуштајући косу.

— Снаши Анђи, — рече редара, која беше Милану изашла у пресрет.

— Анђи!... А шта је родила? — упита домаћин.

— Да частиш, аго!... родила ти сина.

Анђа је била друга жена Миланова. Са првом није имао никаква порода, а са Анђом имађаше, али све женскиње. Зато га овај глас обрадова.

— Ама није истина!

— Истина, аго, истина!... Него, прво плати, па види.

— Да платим! — рече он, па корачајући правце кућњем прагу тури руку у недра.

Кад се из собе вратио, био је весео преко сваке мере.

— Еј, децо!... Дајте пића овамо!... Дела још!... Тако!... Дела и томе брату! 'Вала ти, Бога ми, што си се нашô тако, на нужди!... А одаклѐ 'но ти би?

— Ја из Броца, из Босне.

— А како 'но ти би име?

— Тома.

— Аха! Тома. То је баш лепо име, бар ја волим име Тома!... И чим сам те видео, а мени се све чини да ти је име Тома... Пиј, Томо!... Има у Лукића пића не може чета попити за пет година!... Пиј!...

— 'Вала, газда, доста сам пио!

— Ама пиј, роде, ово је моје весеље!... Ја сам мислио умрети без свеће, али Бог је — Бог!... 'Вала му!... Он ми даде сина!... Пиј, Томо!...

Цела је кућа била расположена. Све је то трчало, све се смешкало, нека радост обујмила сад онај народ, сви се радоваху срећи домаћиновој...

— Пиј, Томо! — нуђаше домаћин.

'Вала, газда, не могу више. А Бога ми и задрем'о сам.

— Е, онда друга ствар. Децо!... Дела спремите, па нека човек легне...

После пола часа Тома спаваше у лепој постељи... Сан му беше тих и миран као у детета које се по цео дан игра...

*
* *

Милан Лукић беше један по један газда не само у селу, него и у капетанији. Одавно траје газдалук у томе дому. Још кад му се стари доселили били су газде. Беше то вредна и поштена породица. Радили су сложно, а где је више ручица, ту је и Божји благослов. Поштењем се поносила та кућа. Њена врата беху отворена и срамну и страшну; нико из тога дома није отишао гладан и жедан, био је угошћен и прочашћен као да је рођак, ја пријатељ.

Тако су радили стари Миланови, па тако и он. А био је сем тога добричина и шаљивчина. Радо се и шалио и примао шалу: никад га човек није у шали наљутио.

Кад је Тома сутрадан устао, Милан је већ био на ногама и наређивао посао млађима. Он је у задрузи имао, сем два брата, још и два синовца ожењена и једног на женидбу.

Како смотри тому, он га призва и понуди да седне.

— Јеси мирно спаваô?

— Мирно, Богу 'вала! — рече Тома.

Једна девојка принесе им чутуру с ракијом. Приђе Милану, пољуби га у руку, оставивши му чутуру. Он се прекрсти, напи се и пружи Томи, а девојци рече:

— Миљо! Спреми нам штогод доручка.

Девојка оде, а они осташе разговарајући. Пита Милан Тому.

— Ти рече: да си из Босне?

— Јест, из Броца.

— Имаш тамо породице?

— Немам, све ми је помрло.

— Јеси жењен?

— Нисам.

— Кад си прешô отуд?

— Има недјељу дана.

— Па шта си намеран?

— Тражим службе. И тамо сам служио.

Милан га гледаше. Њему се Тома баш допао. Није он као други Бошњаци. Пређе отуда и прича: како је он газда, али је морао оставити своје огњиште и прећи отуд што је убио Турчина. Тома на против. Прича како је без игде икога и како је и тамо био слуга.

— Па пошто би ти служио? — пита га Милан.

— Пошто?... Пошто и други служе. Ти мени не мо'ш дати твоје имање.

— Е, лепо, синак! Је ли право да ја теби дам за пола године шест дуката и одела и обуће што подереш!

— Право је! — вели Тома.

— Е, онда нека је са срећом!

Тома устаде, скиде капу и пољуби газда-Милана у руку.

— Жив и сретан био!... А сад, спаси Бог.

Миља им донесе ручак, те доручковаше. По доручку газда-Милан рече Томи:

— Види ту око куће посла, помози женама, нацепај им дрва и нађи се, те послушај што им затреба... А је л'?

— Шта је газда?

— Умеш ли ти око коња?

— Умем.

— Е, то те баш волим!... Отиди до ара и отимари ждрепца.

— 'Оћу газда, — рече Тома и оде.

II

За кратко време, за непун месец дана, сви укућани, почев од Милана, па до најмањег детета у кући, заволеше Тому. И ко да га не заволи, кад тај човек нигде не стајаше. Што му ко рекне он слуша. Не беше посла који би се од Томе отео. Није га мрзело устати, укаљати се, потрчати. Куд га пошљем, поуздан је. Никад се не намршти, никад не прогунђа, вазда је весео и насмејан. Кад на посао иде, он свира или пева: кад се с посла враћа опет тако.

Знао ти је хиљаду враголија. Ако се с пута враћа, он залаје те узбуни псе, или закукуречe те узбуни петлове...

Стотину пута рекао би Милан:

— Поштење му злата вреди, а нарав му се не да исплатити! Волим ову песму него да ми сваки дан златан дукат доноси!...

Кад у вече с посла дође, он повечера, окупи децу око себе, па им прича свакојаке приче. Деца се већ навадила. Чим њега виде, а она му трче у крило.

По вечери, пошто деца поспе, он узме свој поњаветак, пребаци га преко рамена и рекне:

— Лаку ноћ!

— Куда ћеш? пита га Милан.

— Идем, газда, да обиђем њиве или стоку.

— А што не спаваш?

— Има се кад: одспаваћу ја, не брини!... Лаку ноћ!

— Лаку ноћ.

Тек зађе за кућу, а већ чујеш двојнице...

И онда обилази њиве и пашњаке. Његове двојнице разгоне му сан, а кад му се баш придрема, тада простре свој поњаветак и прилегне.

Он имађаше само једну мисао: да умости газда-Милану и његовима. Све, што у то не спада, њега се није тицало. Њему је перје расло, кад га газда на послу затече, а он певаше, и тек газда му викне: «Певај, синак!.. Како на мом послу певао, тако ти Бог дао те и на свом!... Он би се — бар се тако њему чинило — убио, кад би га газда прекорио да му је ово или оно упропастио.

— Па шта ја тражим више! мислио је он гледећи у трепераве звезде над собом. — Шта мени треба.... 'Рани ме, одева ме, гледа ме кâ и своје рођене. Сви ме у кући пазе!... Зар би ми било боље у својој кући?... Та није ми било боље ни у мајчиној утроби!... Ово је тек прави живот, кад ти видиш да се све живо у кући смешка на тебе кâ да си му рођени!...

И, заиста, с дана на дан, а он постаје све ближи дому и домаћима, а и они њему. Већ се од њега нису криле ни саме домаће

тајне. Није прошло више од године дана, а већ и њега призову по неки пут на договор...

Тек је две године, како је у газда-Милановој кући, а већ га газда себи призива.

— Томо, синко! Јеси ли ти рад да се окућиш?

— Газда-Милане, мени је добро у твојој кући.

— Знам синко! Али ти си човек млад. Можда теби треба друг. Ако си рад, да те спомогнем.

— Ја сам већ матор бећар, газда-Милане. шта ће то мени. Ако ја теби нисам тежак, да ја останем опет код тебе...

— Остани, синко! Како би ти мени био тежак. Ево још ћу ти и боље платити.

— Мени је плате доста. За ове две године нисам ни паре потрошио.

— Ако ти треба, синко, да ти дам?

— 'Вала, газда, не треба ми... И што ће ми пара, кад свега имам.

— Е, лепо, синко. Ради као што си и до данас, па нека ти је алал залогај, што га у мојој кући поједеш.

Те зиме деси се нешто, што је Тому сасвим привезало за Лукића дом.

Не беше зима као обичне зиме, него нека лапавица и јад.

Томâ је радио своје послове као и обично. Једнога дана, баш некако пред Божић, беху се дигли у шуму, да обарају неки грм. Тома је радио за двојицу. Беше се ознојио, па збацио и руво са себе.

Оборише грм, сасекоше гране у дрва, а дебло оставише да га сутра истестере за прошће.

Кад би баш пред саму ноћ, Тома осети неку зиму. Он то и не узе озбиљно на ум, него обуче одело, да би се згрејао.

Али не поможе. Зима га обујимаше све више и више, зуби почеше цвокотати, а тело трести. Једва је стигао кући.

Одмах је пао у постељу. Сви се укућани сколише око њега. Газда-Милан посла по попу, да му чита молитву, а жене по врачару, да му мећу воду...

Он осети неки бол у грудима, неко пробадање. Онда је пао у бунило, из кога се није разабрао неколико недеља...

Кад је к себи дошао, видео је шта укућани око њега чине. Сузе му ударише на очи, сузе захвалности, кад виде снуждена дечија лица око себе, кад виде малог Панту, сина газда-Миланова, оног што му је он знамење донео, како трчка око њега и виче:

— Чича-Томо!.. Чича-Томо!..

— Господе! — шапуташе он. — Подигни ме само на ноге, придигни да се одужим овом дому, ако му се може одужити!...

Али је опорављање ишло споро. Тек кад је пролеће грануло, и Тома се придиже...

III

Мину петнаест година од дана доласка Томина. Њега већ више нико не сматраше за

слугу, него за укућанина. Млађи укућани, по молитви или кад се с пута врати, љубише га у руку. Кад се о њему говори, сви кажу: »наш Тома«. И он сам већ не знађаше ни за кога него за Лукиће; чак се и презивао Лукић.

Живот беше весео, имање напредоваше. Беше тамо у шуми један део запарложеног земљишта. Тома рече једаред Милану, како би он ту подигао колебу. Милан немаде ништа против тога. И Тома подиже лепу колебицу, а оно земљиште окрчи и засади воћем.

Од онога јада и чемера он направи рај Божји. Беше то воћњак за причу. Он пронађе водену жицу, па ископа и воду уза саму колебу. Тада поче да сеје поврће...

Имао је свега што душа зажели. Кад год код куће није посла имао, он је онда код своје колебе. Милина беше гледати га, с каквим задовољством он ради у својој башти.

Доста пута газда-Милан — кад падне какав летњи свечечаник — појаше коња и дође Томи, те по цео дан код њега поседи.

— Ви'ш ти само, како ти је воће родило, вели газда-Милан.

— 'Вала је Богу! вели Тома.

— Гледај, колике су лубенице!...

— Јесу.

— Гле, па ти си и кованџија!

— Jȁ шта ти мислиш!

— Па имаш и голубова!

— Свега. Дао ми попа пре неколико месеца један пар, па сад видиш шта имам.

— Баш кука кућа за тобом.

— Не кука, Богу 'вала! вели Тома.

Од куће беше донео ракије и вина. Наточи ракије и стави пред Милана, а он иде те спрема ручак. Бере добру лубеницу и спушта је у бунар да се улади.

И док Милан попије коју ракију, и ручак готов.

Он одмах изнесе синијицу, метне на њу хлеб и со, па доноси јело.

Ручају царски и разговарају као да су рођена браћа...

Али Богу би по вољи да друкчије ради. Он раскиде тај лепи живот.

Поче морити колера. У целом селу сама запевка. У Лукића кући попада народ као снопље.

Тома се држаше на ногама. Он трчаше од болесника до болесника, чинио је све што је знао и могао. Али сав труд беше узалудан.

Прво умре Арсен, млађи брат Миланов. Арсена тек сахранили па се враћају кући, а умре Крсман, други брат. Па онда отпоче. Умре једна жена, па друга, па један синовац, па други, па трећи. Онда деца... На постетку паде у постељу и стари Милан

Заиста страшно!... Умираше све једно за другим. Ископа се кућа, а старац гледа својим очима...

У Томе се срце скаменило. Он више већ не умеде ни да жали. Ова деца, ова младеж, одгајена беше на његову крилу, на његовим рукама. То све беше весело, то трчаше око њега, то се шалило с њим: са њима се он

играо и смејао, и то скоро, пре неколико дана, а сад их предаје црној земљи!

Лепо се човек распаметио. Ни шта једе, ни пије, ни очију склапа. Он се забезекнуо у ово страшило, па што умре, он сахрањује, што болује, он надгледа.

Али и Миланова свећа догореваше. Он дозва Тому својој постељи:

— Томо, брате!

Тома скинуо капу, али му се језик завезао

— Томо!... Божја је воља. А његова је најпреча!... Мрети се мора!...

Тома ћуташе.

— Ја видим, Томо, све!... Ја видим своју свећу угашену, видим своје 'ладно огњиште... видим...

И ту га загушише сузе...

И Тому полише сузе...

— Ти плачеш, Томо! Зар је и теби жао моје куће?

— А што ме тако питаш?! — први пут прекоре га Тома.

— Опрости!... А 'вала ти кâ рођеном сину! Ти си и до сад гледô мој дом, и од сад чувај ово огњиште!

— 'Оћу, свега ми светог!

— И мог Панту...

— И њега ћу гледати кâ зеницу!

— 'Вала!.. Опрости и нек'... ти је Богом просто! рече Милан и спусти главу на постељу.

После пола часа и он је свршио...

IV

Од онолике куће, од оноликог народа остане две жене, троје мушке и двоје женске деце. Поруши и однесе колера, као што руши и коси град.

Тома се заклео, он ће своју реч одржати. Он гледаше децу као младе биљке, као најсветији аманет. Он беше најстарија мушка глава у целој кући.

И он поче управљати кућом.

Јучерашњи слуга — данас господар!..

Радио је и дан и ноћ. О свему се разговарао и договарао са Маром и Савком. Вазда је било онако како он рекне, али он није хтео да квари реда у Лукића кући. Хтео је да она деца виде и знају: да, што су им стари стекли, стекли су само лепом љубављу и договором.

И жене и деца га зваху: чича-Тома.

Он је осећао да је њихов заштитник, али је знао и то: да је он само слуга овог дома, па зато није никад главе подигао; никад друкчији није био, него што беше за живота покојнога Милана.

Децу је надгледао и учио. Жене је нагонио да женску децу раду уче.

— То је све. Ако не зна радити, нек' скаче у воду! говорио је он.

Мушкарце је учио он.

Панта беше повелики. Било му је скоро шеснаест година. Он га је учио да плужи.

— Боље, боље притегни руцеље. Немој ништа да радиш лабаво!... Кад га урадиш, нек' је урађено!...

Или:

— Не држи се тако коса! Косу овако треба држати, па кад је пустиш нека пишти, нека пишти кâ гуја!... Тако ви'ш!...

Посао му пђаше за руком; деца беху послушна...

Панту, као најстаријег, призивао је чешће к себи. Њега је водио и у варош да купује, продаје и израчуна.

— Тако ви'ш... Ти ћеш, још мало, постати домаћин. Погле то имање!... Њиме треба умети управљати. Ако не умеднеш, онда оно није ништа. Зато се и вели: ни паметну теци, ни луду остави!...

Нигде једну ситницу није пропустио, а да га не посаветује и упути.

Срце му је играло од радости, гледећи како прирастају млади Лукићи, и како паметно раде и поступају.

— Одржô сам своју ријеч!... Очувô сам имање, а упутио млађе како да га раде. 'Вала теби, Господе!...

*

* *

И дан за даном долажаше све светлији и светлији. Туга буде, она лежи на срцу, али рад и свесно вршење своје дужности отклања је, топи је, као што пролетње сунце топи лед и снег...

Веселије гледа око Томино по свету. Не само да у кући иде све за руком, него га и у селу поштоваху. Домаћини су Томом своје млађе корели:

— Туђин, из бела света дошô, па опет учинио крову, који га је примио, више него ти свом рођеном.

И људи му указиваху поштовање и видом и невидом.

Панта стасао за женидбу, а Тома му мерка цуру, па је весео, па је срећан и задовољан. . .

И нађе му цуру, кршну као стену, једру као лубеницу, а лепу као вилу. И испроси је.

Преговара као пријатељ: поноси се Пантом и вели:

— Онда се родио, кад сам ја њихов праг прекорачио. Ја му ишô по знамење, ја га носио на рукама, па видиш каква је то сад момчина! . . . Ко би рекô да је био кâ вретено!

И купи киту и сватове, и седи у домаћинским колима, па плаче од радости. . .

— Еј! . . . где си сад, газда-Милане, да видиш весеља! . . .

Три дана је свадбовао. Ту се јело, пило и банчило. Али кад освану дан четврти, кад се редаре веселе, оши се као клин: свезао му се језик, па што год хоће да рекне изиђе наопачке.

— Шта радиш, Томо?

— Апси ти!

Хтео да каже: »Вала Богу, како си ти«, па тако испало.

— Аппја! (Ја пијан).

Бог с нама, некакав изврaћен језик! . . .

Једва је нашао врата да уђе у кућу; све пође, па најаши на прозор! . . .

После свадбе и весеља, преселио се сасвим својој колеби. . .

V

Прође неколико година. Панта већ зрео човек, бирали га чак и за одборника у општини.

Он је управљао кућом, а она млађа браћа помагаху га својски.

Тома не одмиче од своје колебе. Тамо је дан-ноћ. Гледа своју башту, свој кованлук, своје воћке; разговара с Богом, са сунцем и са птицама. Ведар, миран, задовољан, смешкао се на сваког живог. Највише је проводио са чобанима који око њега стада чуваху. Њима је причао своје старе приче и певао песме, па их онда частио лубеницама или воћем. . .

Прођу људи поред њега, он се само смеје. Свака га ситница засмеје.

И људи веле:

— Од доброте подетињио.

А он се и томе смеје. И вели:

— Јесам! . . . Благо оном коме Бог дâ да може бити добар. Мени је дао: 'вала му! . .

Шта нису радили да га наљуте, — па ништа. Заинатили се толики, па узалуд! . . . Али. . . опет се нађе један.

И то ко? . . . Онај за ким је гинуо, за кога би умр̑о! . . . Нађе се Панта.

Некако пред Петров-дан дође он колеби.

— Шта радиш, чича-Томо?

— Ето! вели он, а смеши се.

— Где су ти волови?

— Какви волови?

— Товници.

— А! . . . Ево и' овамо, за колебом.

— Иди, дотерај.

Тома оде, и за мало врати се. гонећи волове.

— Имаш ли какво порожје? — пита Панта.

— Имам.

— Дај да и' по'ватамо.

Тома уђе у колебу, изнесе порожје и мамну волове. Они дођоше, а он им затури порожје на рогове.

— А куда ћеш с њима? упита он Панту.

— 'Оћу да и' продам.

— Да и' продаш?

— Jâ!

— А што?

— Треба ми пара.

— Па волови још нису зрели. Треба да се тове још бар два месеца.

— Ја 'оћу да и' продам! рече Панта зловољно.

— Ама то није наметно. Сад и' мораш дати у бесцење.

— Море ћути!

Тому штрецну. Он погледа Панту.

Овај се нешто натмурио.

Томи дође нешто да не да волова.

— Ти њи' нећеш продати! рече он оштро.

— Ко то вели?

— Ја велим.

И маши се, те оте порожје из Пантиних руку, па га стаде дрешити.

Панта плану.

— А ко си ти? упита он и упиљи у Тому. Како смеш да се машиш моје руке, слуго један.

— Ја слуга?!...

— Ти!... А шта си друго?...

Тома хтеде да оприча све шта је он у њиној кући учинио, али му се учини да није поштено: учинити неком нешто, па после пребацивати. Али осећаше да му нешто мора рећи. И он цикну:

— Добро, газда! Служио сам твоју кућу тридесет и четири године, а нисам примио кршене паре. Плати ми моју заслугу!...

— И плати ћу ти! рече Панта, па му окрете леђа и одведе волове.

Стао Тома, па гледа за њим. А он оде!.. Бар да се једаред окренуо, него ни то!... Оде!... Наљутио се!...

А Тома чисто не верује, па трља очи, али не може да скине ону маглу с њих....

— Ама је ли то истина!.. И то Панта, мој Панта!... И он ми рече да сам ја само слуга и ништа више..

И нешто ускипе у њему. Он плану: хтеде да полети да му баш отме волове, па да бар види ко је тај Панта. И онда му дође нека луда воља: да узме штап, да обори Панту на земљу и да га бије, док у њему душу чује..

Али док се окрете, дођоше му друге мисли.

Зар он да бије Панту? Зар оно дете што је на рукама одгајио и отхранио, њега да бије!...

Не!... Ако кога треба да бије, то треба да бије себе... И он се докопа за косе...

VI

Запишташе му оба ува; загрмеше громови небесни у глави; севнуше му крваве муње пред очима; подиже се страшан олуј у грудима његовим: ускипе му крв у жилама. Све се напе у њему, напе толико да осећаше како прште и распада се оно трошно и старачко тело његово...

Посрћући дође до колебе и спусти се на један трупац крај огњишта.

Бура у души не даде му да мисли. Све што је знао то је: да га све тишти и боли, али таквим болом, каквог он никад осетио није.

Дуго, дуго је тако седео. Сунце већ беше на смирају, кад се освестио. Али му свест беше гора од несвести.

Сети се себе, сети се свога рада и трчања у дому томе, сети се непробдивених ноћи, сети се мука и напора после колере, да кућу одржи...

Па за све то захвалност му је: ти одступи, ти си слуга!... И он се дочепа за косе, ишчупа пуну прегршт белих власи, па пљуну на њих:

— Срам те било, седа косо!... Оседела си као слуга!...

И баци их у ватру.

Коса засмрде, а он окрете главу да му смрад не досађује...

Онда стаде гласно говорити:

— Јесам, слуга сам!... И тражио сам да ми плати моју заслугу!... И нека ми плати! Чикам га!... Паре су то!... Ја могу купити кућу, могу купити земље, па живети кâ човек а не кâ слуга!...

Али га нешто проледи:

— Али он нема новаца... Он да је имао новаца, он не би продавао волове сад, кад им није време.... А он је поносит. Ти си затражио, он ће ти дати. А да ти дâ, он мора узајмити. А зајам се узима на облигацију, па се ту трпа интерес, па онда и на интерес долази интерес... А он је још неук у томе; а онај, који му да, доћи ће с добошом пред његову њиву... Зар се не сећаш како је пропао Ивић, па Перић, Па Ђурђевић... Па што си му онда чувô, кад га тако мислиш упропастити. Љутиш се што ти је казаô да си слуга. Па шта си него слуга. Као слуга тражиш своју зараду. Онда му ниси никаквог добра учинио. Тако ће му добро учинити и Турчин и Татарин...

Па му изиђе грозна слика пред очи. Као Панта узео на зајам и доноси му поносито те плаћа; а тек кроз неколико година продаје се његово имање, њега изгоне из куће. И он га види како стоји пред мејаном и чека да му

ко пружи полић ракије, а његова дечица иду од куће до куће и просе залогај хлеба.

— Шта да радим?... Знам га, добро га знам!... Права очева нарав; неће ти тај ударити од речи ни за живу главу. Он можда већ тражи паре...

Сад тек наступише муке. Он се грозно кајаше за своје речи. А мисао га обујмила: да ће Панта пропасти, ако узајми новаца да њему плати...

И изиђе му слика Миланова пред очи. И та бледа слика пружа руку на сиротињу и пита га:

— Томо!... Је л' то твоја заклетва?...

Зар ја тако остави моју децу?

Та слика беше страшна... Тома осети да га нешто врело, па за тим хладно прође кроза сву снагу. Он скочи и истрча на поље .. Али она слика као сенка иђаше за њим. Он бегаше, она за њим. И све више и више расташе и створи се место слике прави Милан. Он му чујаше прекоре.

— Шта си ми учинио!... Је л' то моја љубав?... Је л' то наша со и 'леб?...

И подиже се у њему и хлеб и со... Његова рођена мисао прећаше му. Он виде како је био гадан, па је као какав Чивутин одмах подвикнуо.

— Дај ми моје паре...

И све гаднији, и нижи, и мањи постајаше он пред собом... Осећао је да је нитков. И онда му дође мисао.

— Нећу да живим!... И згазићу себе и спашћу њега! — прошапта он.

На као муња улете у колебу, уђе у собицу дохвати са зида пиштољ, зину, метну цев у уста и кажипрстом потеже за тетиву.

На једаред, као да га неко гурну, стропошта се на под...

Сутра су га тако нашли. Само једна кап крви сјајаше му се на доњој усни, више ништа.

Света православна црква забранила је свештенику да му посмртну молитву очита. Сахранили су га као мрцину у једном шевару иза његовог воћњака...

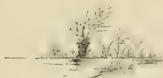

МАЛИ ПЕВАЧ

Ишао у Шабац, ишао из Шапца — увек у Лесци чујем песму. Глас танак, мек, пријатан, па опет довољно јак; а песма како кад: некад девојачка, некад мушка, а некад и она што је Цигани певају. Али, ма коју песму тај глас певао, свака је правилно и лепо изведена... Питао сам се: ко ли то пева?... Да ли је девојка — није. Никад сеоска девојка неће запевати песме, што је Цигани певају; а детињем је гласу опет немогуће, да сваку песму правилно изведе; бар сеоској деци то је немогуће, јер се она ретко — или никад —

вежбају у певању... Зато сам желео да видим славуја...

И даде ми се прилика!

Једног јесењег дана, пред вече, враћао сам се из Шапца. Пут беше сув, време лепо: птичице певаху по џбуновима, а лишће шушташе на дрвећу. Ја пустим коњу узду, па се нешто замислио... У једаред неко викну:

— О чича!

Ја се окретох... За мојим леђима — јер га већ бејах прошао — стајаше мали дечко, па се смеши на ме. Ја окретох коња и вратих се.

Има лица, која заволемо чим их видимо. Одмах нас нешто веже за њих, па да нам је, да нас она прате кроз цео живот и да никад другог лица не угледамо... У свако доба мило нам је, да их сретнемо: мила су нам у пролеће, јер су и сама — пролеће; мила су нам у лето, јер нас дах њихов разблажује, као пролетњи ветрић; мила су нам у јесен, јер свежина лица њихова оживљава клонулу природу; мила су вам у зиму, јер благе очи његове сјаје, као пролетње сунце...

Тако је било лице у овога дечка.

Свиона плава косица, ведро чело, благе, плаве очи, румени обрашчићи, меснаст носић, набубрела усница вечито насмејана, оретки и крупни бели зубићи, пуна снага... Кад би га ставио поред других лица, био би то, што је оаза у пустињи, или боље: са његовом исцепаном шубаром, искрпљеним кошуљицама, великим мушким опанцима, изгледао је као анђелак,

коме је Бог одузео крила, па га послао на земљу, да људе куша...

— Јеси ли ме ти звао? упитах.

— Jä!

— А чији си ти!

— Илинчин.

— Које Илинке?

— Ђурине... Тата је умр̂о има две године?

— Па шта радиш ту?

— Чувам газда-Игњатове свиње.

— Шта, ти служиш?

— Jä!

— А колико ти је година?

— Нaја вели, да сам узео девету од Огњане Марије.

— Пошто га служиш?

— Рубљу месечно. И рекô ми је, да ће ми купити кȍжу и шубару и опанке, кад дође зима.

— Имаш ли још кога, осем матере?

— Имам Степана и Стоју и малу Анђу. Кад дођем у вече кући, па кад викнем: »оди Анђо, браћи!« — а она шѐпâ, шѐпâ, па мени у крило. Не знаш како ме воле!

— А како је теби име?

— Милић.

— Је ли оно ти певаш?

— Jä!

Ја се маших у бисаге и извадих четири земичке.

— На ово, па понеси кући; ево и теби једна.

Он поскочи.

— Ти баш идеш из Шанца? — упита ме.

— Јест, из Шапца.

— Шта се тамо ради?

На ово чудно питање ја одговорих:

— Купује се, продаје се.

— А шта се продаје? — упита он радознало.

— Свашта.

— А има ли свирала?

— Има.

— Па што ниси купио једну?

— Нисам знао, да ћу тебе видети — рекох.

— А хоћеш ли купити други пут?

— Хоћу, чим одем у Шабац.

— А кад ћеш ићи?

— Па, скоро ћу.

— Молим те, купи једну!

— Добро. А како ћу те наћи?

— Само ме викни.

— Е добро!

Не могу описати оне радости, која сину из његових очица. Хтео ме је загрлити.

— Сад с Богом, Милићу!

— Е, с Богом пошô!

Дарнух коња и пођох. Он гледаше за мном. Кад се осврнух он викну:

— Чича, немој заборавити!

— Нећу — рекох ја.

Кад бејах на савијутку, чух песму:

„Што ћу, мајко, заспало ми драго
„У ливади трави некошеној;
„Хоћу л' ићи драго да пробудим?“
„Иди, кћери, ал' се одмах врати,
„Јер су људи свакојаке ћуди:
„Па ће рећи да је свашта било!...“

Још сам чуо глас, али речи нисам могао разабрати.

*
* *

После десет дана одем опет у Шабац. Готово сам био заборавио на обећање и да не смотрих пред једним дућаном неколико свирала, не бих се сетио. Узмем једну.

Још при уласку у шуму чујем песму Милићеву. Викнем га. Он се појави иза грма.

— Оди овамо! — зовнух га.

— А! . . . ти си!

— Ја сам.

— Јес' купио свиралу?

— Јесам.

Очице му се засијаше.

— Славе ти, јеси ли?

— Јесам.

— Па где је?

— Ево је — рекох и извадих је из бисага.

Он поче поигравати.

— Кажем ја наји: »Неће чича преварити!«... А она вели да си ти учитељ. Је ли?

— Јесам. Него умеш ли ти свирати?

— По мало. Учио је мене Степан чича-Игњатов. У њега је, знаш, велика свирала.

Узе свиралу и поче свирати »Ваљевчицу«, али невешто.

Кад одујми, рече:

— Нисам баш вичан добро, али изучићу.

— Кажи ти мени, Милићу, где си изучио оне песме?

— Није то мени тешко! Кад дођем у вече кући, наја све мени показује. А ја свештим за час! . . . Него што наја зна песама. . . их! . . . Кад дође, болан, па запева, како су браћа имала сеју јединицу, па се оженили, а оној једној било криво, што браћа воле тако сестру, па, помисли, болан, заклали своје дете! . . . Е. . . ја би' је убио! . . . Ал' само да ти чујеш, кад то наја запева! . . . Ја све плачем. . .

— Тебе дакле наја учи?

— И наја и 'нако. . . Научим ја, чим чујем. . . Дођу знаш, Цигани, па певају, а ја само станем, па слушам. . . Па и 'нако, дођу у вече људи код чича-Игњата, па певају уз гусле. Све ја то научим. . .

— Па певаш после у шуми, — прекидох га ја.

— И у шуми и. . . свуда! Куд год идем, ја певам. Ал' овде у шуми најлепше.

— Е?

— Jä?

— А зашто?

— Отпевају ми виле!

— Ама, не може бити?

— Славе ми!

— Како то?

— Ето како! Одем ја тамо Точуру (бунару што је у шуми), па запевам, а оне ми отпевају.

— А како ти отпевају.

— Певају оно, што и ја.

— Jä! . . . Први пут сам се и сâм зачудио. Попнем се на један пањ, да мамнем свиње.

Таман ја викнем: »најс!« а истом ти неко отуд: »најс!« Ја помислим неко мами свиње. кâ и ја, на викнем: »еј«, а оно мени »еј!« Чудим се ја, ко ће то бити. Викнем опет: »еј ти!« а оно мени: »еј ти!« Ја се насмејем — и оно запева. Ја сам одма' помислио, да је вила.

— Па јеси ли причао наји то?

— Јок!

— А што?

— Причала је она, да виле носе децу, па нисам 'тео, да је плашим.

— А јеси ли видео кад год вилу?

— Јок! Ето баш сам тамо једнако, па да ви'ш, имам ја тамо и своју колебицу, па нисам видео никад виле.

— А би ли волео да је видиш?

— Би! ал' да ми је да оне мене не виде.

— А што?

— Не би ми било добро — ето што!

Нисам хтео да га будим из тога сна. И ја сам најсрећнији био, кад сам те снове сањао.

— Е, Милићу, ја морам да идем, него ево ти опет колача, па понеси кући.

— Е, брате, рече он, не знаш, како сам се онда слатко насмејô. Донесем ја колаче кући, па зовнем Анђу: »дед', сејо, да ти брађа види бисер.« Она искези зубиће, а ја колач, па њој у зубиће. А наја пита: »Од куд ти то?« А ја велим: »Дао ми је један чича.« »А који чича?« Ја кажем, па онда опричам наји. да си обећô да ми купиш свиралу. Цело сам се вече смејô, а Анђа поједе и њен и мој колач.

— Е, ево ти, па опет понеси.
— Вала.
— Сад, с Богом!
— С Богом пошô!
— Други пут да научиш свирати!
— Не бери бриге.

Чим одмакох, чух, како запева жетелачку песму:

»Бога ми моли момче и девојче: —
»»Дај нам, Боже, лето 'ладовито,
»»И у лето жито положито,
»»Да се млади жита нажањемо!««
»Што молили, Бога домолили:
»Бог им даде лето 'ладовито,
»И у лето жито положито.
»Жито жању момче и девојче.
»Момче наже триест и три снопа,
»А девојче триест и четири««...

Онда чух свиралицу.

Никако ми са ума не силази његова слика, нарочито очи, оне благе, плаве очи, у којима се огледаше чистоћа душе његове и онај анђеоски осмејак, који вечито лебдијаше на његовим руменим усницама.

* *
*

Спало је лишће са дрвећа; умукле су веселе птичице; престале су дуге јесење кише; дошао је мраз, па снег... Све је бело, а снег опет врца. Ако ћеш да се не кајеш, загреј добро пећ, седи крај прозора, гледај снежне пахуљице и слушај, како хучи ветар на пољу!...

Тако сам и ја радио.

Пустио сам децу кућама, а ја сео крај прозора, запалио цигару, па гледам, како снег

пада. Право да кажем, сад не знам, о чему сам онда мислио, само знам, да ми мисли нису биле »крупне.«

Жена ми уђе у собу.

— Ама, чујеш, тражи те једна жена — рече она.

— Шта ће?

— Не знам.

— Кажи јој, нека дође овамо.

За мало и уђе у собу женска у повешталом оделу; марамом увила главу, да су се само очи видиле.

— Које добро? — упитах.

— Ама чула сам, да ти имаш неке књиге, па умеш да лечиш.

— Имам.

Она склопи руке, па рече:

— Кâ брата те молим, помози!

— А коме?

— Детету мом, моме Милићу... познајеш га и ти!.. Дავô си му колача и купио си му свиралицу.

Мене нешто штрецну.

— Јеси ти Илинка?

— Ја сам.

— Па шта је Милићу?

— Не зна ништа за се.

— Од кад?

— Од јуче из јутра.

— А шта је било?

— Посло̂ га газда-Игњат у понедељак у вече у котар, да положи овцама. Дете отишло, а зима јака, па она ветрина, па, кад у вече

дође кући, у'вати га грозница... Сву ноћ је лежô у ватри; сутрадан се не разабра; после нападе на њега рђуштина (врућица). Прекјуче се поче тужити, да га глава боли и поче бљувати само јеђу. Од синоћ не зна ништа за се.

— А шта си радила?

— А шта ћу радити; шта сам знала радити, рече она очајно.

— Па што ми ниси одмах дошла?

— Нисам знала. Одем јуче код Јоке Бошњакуше, да му метне воду. Она вели, да је нагазио... Молим те, овако те молим!... 'Ајде помози му!... Остао је сам; нисам имала кога да пошљем, него сам морала доћи... 'Ајде, 'ајде!... Бог, па ти...

И повуче ме за капут. Колико ме је речима молила, толико три пут мољаху оне очајне црне очи.

Поиштем чизме, па док ми их донеше, ја загледах у књигу »Кућевни Лекар« од Н. Сремца. Према њеном опису видех, да је болест у којој Милић лежи запалење мозга.

Страховао сам да пођем, јер ми је најтеже гледати самртнике, а самртник од запаљења мозга, то је мученик.

— Јеси ли га макар чим лечила? упитах Илинку.

— Само сам му мећала 'ладне крпе на главу. То ми рече Иванка Сретенова, рече она.

— А кад си почела мећати?

— Још јуче у подне.

— Е, онда, још може добро бити.

Обујем чизме, обучем капут, набијем шубару, па — на снег. Увратим се дућану, те узмем неколико пијавица.

Снег веје, ветар дува, те га у очи нагони. Илинка трти преда мном, а мрак се почео већ спуштати.

Смркло се већ, кад стигосмо пред кућу. Кућерак мален, покривен копривом, а до кућерка једна зградица, не знам да ли је вајат или млекар.

Уђосмо у кућу. Јак дим с огњишта окла ми очи. Илинка цуњаше тамо у једном ћошку.

— А ево је! Тражила сам жижу. Немам машице, морам на угарку запалити.

Ја јој дадох два три комада палидрвца. Слаб пламен жижин осветли кућу и ја видех у једном крају једну секиру, у другом две ведрице за воду и врг на поклопцу, а у трећем један долапић, на коме беху две земљане чиније, један лонац и једна шерпа. То беше сав намештај.

Илинка отвори врата од собе. Врућина удари, као из пећи. Ја уђох. Соба беше улепљена блатом и неокречена; баш до врата стајаше земљана пећ; уз један дувар стајаше разбој. То беше све. У запећку нешто поњава и на њима лежаше Милић; сниже његових ногу заспала мала Анђа, а с друге стране, баш уз саму пећ, спаваху Степан и Стоја. Један прозорчић претрпан крпама пушташе светлост преко дан у ову сиромашну одају.

— Поспали! рече Илинка, шапућући.

Ја приђох болеснику. Он лежаше са заваљеном главом и дисаше тешко; на челу му беше крпа. Ја се маших — она беше врућа и готово сува.

Прихватих га руком и викнух. Он отвори своје мутне, закрвављене очи и погледа ме.

— Познајеш ли учитеља, дико моја? пита Илинка.

Он ћуташе; ни по чему не могох приметити, да ме познаје.

— Донеси у једну чинију хладне воде, рекох Илинци.

Она донесе.

Потопила крпу, оцедила је; рекох Илинци да донесе још коју, а ону метнух Милићу на главу.

Мењао сам сваки час. Кад би год скинуо с главе, Илинка питаше:

— Да ли ће му бити лакше; да ли ће оздравити.

Наравно да сам одговарао по њеној вољи.

А сâм нисам веровао!

Дете лежаше непрестано у несвести. Ја му дигох ручицу, која лежаше крај тела, као какав патрљак. Просто млитава. Тако и тело. Жив мртвац, јер живота не беше ни у чему; сем у грудма, које се брзо дизаху и спуштаху.

Ја и опет метах облоге. Да ми је само да отвори очи: да ми је да видим бар најмање свести у њима!

Мала се Анђа пробуди и поче плакати. Ја рекох Илинци да је узме и забави.

— Не могу! рече она. Нека је, нека плаче!

— Али то шкоди болеснику. При оваким болестима не треба никаква јâва, мора бити највећа тишина.

Она узе Анђу.

Опет наста тишина; ветар дуваше жестоко на пољу; ватра пуцкараше у пећи; жижак тињаше и пршташе на разбоју, а болесник дисаше тешко и неједнако.

Ја само мењах облоге. Мала Анђа опет заспа. Илинка је спусти на поњавице, па стаде више мене.

— Зар ту спава мала?

— Сви ту спавамо, рече Илинка.

Ја завезах. Хтео сам јој нешто рећи, па заћутах. А могу ли корети сиротињу, што је сирота?

— 'Oћеш да те изменим? — упита Илинка.

— Нека, али најпосле. . .

— Дигох се и она седе на моје место. Био сам много сагнут, а после и врућина од пећи. Изађох у кућу.

Вратим се опет натраг. Ова сниска собица изгледала ми је као гробница, са њеним дуваровима; нисам се могао честито ни исправити.

— Седи, рече Илинка.

— Нека, рекох и наслоних се на разбој те посматрах болесника.

Он отвори очи.

— Шта ћеш, кућо моја? рече Илинка.

— Воде. . . шану он, па опет затвори очи.

Илинка му донесе воде; ја седох крај њега и подигох га.

— Шта те боли, очи моје?

— Глава... рече опет шапћући, па се завали.

— Нема ништа од њега! рече очајно Илинка.

Ја погледах у клонуло тело и — не рекох ништа.

Она се заплака.

— Е мој брате!.. Таке сам ти ја среће! Имала сам човека, па — умре! Ја постадох и човек и жена. Бог даде, те и он прирасте. Не знаш ти, како је то добро дете! Од куд год: »нано!« Кад прими своју платицу — трчи мени. »На — вели — нано, па купи штогод«... Ти му даде колача: он донесе кући, па даје деци »Узми и ти, кућо, па једи« — велим му ја. — »Нека, нано, ја сам вечерô«. Попа му дао једаред динар, а он сав радостан дотрча, те га мени даде. Па милостива и жалостива срца, па весео; једнако ми вели: »Научи ме, нано, још којом песмом!« А ја, веселница, седнем свако вече, те певам с њим. Добар, предобар. Право веле: што је добро нама — добро је и Богу. И он 'оће, што је боље, а рђе оставља, да живе!...

Милић опет отвори очи.

— Шта ћеш, дико?

— Воде... Изгорох! шану он.

— Боли ли те јако глава? упита она, додавајући му воду.

— Лакше је... само сам клонуо.

— А, 'нако у глави лакше?

— Лакше..

— Познајеш ли ко је ово?

— Познајем. . . То је чича што ми је купио свиралу.

Обрадова се веселница. Сва дршће од радости.

— ’Вала ти, Боже! . . . ’вала ти, учитељу! . . . То је оно што ти ’нако брзо мењаш крпе! Ви’ш, ја то нисам знала! Па, кућо моја, — окрете се Милићу — би ли ти шта јео? Ти ми, рано моја, ниси јео ништа већ неколико дана.

— Не могу, најо. . .

— Остави га сад на миру! рекох ја.

— Помисли, болан! . . . Толико се време није разбирô; ништа није знао за се! . . . ’Вала ти, Боже! . . . ’вала ти, Боже! . . .

Није знала, шта ради од себе, као да је у грозници. Трчала је преко собе; нагињала се над болесником; запиткивала га, како му је, питала је мене, хоће ли му бити лакше! кршила прсте; седала, устајала. Из очију јој бијаше унутрашња радост, а прса јој се бурно дизаху и спуштаху.

Међу тим, ја, и ако сам био радостан — опет сам се плашио. Био сам код многих болесника, па сам видео, да после тишине код болесника болест жешће напада.

А, сем тога, мучило ме је нешто. . . Нешто сам заборавио, али шта је то — то ни сâм нисам знао! . . . Непрестано сам лупао главу.

Моје се слутње обистинише. Милић склопи очи и занесе се. Потраја тишина неколико

тренутака и на једаред шкргут зуба објави борбу са болешћу.

Борба беше страховита. Најпре се почеше купити боре на челу, затим заиграше мишићи на образима; уста се отворише; језик полете напоље и чу се глас; али тај глас је личио пре рици, него гласу човечјем. Онда се напрегоше груди; млитаве руке добише снагу; ноге се стадоше копрцати; речју: сви се дамари напрегоше; све ступи у борбу са смрћу. Болесник рикаше, скакаше и падаше поново на одар; окреташе се на лево и на десно, као да на живом жару лежи.

Илинка пређе посрћући преко собице, узе са разбоја воштаницу, па ми пружи. Никад нећу заборавити оног очајничког израза на лицу; нарочито оних укочених црних очију!

— Шта ћеш с тим? — упитах.

— Пали!... рече она некако тупо; сва јој се звонкост гласа изгубила у том тренутку.

— Остави то! — рекох, заповедајући.

Она ме погледа питајући; затим испусти свећу, клону, клече на постељу и поче запевати:

Јој, Милићу, дико моја!
Јој, Милићу, очи моје!
Јој, Милићу, срећо моја!...

— Ућути! рекох ја.

Она ме погледа, па настави:

Милић ми је прво радовање,
Милић ми је прво миловање;
Он је био моја десна рука,
За њега ћу очи ископати!...

Па се окрете болеснику и настави:

Јој, Милићу, свећо угашена!
Јој, Милићу, пупољче од руже!..
Ја како се Богу не сажали:
А на твоју сиротињу, дико?
Куд ће јако твоја јадна мајка,
Куда ће ти братац и сестрице?...
Јој, Милићу, моје сунце јарко!
Огњиште ти оста угашено,
Оста твоја сиротиња гладна!...

Више је нисам слушао; нисам могао. баш и кад бих хтео. Њена запевка избуди децу. Кад видеше, где она кука, закукаше и она... Диже се дуга у небо. Сам Бог би заглунуо, а где ли ја!...

Ухватих је за раме и повиках:

— Хоћеш да му помогнеш умрети?!

Она устаде. Убриса сузе и прикупи децу око себе. Тако наступи мир за неколико тренутака.

Болесник се подиже, дрекну, избечи очи и опет клону.

— Чујеш, брате!... По Богу да си ми брат, помози му!... Сачувај га!... Бог, па — ти!... Ти, па — Бог!... Ево, сиротиња... сутра нема 'леба, поскапаће од глади!... Помози му, 'вако те молим!... После шта 'оћеш.. Бићу ти слушкиња, робиња!... Само заповедај! Seци ме на парчад — нећу рећи: јој!...

Само је кршила прсте. На послетку ме докопа за рамена.

Мени би тешко: платио бих, да не гледам муке њене и Милићеве. Нисам јој могао ништа рећи, до ово:

— Илинка!... У оваким тренуцима и сами доктори стоје скрштених руку, па се моле Богу... Моли му се и ти дакле!... За неколико тренутака знаћеш, шта је...

Болест још нападаше. Још се болесник отимаше очајно, али поче попуштати. Руке и ноге клонуше; клону и тело; само још рибићи играју. Мало по мало сустајаху и они; из отворених уста бијаше ређи дах; очи се почеше кружити... Мало, мало, па и дах престаде... Наста тишина; само попак пева...

Ја узех свећу коју Илинка беше испустила крај мене; креснух палидрвце и упалих.

Илинка се скаменила.

У једаред груди у болесника почеше се дизати, он дахну једаред... Потраја мало, потраја, — он дахну други пут двапред... Кроз неколико тренутака — он дахну опет... и дисање пође све брже и брже

И ја гледах, како се повраћа живот; видех опет како мишићи играју и... пирнух у свећу.

— Шта је? — упита Илинка..

— Благодари Богу! Дао му је крепко тело, које је надјачало болест; — остаће жив.

— Жив?!

— Жив!

Она беше скочила, па се заљуља и паде.

Ја је дигох.

— 'Вала ти, господине!... рече она, склопивши руке.

И болесник дође к себи. Она му приђе, ухвати га за руку и упита;

— Је л' лакше, очи моје?

Он само трену.

— Не дирај га, јер је уморан — рекох ја.

И у тај мах сену ми кроз главу, па готово с мишљу и изговорих:

— Пијавице!...

То је оно »нешто«, што сам био заборавио ..

Наредим Илинци, да зовне сутра кога вештијег, те да му пусти пијавице и наредим јој, како треба да поступа с болесником, док год не оздрави. Превијем место слачичњака алеву паприку, коју сам посуо по убрусу натопљеном ракијом и кажем да не одавија, док сама не спадне.

Болесник заспа...

Оставио сам задовољно овај кућерак, у коме владаше божићна радост..

*
* *

Спао је снег; зазенила су поља и гајеви; оживела је природа... Кад сам — први пут, од како је грануло пролеће — пошао у Шабац, чуо сам звонки глас Милићев, где се са славујима натпева... Зовнуо сам га и — за мало, ја видех опет његово ведро чело! видех опет благе, плаве очи и умиљати и вечити осмејак ..

Не тражим нигда боље награде!...

ЛУДА ВЕЛИНКА

I

Јā!... Ко ће кâ Бог?... Његова воља најпреча!... Он што 'оће — 'оће; а ти, ако мо'ш иди па дери небеса!...

Ето, тако, Велинка Маричића. Знам ја кâ тебе сад, а није, вала, давно ни било... Стара, јадна чемерна, седа коса, погрбљена — па ет', посарањивала све готово... Јес', Бога ми!... само јој оста мезимица име јој Пава.

А Велинка је била, тако, стара жена. Чистуница кâ и све старке, а, после тога, и жестока; баш је Пави била жестока... Ама никуд маћи. Њено је око свуда. Није могла Пава

ништа од ње укрити, све је она знала. И' онда... ех!... не може се све ни казати!... Чудна жена! Вели:

— Не пуштај узде детету, па да је зеница ока!

— Ама, Велинка, брате, она није више дете — велим јој ја.

— Она је, Вилипе, женско! Да је мушко — 'ајд, 'ајд!... У мушког је образ под табаном; ама кад женско изгуби образ — онда више нема ништа!

— Како ти воља, најпосле! — велим ја.

И, ето, тако, па опет је волела Паву кâ очи!...

Само да ти кажем!

Баш некако о Никољу-дне, идем ја од Трчагове куће — био сам, знаш, на слави. Шором глиб не можеш проћи — већ 'ко у чизмама — те зато ударим преко авлија. Дођем у њихову авлију. Глуво доба већ. Кад — а у њих гори свећа... »Шта ли то нису поспале?« — мислим се ја... Приђем пенџеру, он, знаш, подлепљен 'артијом, а Пава нашла негде једно стакло те уметнула у средину, па се могло загледати у собу.

Погледам кроз стакло... Пава спава кâ дете, а Велинка се наднела над њу па је гледа и не трепће. Гледам ја, па се само чудим... Таман 'тедо' да је викнем да видим шта јој је, а она се диже па се узе крстити и говорити на глас:

«О, Господе, оче небесни!... Ет' она је мени сад све: и радост, и весеље, и срећа, и

снага, и десница рука!... Молим ти се, Господе, очувај ми је!... Не убијај ме, Господе, јер ако њој што год буде, ја ћу полудети!«...

Ја се само уклони' с пенџера. Мислио сам о Велинци: »Боже, шта ти је мајка!«...

А Пава — девојка.... Лепа кâ уписана.... Па оне очи: — велике, плаве, гледе те: а теби расте кика и спада капа, а срце бије кâ у малог мачета!... Ако си љут — прође те љутина, а ако си жалостиван — прође те жалост!... Славе ми!... П' онда они образи, па уста, па грло!... Их!... не умем ти, море, ни казати!... Да гледаш у њу кâ у икону, па то ти је!... А, онако, одрасла, једра кâ да је млеком наливена, а кад је приватиш за мишицу, играју ти рибићи под прстима...

Била ти је добра срца кâ и дете. Сушта љубост!... Није ти, да рекнеш, знала каке ȍбињȇ, јȍк!... Она ти, 'нако, како да кажем... jȁ!... У ње ти је онако, како рекне; није умела слагати!... А жалостивна, брате, кâ славља... Певам ја, по некад, коју жалостивну песму, а у ње вркћу сузе крупне кâ трешње, а сјајне кâ роса, кад је сунце подасја.... Па су јој лепе сузе, да их човек заволи!... наворе ми, јес'!...

Живеле су ти њи две кâ и друга спротиња. Није, да рекнеш, да нису имале ништа. Имале су оне лепа имањца; али имање треба радити. Мене, готово, свакад позове Велинка, те им поорем и засејем две три њивице, па, Бога ми, доста пута помогнем им, те и среде. Опет нису умирале од глади.

Него је Пава знала радове. Е, шта 'оћеш! 'Оћеш ли да навезе кошуљу или да набере недра — кâ варошка; 'оћеш ли да оплете чарапе и рукавице, па да стоје кâ смишљене, да их може и капетан носити. . . . Златне руке, велим ти! . . Жене, удаваче — све трчи њој. .

Кућица им је била малена, али чиста кâ око. Меда да лазнеш! . . . А њих две ишле су увек чисто одевене. . . Неће Велинка да види ништа прљаво. Тек рекне:

— Дао је Бог руке, а дао и воду, па пери! . . .

Ја сам им био комшија први. Велинку сам пазио кâ матер, а Паву кâ сестру. А и оне су мене пазиле, вала. Са мојом Милијом живеле су у љубави кâ да су у једној кући одрасле, а мој Ђурица, кад види Паву, он је само гледи и гута пљувачку. . .

Знао сам ти ја, море, и њихове јаде и муке; ништа то од мене није кривено. Сву »житију«, ако 'оћеш, могу ти опричати. . . . А није се, најпосле, томе ни чудити — комшија сам. . .

Радним даном оне раде кâ кртице, а свечаником Велинка — ако је леп дан — обично узме бокор сува или сирова босиљка, метне то у свој пешкирић, па, држећи обема рукама, оде на гробље да и мртве походи. . . Пава, опет, очешља се лепо, па изађе мало на »крст«, те се са другарицама састане.

Ето тако су њих две живеле. . .

II

Него, било ти је нешто, што ни Велинка није смотрила, а и ја сам ти дознô за то тек случајно.

А ево шта!

Баш некако с премалећа седим ја пред кућом. Осамио се, запалио лулу, па гледим како месец иде преко неба. Тако сам се нешто замислио, а слепи мишеви пролећу тамо и амо око мене... Док ти се вѐсну̑ неко на шору. Зељов полете вратницама.

— О, Вилипе! викну ме неко.

— Ој!

— Јес' код куће?

— Јесам.

— Дођи-де амо.

Дигнем се ја те вратницама. Кад а тамо стоји Пера Игњатов.

— Добро вече!

— Бог помогô!

— Здраво, мирно!

— 'Вала Богу!.. 'Оћеш овамо? — питам га.

— Готово, вала — вели он.

Отерам зељова, па отворим вратнице... Поседамо.

— Јес' послом? — питам га ја.

— Па, вала, готово и послом — рече он, а нешто се освреће.

— Које добро?

— Ама... ет' — вели дођох до тебе..., него, не знам јесмо ли сами...

И опет се узе освртати.

Ја се зачудих шта му је, па рекох:

— Сами смо, вала, кâ калуђери.

— Е добро — вели он. — Него јеси ли ти веран?

»Шта ме сад то пита?« — помислих ја ’нако у себи.

— Јесам — рекох.

— Е, онда, добро. ’Оћеш да ме нешто послушаш?

— А шта?

— ’Оћеш отићи да зовнеш Паву?...

Мени се окрете авлија око главе.

— Шта рече?! — упитах.

— Да зовнеш Паву.

Ја се само чудим.

— А коју Паву?

— Велинчину.

— А што ће ти?

— Ама ет’... вели — није да рекнеш, да је што год ’нако... него, ми... тако, кâ младеж, простићеш, пазимо се.

— Е?.. а од кад?

— Па, вала, и није из одавно... Тако, од јесенас.

— Ја то нисам чуо; не зна ни Велинка.

— Па ми баш и кријемо!.. И, она, Пава, знаш, баш ми и рече: да се теби јавим. И ја, знаш, овај...

У тај пар рупи Милија међу нас; он ућута.

— Где си ти била?

— Била код Паве — вели она.

Мислим ја: шта да радим. Оно, ако ћемо по правди, Пава није рђаво изабрала. Момак је то, тај Петар, кâ златна јабука. — И ти га знаш. Све га девојке радо гледе. . . А осим тога, он има и лепу задругу и ако је сиромах. . . Није шала: троје мушке руке — раде, брате, кâ курјаци. А и онај чича Игњат. Стар човек, али се у раду не боји младића. Био је пре, простићеш, бекрија, али се сад човек трго̂ и окрено̂ својој кући. . .

»Да ли да је зовнем, да ли да не зовнем?. . . Он ми рече да му је она казала да дође мени. . . 'Ајд', вала, па шта Бог дâ!«. . .

— О Милија!

— Ој!

— 'Од'ер 'вамо.

Милија изиђе.

Заведем ја њу за кућу, па јој све лепо кажем, и кажем јој да зовне Паву да седе вечерас.

А Милија, брате, кâ горско зверче — једва дочека и отрча тамо.

За мало и дођоше њих две. Иде Пава, а оборила главу. Видим ја — Пера не лаже. Нисам јој 'тео ништа рећи, да је не би застидео, знаш, него 'нако разговарам с Пером.

Онда ти ја одем да легнем, а Милија оста седећи с њима. . .

Одспаво̂ сам један сан, кад Милија уђе у собу.

— Зар ти сад?

— Ја сад.

— А они?

— Ено их седе.

'Ајд нека их нека седе, кад воле. Преврнем се ја на другу страну, па заспим опет. Не знам шта бих друго . .

Не знам колико сам спавô, кад ме пробуди дрека мога малог Симе. Устанем и изиђем у кућу. Они седе, уватили се за руке; а кад смотрише мене, поцрвенише кâ паприке.

— Седите ли? — питам ја.

— Јȁ, седимо! — вели Пера.

— Нисте подремали?

— Јок!

Изиђем. Зора забелила. Зорњача избила високо. Петли учестали. Шором пролазе воденичари, поранили да самељу. . . Вратим се у кућу.

Они седе. . . Што јес — јес! Баш су једно за друго! Да их тражиш по Шапцу, па не би нашô онако прикладне. . . И мени дође, некако, па, баш, пожелех да се њих двоје узму.

Приђеш огњишту, те спотакнем угарке.

— Ви погасили ватру, готово.

— Па. . . топло је — вели Пера.

— Вама би јако било топло и на мразу! — рекох ја, шалећи се.

— А где је Ђурица? — окрете Пера разговор.

— Код плуга.

— Готово да и ја идем плугу.

— Још мало — велим ја.

— Него, 'вала ти кâ рођеном брату. Учинио си ми кâ да си ме родио! — вели Пера.

— 'Вала и вама који ви мене чествујете и припознајете, а ту и нема Бог зна шта.

— Како нема, по Богу брате?... Нисам се с њом састô има два месеца!

— Дођи брате кад 'оћеш!... Знам ја шта је младост; и ја сам зверио оком!

Пера још мало поседе, па се диже и оде. Пава седе са мном опет.

— Знаш шта, Паво?

— Шта?

— Иди ти одспавај мало.

— Нека, нећу.

— Иди, иди! Знаш кака је Велинка — познаће.

— Добро ићи ћу, али те молим да за ово не сазна нико! — рече она.

— Не бери ти бригу! — велим ја.

— Знаш кака је наја.

— Ама немој ти мени причати! Иди ти одспавај!

И она оде.

Мало после устаде Милија. Велим јој ја:

— За ово да не зна нико! Јес' упамтила?

— А што ти то мени говориш?

— За то, што ви жене 'оћете свакад да откакоћете — па било јаје, не било!...

— Па зар ја не знам по себи!... Него ти 'оћеш да протераш своје...

Била ми је душа да је свакад по мало дирнем, али ово сам јој рекô од истине.

III

Да в'иш, моја Милија баш ваљана жена! Утоплила језик, па ћути кâ да ништа и није.

Они су долазили чешће нама. Ту им је, тако да кажем, био састанак... А кад се залети сасвим — ја сам удешавô те су се састајали где су год 'тели... После већ нису ништа ни крили од мене. Једаред сам их затекао где се љубе кâ голубови Кад ме смотрише — окаменише се, а мало после заиграше Павина округла и једра прса и зацепти бела танкача на њој... Море, и мене обузе некака ватра, и ја задрхтах ка да сам гребу добио... Ове ми земље! Само сам једаред још у веку тако задрктô...

— Шта ви радите?

Оборили главе, па ћуте ка заливени.

— 'Ајд', 'ајд', није то ништа!.. Шта се ви мене стидите?... И ја сам био млад, па сам се сит наљубио!...

Они само ћуте.

— Шта је, брате? .. Нисте, ваљда никоме гумна запалили?... Што би — би!...

Кад видех да ту ништа не помаже говорити — ја окретох леђа... Е! што ти је младост!...

Па, Бога ми, и Велинка канда је дошла мало себи. Није више Пави онако жестока ка што је била. Шта више: задевојчила је! Купила јој нов јелек од црне чове, па извезен срмом. Кад га обуче, па кад је погледаш — оно ти се не чини да је земаљско, него ка да је Господ посло анђела на земљу — така је — 'прости Боже!...

Једног дана пођем ја у њиву. Био је неки свечаник, само не знам који је. Прођох кроз

њихову авлију. Велинка седи пред кућом. Назва Бога и поздрависмо се.

— Ако бог да ти? — пита ме она.

— У њиву.

У тај пар изиђе Пава из вајата. Обукла се, очешљала, па пошла у коло... Е, ка вила!

— Паво, рано! — Викну је Велинка.

— Чујем, најо?

— Стан' де!

Она стаде, а ја лепо видех како се Велинка задрхта.

— Шта је, нано?

— Иди, кућо моја, очешљај се друкчије!

— Лепо је и 'вако нано!

— Баш зато што је тако лепо!... Урећи ће ми те ко, кућо моја!...

Пава оде у вајат, те мало узбука косу.

— Је л' 'вако, нано?

— Тако, кућо, тако!..

Она оде у коло а ја у њиву...

Кад сам се вратио из њиве, ударим около, те се увратим и на »крст«. Људи седе и разговарају, а младеж игра Погледам и смотрим Перу и Паву где стоје.

Док ето ти отуд Марка Трчагова, па чим дође он Пери:

— Стече л' и ти цуру?

— Ја — ево је, рече Пера смејући се.

— А, Бога ми, сте једно за друго — ето, браћо, ви пресудите је л' тако!

— Тако је, тако је! — викну момчад, која се брзо око њих окупи.

— Знаш, Перо, ти све, некако, не мо'ш да нађеш дјевојке према себи — е ето ти је сад! — рече Марко.

Девојке почеше задиркивати Паву; она само оборила очи. А жене се пропињу на прсте да виде само... Баш су и оне!... Е, проговорила би, па да би јој онога часа главу одсекô! ..

Почеше намештати:

— Баш прилика!

— Е да тражиш по свету, па не би нашла згоднијег пара!

— Ћут' јадна!... Ако чује Велинка — зло од Паве!

— Чудо Боже! А шта 'оће Велинка; шта би она?

— Е, Бога ми пријо!... Она је своје преживела!... Нека бо'ме не смета деци!

— Баби — ако треба — нека тражи, али нека Пави не смета!...

Море, па и људи се узђорили!

— Погледај их, пост им њихов, — обоје ка јабуке! — вели Стеван Младенов.

— Севапније би их било саставити него да би цркву озидо! — вели Трчаг.

— Ти, Вилипе, треба да говориш Велинци! — вели Марко Синђин.

А ја се скаменио! Сунца ми, јест'!... Ама, зар ми толико крили, па — пуче од једаред! Гледам Паву, она се зацрвенила ка паприка, па не сме очију да дигне... Умрла, сирота, од стра; а како и неће, кад зна кака је она

горопадна. . . Петар се опет укочио, па — да би једне!. . . Само виче:

— Та шта вам је, људи! . . .

А око њих бруји смеј. . .

Ја се дигох.

— Шта сте их окупили? Шта 'оћете? Они ако 'оће да се узму, они ће се узети и без вас! . . . Зар се то баш мора бити сваком лонцу кутлача? . . .

Уватим Паву за руку и изведем из кола.

— 'Оћеш кући? — питам је.

— 'Оћу.

— 'Ајде са мном!

И упутимо се кући

Идемо тако, идемо, док ти се она заплака.

— Шта ти је?

— Убиће ме наја!

— Небој се! . . . Ја ћу с тобом кући! — велим јој ја.

На те ми је криво! — рече она.

— На ме?!

— Управо на твог Ђурицу; он је казô Марку. . .

Е, 'прости Боже! . . . опсовô сам Ђурици крупно. Да ми је био онде, ама ни кост с кошћу не би му остала!

— А ко то каже?

— Марко.

Ништа горе није него кад је мушко проливено, па стане водити женска посла! . . . А! . . . упамтиће ме Ђурица! . . .

Још по издалека смотримо Велинку; она стоји на капији. Кад се прикучисмо, она рече:

— Је л' то, Вилипе, водиш моју удавачу?

Не знам шта је Пава радила, ал' ја оборих главу па реко:

— А ко ти каза, пост му његов?!

— Синђа; сви знају!...

Раскакотале већ!

— Па, шта би 'тела сад?

— Нећу ништа — рече Велинка.

— Море батали!... Шта 'оћеш?... Млади су, па се запазили. Немој ни ти кварити!

— Ако буде Бог рекô, шта ћу кварити!

А мени ка да ме неко полива млаком водом иза врата.

— Славе ти, Велинка, не љутиш се?!...

— Шта ћу се љутити? Мени би било криво да није нашла своју прилику, а овак .. прилика је...

А Пави само капље суза... Приђе те пољуби матер у руку.

— Чујеш, Велинка?! Е јеси жена!... велим јој ја, а срце ми бије.

— Нисам, ваљда, курјак?

— Али, 'нако, права, правцата жена, Српкиња!..

И вратим се кући. Лаган сам, весео ка да сам нешто добио. Милија стоји пред кућом, а ја како идем, ја њу оберучке за главу, па — цмок! цмок! у оба образа.. Пуна ми прса неке љубости — па нека се нађе одушка!...

Моја Милија није то научила, па се само исколачи на ме.

— Ама сад 'оћу да љубим цео свет! . . . Дај ми ракије! . . . А Ђурици ја ћу. . . 'ајд', опростићу му! . . .

Мал' се нисам опио! . . . Мало сам костоломио Ђурицу, па сам онда легô без вечере. . . нисам могô ни да вечерам од радости! . . .

IV

Већ није ништа више кривено. Цело је село знало да ће Петар Игњатов узети Паву. А њих двоје, брате, весели кâ тице, па све заједно: није им нико бранио да се састају. Ведро је то чело онда! Петар све боље преплеће кајише на опанцима; а Пава, мало-мало, па извади огледалце из недара, те се огледа. Како који дан све лепша, славе ми! . . .

А, вала, и мени право! Доста пута седнем, тако, на пањић или столичицу, запалим лулу, па мислим о њима двома. Замислим се баш зорли! Кô њих двоје узели се већ, па, Бога ми, Пава и родила. Пуно, лепо детешце, кâ лубеничица, па очево чело, а материне очи. А ја кô дођем, а они ме дочекају, па ме чествују кâ владику. Па кâ говоре детету: »Дед', пољуби тога чичу у руку, он нама највише добра жели!« А кô дете љуби мене у руку . .

Не знаш како ми је било мило да мислим о њима! Е, волео сам ти то него да пијем ракије. . .

Пролазе дани, кâ у раду. Већ и прерадисмо: у гдеког ако је остô још који вршај — то је све. Почесмо и орати.

Баш некако на Михољ-дан вече седим ја са Ђурицом, па разговарамо нешто о плугу, док ти дође Милија од Велинчине куће.

— Брука! вели.

— Каква брука?

— Читава брука! Велинка 'оће да даде Паву у Виторовиће!

Мени се смрче пред очима!

— Шта рече?!

— 'Оће, вели, да даде Паву у Виторовиће. Долазили јој људи данас.

— Ама зар Велинка?

— Jȁ!

— Па је л' обећала?

— Јест.

Ја скочих. За час сам био у њеној авлији. Кад уђох у кућу, седи Велинка крај огњишта, а Пава плаче код врата. Нисам назвô ни Бога него одмах почнем:

— Ама шта ми прича Милија... је л' истина, ако Бога знаш?!

— Јест!

— Шта чиниш ти, Велинка?!

— Шта чиним? Зар ја нисам господар мога детета?

— Ама јеси, брате, то ти нико не одриче; него шта ти то 'oћеш да урадиш?

— Оно што мислим да је најбоље за њу! вели она.

— Велинка, батали ти то!... Бога ми ћеш се кајати!

— Зар се ја кајати, што ћу дати моје дете у 'наки дом? рече она скочивши. Зар ћу

се кајати што ћу је дати у кућу где се неће освртати шта ће јести? А?..

— Оно... јест; али ја ти велим...

— Шта ми ти велиш? пресече ме она. Велиш ми да је дам у кућу пијаног Игњата да цркава од глади!... Имам ја доста таких пријатеља...

Накострешила се сва; па ми се готово унела у лице.

— Ама, Велинка, брате, деца се пазе!... Знаш шта си сама пре рекла: то је њена прилика... Куд ћеш ти у Виторовиће?... Не мо'ш их ни дочекати кâ што треба, а камо ли 'нолике сватове...

— Јес' чуо ти?... Ја мом детету најбоље мислим! Шта си ми ту отегô ваздан?... Шта 'оћу, 'оћу, па то је!

— Ама, женска главо, јеси ти при себи? викнух ја.

— Ако ми тако још једаред кажеш, — дрекну она, — ја ћу те врљиком!...

-- Шта рече? шта?... Врљиком; мене врљиком?... рекох ја већ љутит.

— Тебе, тебе!...

Погледам је: дркће сва кâ прут... Кâ да није при себи — Бог с нама...

— Лепо, Велинка, лепо!...

— То ти је! рече она.

— Е!... па 'вала, 'вала!...

— Богу 'вала!

А мене опет та реч наљути. Задркта на мени рубина.

— Е јес' чула, Велинка! . . . Испросиће је Виторовић, али ће је одвести Петар Игњатов. . . Упамти, па ћукни на ме кâ на оног мог зељова, ако то не буде! . . .

— Ако то урадиш — онда, Вилипе, рâно моја, моје среће био! . . . Да Бог да посарањивô све миле и драге, кâ и ја, па онда дочекô да ти други по своме ћеву твоје чедо жени или удаје! . . . Да Бог да, Вилипе, рâно моја, дочекô. . .

Пава, сва плачна, притрча те јој метну руку на уста.

— Доста! вели. Не куни више, ако Бога знаш! . . . Он нам је до сада био све: — проклеће нас мука његова!

— Пуштај ме! рече она и одгурну Паву. 'Оћу да кунем! . . . Ја више никог немам; ја више ништа немам! Све моје — то си ти! . . . Та проклећу и тебе и њега и све! Проклећу вас с оних осам гробова! . . . Шта 'оћете? . . . И ја 'тедох да се кâ мајка једаред обрадујем, па ми и то не дате! . . . Та проклећу вас. . .

Па се окрете Пави и извади сису из недара:

— Да Бог да, ћери! . . .

— Не куни, нâјо; пресече је Пава сва бледа кâ крпа. — Не куни, нâјо: ја пристајем, удаћу се у Виторовиће! . . .

— А Петар? . . .

— Све заборављам, само ћу тебе послушати! . . .

Ја се само прекрстих, па изађох из куће.

На прелазу сретнем Перу. У лицу доиô кâ чȍва.

— Шта је? упита он.

— Врати се натраг!

— Шта је?

— Нема ништа!

— Онда идем да је убијем!

— Није она крива.

— Онда ћу ону матору!

— Ништа не дирај!... То ти је Бог досудио, мораш трпети!...

Увати се човек за очи, па се заплака ка мало дете.

— Па шта да радим сад?

— Знам ја, шта бих њему казô; али, знаш, брате, мила су и мени моја деца!... Волим их нег' да ми даш пô Србије!

— 'Ајдмо овамо, рекох му најпосле.

Уђемо у кућу. Милија узела Симицу, па доји.

— Чујеш, брате! велим му ја. Ти оно чудо ниси видео, што је Велинка. Говорио сам јој и говорио, а она поче клети! Пава се препаде клетве, па пристаде!

— А шта ћу ја? пита он.

— Их... ти таки момак, па питаш шта ћеш?... Девојака на сваки прст!...

А шта да му кажем друго!...

— Е, мој Вилипе, мој брате!... Знам ја то; али ми ни једна не пријања за срце кâ Пава.

Ја не знадох шта да му кажем.

— Па баш ништа?!...

Ја слегох раменима.

Он поћута, поћута, па онда уздану. Дигоше му се оне пусте прси — ја рекох пуче

пршњак. . . Онда опет ућута. . . Бог зна шта се у њему кува! . . .

— Вилипе! рече најпосле.

— Ај!

— Не казуј јој да сам долазио; не казуј јој ништа. . . Нека је сапре она наша љубав; нека је сапре моје поштење! Да Бог да се довека сећала нашег ашиковања, па јој то не дало мирно живети у оном газдалуку!

— Немој је клети, није она крива! рекох ја.

— Не бих је клео, да могу да извадим ово пусто срце, па да га бацим псима! . . . А овако. . . Јес' чуо, Вилипе? Више нећу да је видим! Нити причај мени о њој, ни њој о мени!

Па зајеца. . . Море и мени ударише сузе, а већ Милија плаче кâ багане.

Поседе још мало, па оде.

V

Сврши се и прошевина и испит и свадба — а ја не одох Велинчиној кући; нисам 'тео. . . Милија је, истина, наваљивала да оде, да се макар са Павом поздрави, ал' ја нисам дао. Што ће? Кад Велинка куне моју децу, шта јој имамо посла? . . . Оно и Велинка ме је звала и све — ал' тако је!

Лупа онај велики бубањ, звече са'нови, свирају »музике«, а ја седим у кући, запалио лулу, па мислим о Пави.

Оно, истина, Виторовић је најбољи газда у целој капетанији; у њега има у авлији преко

десет само великих зграда. Што је озидô кућу — то ћеш наћи само у Шапцу. Сама трпезарија може примити педесет душа.

Али, брате, Пава је... 'нако... 'нако... Ама она се пазила са Пером, па да је метну да седи на самим дукатима — њој неће бити право. Није она од оних што забораве док леђа окрену. Боли њу срце, а она сорта болује и мре од тога. Ет', ове ми мученице (ракије), пролазио куд и она, ако те слажем! Све сам ја онда знао како ће бити.

Па и у селу се много говорило о томе. Људи веле:

— Бо'ме Пави паде сикира у мед.

А жене како која. Неке су завиделе Пави, а неке су, бо'ме, и грдиле Велинку:

— Шта она, матора? Баш јој сам ђаво не да да буде мирна. Ето, болан, силом натерала девојку да пође, а она, јадна, није, 'тела ни мртва ни жива!

— Кајаће се она!

— Да 'оће, Бог дô

Тако свет.

А Пера ни жив ни мртав. Нико га више не виде ни у колу ни у свадби; у дугу дану је по њивама...

Дође зима. Снег попрашио земљу, а ветар дува, што 'но рекнемо ми: »смрди напољу«. Сваком мио запећак, па био стар био млад.

Идем ја од мејане, па случајно нешто погледам у Велинчину авлију. Ама дрвке! Мени

се нешто сажали, па уђох у авлију. Закуцам на вратима, она отвори.

— Помоз' Бог!

— Бог помогô! 'Ајде унутра, рече она.

Уђем ја, погледам на огњиште — нешто мало сирова грањица.

— Имаш дрва?

— Немам, вели она, а сагла главу.

Зар да је грдим јако?... Јок ја!...

— Долази ли ти ко?

— Нико вала; кадшто Синђа.

— А имаш ли брашна?

— Има још мало.

— 'Ајд', 'ајд', па ћу ја послати Ђурицу, нек' ти дотера мало дрва

Она се заплака.

— Шта је? што плачеш?

— А, наљутила сам те, Вилипе, па ми ти опет први у нужди,

Ја не могох а да је мало не грдим.

— Да си дала Паву за Перу, сад би имала и дрва и брашна и свега; али ти 'оћеш да је даш у газдалук, па те јако нико не види!

— Бар она има свега!

— А шта ради: је л' здрава?

— Нисам ишла поодавно, а и она ми не долази, па не знам.

— Славе ти, Величка, шта ти би онда, да ме онако кунеш?

— Е, вала, Вилипе, рâно, да ти кажем! Ја сам мислила да си ти завидан, што моја Пава иде у газдалук. А после тога мајка сам, брате! Ко свом детету не жели добра?

— Па је ли јој добро?

— Вели: добро је.

— Је ли весела?

— Па, да виш, оћуткује нешто. Ја је питам тако, а она вели: »Лепо је мени, најо.« Бога ми, то ме забрину. . .

Пошто сам дошо̂ кући, кажем Ђурици да отера дрва Велинци.

Почела је опет долазити мојој кући. Милија је ишла чешће, а ја по каткад.

Тих мосојеђа дође и Пава. Е, брате, овога ми крста! . . . нисам веровô да се може човек ’нако изменити! Не могу да је познам! Седим ја тако у кући, а она крњаши са Милијом. Поздрави се са мном.

— Јеси л’ ти то, Паво?

— Јесам

— Па што си така? . . . Кам’ они једри образи? кам’ снага твоја? . . .

Она само слеже раменима.

Гледам је ја. Лепа ка што је и била: оне плаве очи, бистре и гледе, ама спала, опала ’нако у снази,

— Јес’ ти здрава?

— Јесам, само сам мало назебла, те кашљем.

Аја! Не допада се мени ни мало!

— Шта ви радите? пита она.

— Па. . . ’вала Богу,

— А. . . он?

И ту обори главу и порумене, али јој порумeнеше само јагодице.

Она моја торокуша, брзојеза, кâ и све жене, рече:

— Бога ми Паво, не питај за њега. Он те проклиње кâ душмана!

И ја на њу очима, али шта ћеш ти њој, кад је лапарљива!

Пава се заплака.

— Нека их, нека куну! Ја и јесам проклета! Да сам 'тела срећна бити, ја се не бих ни родила!

— Немој тако говорити! рекох ја.

— Не бих, али боли! . . . Ту ме жива ватра пече! — и она мету руку на срце. Ја сна немам, ја мира немам! . . . По читаве ноћи плачем и кунем и себе и нају!

Поћута мало, поћута, па опет рече:

— Па ме силна жеља повуче на мој сент, да га само видим: да му згледам очи, па да умрем!! Па ето сад . . .

Па се зацену од плача.

Ја сам јој говорио што сам год знао и како сам умео. Све сам 'тео да је како било ублажим, али не поможе ништа. Ја јој говорим, а она гледи у огњиште. Таман ја у најбољем јеку, а она мени:

— Сећаш ли се, Вилипе, кад 'но седесмо ја и он овде. . . ал' сам онда била срећна!

Па опет заплака.

И ја ућутах.

Седела је још мало, па се онда поздрави и оде. Сутрадан рано отишла је кући.

Кад она изиђе, ја рекох Милији:

— Ако она узаживи још годину дана, то ће бити срећа.

— Их!... мало омршала, па већ, бајаги, умреће! вели Милија.

— Памти што ти рекох!... Па ако не буде тако, овуд сам најтањи!

VI

Забринула се, бо'ме, Велинка зорли!... Не мо'ш је никако разговорити! Све је сама, све седи или стане, па оне суве руке подигне и шапуће, моли се Богу! Дан-ноћ тако...

А и Петру сам већ казô, а он само оборио главу, а сузе капљу на земљу. Ни једне ми не рече!

Па, да ви'ш, ни мени није било лако... Жао ми Паве, жао ми Велинке, а жао ми и Пере... Све то луда Велинчина памет изради. И она сад каже:

— А, Вилипе, рâно моја, да те, Бог дô, послушах, кам' моје лепе среће!...

А ја би јој пуно онда очитô, али немам срца; зар јој је мало од Бога!...

Е дође и пролеће већ. Зазеленило свуд. Трепери листић, пева славља; а теби некако лако на души, па ти криво, што ти Бог није дао крила, да и ти са тицом полетиш у оно плаво небо... Канда и сама земља говори!... Кад приседнеш кâ да чујеш како вели зеленој трави: »Расти, зелена траво, расти!... по'рани мученику ратару 'ранитеља; растите, усеви, растите, те донесите доста рода ва-

шем трудбенику, нека слави и он творца свога и нашега!«

Ко шта ради, Велинка ћути; она не разговара с људима, него с Богом!... Гледô сам је једанпут. Баш се сунце рађа, а она га гледи и говори му:

— О, јарко сунашце! Греј, дуго греј моју Паву, моје сунце!... Ако ми њу не грејеш, онда немој ни мене грејати!... О, ветрићу!.. запани је здрављем!... О, тицо!.. дај јој весеља твога!... О. Господе!... да јој живота!.. Дај јој, Господе, живота само толико да мене у гроб спусти!... А мени узми душу сад! Молим ти се, оче небесни!...

Па се онда узме крстити и метаписати.

Али јој не поможе молитва: Паву донеше тога дана на колима.

— Дошла сам, најо, да код тебе умрем! — рече Пава још с кола.

А Велинка тетура кâ пијана.

Ја кака је Пава, кукавица сиња!... Нема оне лепоте; кожа само држи кости; јабучице се румене, али изгледа кâ да их је кост нажуљила; очи упале у главу, па се сјаје кâ из дупље; усне се сасушиле и опекле од неке ватруштине, па се виде бели зуби; нос — у иглу би га уденуо, тако се зашиљио — права авет!...

Не може да иде, ноге јој отекле, већ је воде.

Велинка потрча у собу, да је тамо смести, али она рече:

— Простри ми, мајко, онде, под вишњом.

Велинка простре. Спустише је... Мртвац, па то ти је!...

— Баш ми је овде лепо!

Па онда склопи очи и ућути.

Девер што је њу довезô оде кући. Ја сам седео крај њене постеље: дође и Велинка. Она отвори очи.

— Како ти је, рâно?

— Још мало, мајко, па ће ми бити лакше! — рече она.

— 'Оћеш шта јести, кућо?

— Још мало, мајко, па нећу никад огладнети!

Велинка се заплака.

— Не убијај мајке, срећо моја.

— А како си ти, мајко, срећу моју убила?... Ја нисам више од овога света; у мене је душа у носу... Него, мајко моја, рâно моја!... ако ћеш ми икад добра учинити, учини сад!

— Шта год 'ћеш, очи моје!

— Зовни Перу!..

— Виљине!... 'Оћеш отићи? упита ме Велинка молећи.

— 'Оћу, вала!

— Чујеш, Виљине! Кажи му нек' све остави; нек' по'ита! — рече Пава.

Ја се дигох.. Нађем Перу и кажем му шта је и како је Он поћута мало, па рече:

— Да је бар сараним! па се заплака.

Дођосмо кући. Њу пренели у собу; тако је сама желела. Неколико жена седаше још.

Кад угледа Перу, засјаше јој се очи кâ звезде; мршаве образе поли јој румен.

— Јес' дошô?

— Дошô сам.

— 'Оћеш ми опростити?

— Богом нек' је просто!

— Нећеш ме више клети?

— Никад! рече Пера.

— Е онда оди, па ми мети твоју руку на чело.

Пера приђе и метну јој руку на чело... Она се насмеја кâ здрава!

— Сад ми је добро!

Ми ћутасмо. И она мало поћута, па рече Велинци.

— Опрости ми, мајко!

Велинка се зацену од плача.... И ми оплакасмо.

— Мајко моја, рâно моја!.. Онде, у оном завежљају је моје руво... Обуци ми га, мајко!

— 'Оћеш сад?

— Не!... мало после!... П' онда, мајко моја, рâно моја!... имам да ти кажем, да се на те не љутим... 'Тела си да будем најбоља, — а Бог, ви'ш, окренô друкчије... *Многе мајке тако греше!*... Да се, бар, 'оће оне научити!...

Дисала је врло брзо. Онда склопи очи и ућута.

Велинка само дршће. Помодрила кâ чивит. Пера се наслонио на вуруну, па ћути... Ја отрчах кући, узмем мало воска и кудеље, те начиним свећу. Кад сам се вратио, они ћуте.

Она отвори очи.

— Изнесите ме напоље. Дед' ти, Перо!.. — рече — знаш ону песму:

Тешко ти је лети боловати!
Још је теже кад недеља дође;
Мене младу преносе по 'ладу,
А мој драги...

Знаш, ја сам је певала више пута...

— Знам, рече Пера, пришавши јој.

— Дед' ме сад дигни.

Пера приђе ближе и она се мало појми. Он је обухвати... Ја је погледах. Око јој се замути и скотрља се једна сјајна суза. Онда зену једаред.

— Спуштај је, спуштај је! викнух ја Пери.

— Што?

— Спуштај, издахну!...

Пера је спусти, ја креснух машину и запалих свећу, те му додадох... У тај пар нешто лупи. Ми се осврнусмо. Велинка лежи на земљи.

VII

Страшно је... Кад се год сетим, а мени коса у вис...

Нисам после тога улазио у собу, кô имô сам посла у авлији. Ама народ некако шапће око мене:

— Велинка полудела!

— Шта велиш?

— Полудела, Бога ми! вели Трчаг.

Одем ја тамо у собу. Жене лепо окитиле мрца цвећем, и надоносиле неких сапуна и шећера, те метнуле око ње.

Погледам Велинку. Она стоји: ни ромори ни говори, ни пушта гласа ни плаче. Усне јој помодреле, а очи некако страшно разрогачила и гледа у мрца.

Викнем је ја. Она ћути...

Викнем је опет, она ћути... Ја приђох да је повучем за руку, али ми жене не дадоше.

— Не дирај је! веле.

— Па да не дирам! рекох ја и изиђох напоље...

Дође и поп. Уђосмо нас неколико да изнесемо мрца. Она опет ћути. Изнесемо га, она се и не помаче!...

Сврши поп опело, па онда уђе у собу да свети водицу. Моја Милија већ успремила и почистила... Она стоји на оном истом месту и гледа где је сандук био.

— Велинка! 'Оћеш целивати? пита поп.

Она ћути.

Поп свети водицу и изиђе.

— Је л' готово?

— Јест.

Он се прекрсти и запева »Свјати Боже«... Ми се појмисмо да узмемо носила, док ти некаки глас — није земаљски — дрекну:

— Стој!...

Ми се освртосмо...

Ја, Боже Господе, 'наке стра'оте још нисам видео!... Излете Велинка, али није Велинка!... Збацила конђу, па јој висе две седе

витице кâ две гује; кошуља сва исцепана, па се види — простићеш — нагота; у левој руци држи и бошчу и прегачу. . . Разрогачила очи, па сева ватра из њих. . .

— Стој! . . . дрекну она опет — зар мислите да украдете што је моје?!

Народ бегаше испред ње. . . Ветар разгоњаше дроњке око ње. . .

На једаред стаде. Погледа сушило где стајаху Павине кошуље.

— А, а! рече.

Па ондаману руком на нас.

— 'Ајд', 'ајд'!

Ми измакосмо из авлије. . .

На даћу није нико ни ишô.

*
* *

Није Велинка ником ништа чинила. Могô си је срести увек где носи у бошчи завијену Павину кошуљу и певуши:

Лула мајка своју малу Паву !
Лула мајка у џицаној беши ! . . .

Она је мислила од кошуље да је Пава, па је ону кошуљу једнако носила; никад је није 'тела пустити из руку. . .

Лањске зиме умрла је сирота. . . Беше 'ладна ноћ; устока дуваше жестоко; мрзело је човека и напоље изаћи.

Кад сутрадан — ја пошô мејани, па онако мислим: »'Ајд' да видим шта ради Велинка« . . . Отворим врата од куће и њу на-

ђем, укочила се већ... Оберучке на прсима држаше Павину кошуљу, завијену у бошчу...

Саранили смо је. — Бог да је прости!...

Петар се још није оженио, кâ што знаш...

Ет'!... Ко ће кâ Бог?... Његова воља најпреча!... Оно што 'оће — 'оће; а ти, ако мо'ш, иди па дери небеса!...

ДОБРИЧИЋЕ

—ııı—

Били, тако, старац и баба. Старцу било име Јеврем, али су га сви звали: Јегом; а баби Мирјана.

Могло им је бити преко шесет година. Обоје су били још у снази и држећи; обоје погурено, обоје омалено и крутељасто...

Јега је имао плаво око и то само једно, а' друго је било сасвим бело, јер на њега није ни видео; а баба је имала оба смеђа или... али им се не може одредити боја, јер су оба извештала... Јега је био врло немиран и свакад насмејан. Руке и језик нису му ни часа мировали; међутим, Мирјана је била

мирна као бубица, скромна, скромна, ама мања од макова зрна...

Тако су њих двоје живели, од кад се састадоше, и пазили као деца... Шта пута, док бејаху млађи, хтедоше ђаволани да их заваде (а и у старо време било је ђаволана), па ништа. Дођу, тако, Мирјани, па тек рекну:

— Робуј, лудо, робуј!... А онај твој несрећник чини триста чуда!

Мирјана сагне главу и гледа у земљу

— Сад, ено га, оде с Мартом.

— Па... тешто!... шапуће Мирјана.

— Тешто?!

— Тешто!.. Човек је, може му поднети...

Тако онда, па тако и сад.

Били су голубијег срца... Ето, Јега! Заишти шта хоћеш од њега — даће ти ако само има.

— О!... Јего!...

— Шта је, брате?

— Имаш један дукат?

— Имам, имам!

— Дај ми, славе ти!

— 'Оћу, брате, како не бих!...

И с места извади и дâ.

И ако је остао без крајцаре, ништа то... Сутра затреба њему, он не тражи од онога што му је узајмио, него иде те узима под интерес. А знате већ како се пласа дукат...

Јега плаћа и ћути; али дужнику неће поменути никад. Све га неки стид подузима, кад се с њим састане:

— Бојим се: помислиће да сам дошô да му иштем!... А јок, брате! Знам ја: кад имадне — вратиће ми!...

То је знала све Мирјана; али Јеги никад ни речи за то...

Кад им кући дођеш — ко си, да си: добро дошао! Јега одмах трчи са тиквицом у качару, па кад се врати, а он сӯзêћи на оно здраво око рекне:

— Добро дошô, прико!... Баш ти 'вала!... Кад ми 'вако ко год дође кући, и ја се наједем и напијем уз њега!... Ха! ха! ха!...

А Мирјана трчи, трчи, хвата пиле, зове Јегу да закоље, па онда готови што за ужину...

Волели су цео свет. За Јегу сваки човек, кога у путу сретне, био је ја »прика«, ја »рођак«, ја »буразер«, а свака жена »прија«. Као да су се те речи родиле с њим, тако их слатко изговараше.

— Како си, прико?...

— Како си, пријо?...

И децу је волео. Од милости тепао им је: »чедови« моји.

Ако су гдегод на слави, свадби или крштењу, Мирјана је тамо са женама. Скрстила руке и ћути. А Јега?... Он је свуда. Он седи најпре са људима, онда оде међу »прије«, тамо се са њима грли, па кад му и тамо досади, он оде међу редаре, те заседне с њима око огњишта.

— Ама склони се, пријатељу! — виче једна.

— Сад, сад, пријо! — вели он и дигне се.

— О... брате!... Од куд баш ту седе? — вели друга.

— Па, ево, ево: да се склоним!

— Е сад си баш потревио!... Чудо ми ниси сео за врат! — виче љутито трећа.

Он батали седење него прилази долапу. Тамо, сигуран је, има ракије. И никад се не превари... Зна он и где оне крију. Чим нађе, он одмах пије...

Тад се дигне граја против њега... Једва изиђе читав, а већ је сав поливен чорбом...

Људи се смеју и веле:

— Јега кâ Јега!...

*
* *

Четрдесет и неколико година како се њих двоје састали. Никад међ' њима није било речи — као што то има у свету... И кад Јега учини какву лудорију, Мирјана је опет то притишавала, па чак и њега тешила или храбрила...

Бог им дао дечице доста... Још прве године женидбе, Јеги помреше родитељи и он оста домаћин на доста добром имању. Обоје су били вредни, па им је и Бог давао....

Дечицу су неговали како су умели. Јега обично, после рада, кад се ноћ спусти, седне крај огњишта, узме дете у руке, па му тепа, док Мирјана види и спреми вечеру. Кад се синија постави, он дете даје Мирјани, па обоје седну и вечерају. И он обично ћаска и преклапа.

— Видиш, снашо! Тако је звао Мирјану док је била млађа, а кад му синови стадоше на снагу, он је прозва: »ба̀кицом« . . . Ето ви'ш онај »пуша« (старији синчић) што спава, и овај »ћéла« што га јако држиш у рукама, то ће бити момци кâ златне јабуке! . . .

— 'Оће, ако милостиви Бог да!

— Па ћемо их оженити. . .

— 'Оћемо, ако Бог да!

— Па кад одрасту. . .

— То ће нам бити одмена, мајчино крило и десна рука! — рече Мирјана и поче љубити малишу.

— Која ће мајку доста пута ударити! Ха! ха! ха! . . . — рече Јега, па се зацени од смеја.

— Бог с тобом! — прекореваше га Мирјана.

— Ха! ха! ха! . . Ха! ха! ха! . . .

— Па немој болан! — молила га је она.

— Но, но! . . . Немој ти, снашо, да се љутиш! . . . Ко то зна? Све је у Божјој руци! . . . Нек' су нам живи и здрави, па нека и туку вала! . . . Боље и свој него туђин! . . .

— Па што тако говориш?

— Шалим се, шалим се!

— Баш си ти ђаво! . . .

Ето каква је била њихова свађа. Тако се обично свршавала. Никад оштрије није Мирјана са њим, па, вала, ни с ким говорила. Сељаци су за обоје говорили:

— Ни једно нема жуча! . . .

После кратког разговора, онда би му опет предала дете, па би дигла сињију и зачистила мрве.

— Дај ми дете да успавам.

Он јој даде малишу и она га однесе у собу и тамо подоји. За живу главу не би га она пред мушком главом задојила, ма то био и сам Јега...

Јега би тад напунио своју лулу и запалио... Мислио би обично о ономе што је сутра требало да ради. Пошто испуши лулу, он онда виче Мирјану, те га изује. Затим се заједнички помоле Богу за здравље и напредак, па лежу да сутра раније устану...

У таквом животу дечица су им расла. Никола беше толико велики да га Јега позва да му помаже у орању...

Пун радости гледао је свога малишу како је поносито затурио хајкачу и виче: »Ајс, зељо; ајс, брато!« ... Срце му је играло, а оно једно око плакало. Да је могао, летео би. Ама зар то његово дете? ... Иде а тетура... Пружио бразду, па слуша како Никола тепа воловима...

— О, бато! — викну га Никола.

— Шта је, роде?

— Дај-де мени плуг!

— Остави, остави! .. Не мо'ш ти још!

— Ко, је л' ја? Могу, Бога ми! Питај само Маринка чичиног! — вели дете и гледа га поносито.

А он га гледа, гледа, па тек рече:

— Ево, нȁ!

И одступи од плуга. . . Никола узе руцеље у руке, а он приступа за њим, па се чуди како он то све паметно.

— 'Ајд', да видим шта ће радити на увратинама! — мишљаше Јега.

Кад беше на увратинама, дете подиже плуг, отресе га, окрете полошке и оритком очисти као маторац.

— Немој да буде оплазе! — рече Јега и гледа зачуђено.

— Не бригај! — вели Никола.

Па трже плуг и пусти бразду. . .

Тај дан је за Јегу био празник. . . Наредио је Мирјани, те му тога вечера спремила добру вечеру. Он се поднапио, па Николу непрестано куца по рамену:

— Ово је мој ратар! . . .

Па се тек окрене Мирјани.

— Ама знаш, брате мој, прави ратар! . . . Онај плуг кâ ништа у његовим рукама! . . . Окреће га, 'вако, 'вако! . . . кâ ништа! . . . Готово боље од мене!

А Мирјана плаче од радости:

— 'Вала је милом Богу! . . . — вели.

Дете је гледало с поносом око себе. . .

*

* *

Дан за даном клизао је неосетно. Никола је растао као врба из воде. За њим пристајаше Пера, па Млађа. Све то сад беху ратари. Сваки се готово докопао своје снаге. . . Никола беше радин за причу. Све, све, али косца наког није било у целој Тамнави.

Само, ђаво га знао! . . . Чудне неке ћуди! Од куд се изметну, кад му нико није онакав у целој породици. Сви су то људи мирни; ако не може бити како они хоће, они пристају како ти хоћеш. . . Ама овај поста чудо од света! . . . Мора бити његова најпреча, па да би се цео свет стромором окренуо! . . . Ни Јегу ни матер није хтео да чује; његова воља поче освајати. Што он нареди, оно се вршило. . . И он је осећао да тако треба да буде. . .

Ни Јега ни Мирјана не примећаваху како им се отима једно по једно право у кући. Кад и кад то по мало осете, кад се Никола развиче, ал' опет слегну раменима.

— Шта ћеш, млад је! — вели Јега.

— Јест, млад је! — тврди Мирјана.

— А оштар! — додаје Јега. — Права ватра! Ово је добро за кућу! . . .

— 'Вала Богу! — вели Мирјана.

Једаред се Никола нешто развикао, а Јега се насмеја.

— Знам ја шта је теби! Ха! ха! ха! . . .

— Што ми је? — пита Никола.

— Знам ја, знам! . . . Ха! ха! ха! . . . Ожени́ћу ја тебе! Ха! ха! ха! . . .

Мирјана се насмеја, и Никола се насмеја, па побеже.

— Ха! ха! ха! . . . смејао се Јега . . . Питај-де га, бакице, која је то цура што 'вако виче? . . . Знам да и она лупа котлове код куће . . . Ха! ха! ха! . . .

И ожени́ше Николу. . . . Тад што се провеселио чика Јега, то је за причу. Правио је хиљаду лудорија да су се извртали од смеја.

Николи већ направио нов вајат и покрио црепом, па је скакао од радости, кад тамо сведоше младенце.

Кад је прошла свадба и весеље и почеше обични домаћи дани, видеше и Јега и Мирјана: да младенци узеше старешинство у кући.

— А шта ћеш?... Њима најпосле и остаје! — вели Јега.

— Нека су живи и здрави! — вели Мирјана.

— Тако је! Тако је!... И шта нама треба? Ево нам наше собице и наших кревета. Ту ћемо мировати, а деца нека раде. . . . Гледаћу да оженим и Перу.

— А ја, знаш, мислим нешто друго.

— Шта, бакице?

— Само да добијем унуче!... Не би' марила за њи' ни једно! . . . Они и треба да се пазе 'нако! . . . А ја би унуче у крило, па би се с њим играла ка̂ са мачетом.

Јеги засузи оно једно око. Он се по обичају насмеја да то не би приметили.

— Ха! ха! ха! . . . И деда ће њега, 'вако, на крило, па ће му певати ону његову песму! . . . . А он, мали, ћелав, гледа у дедино ћораво око и 'вата деду за бркове! . . . . Ха! ха! ха! . . .

— И још знаш шта!

— Шта, бакице?

— Нека она јако гледа кућу.... Ја ћу јој помоћи где год могу, и гледаћу тебе! . . .

— Ехе-хе!... Ехе-хе!... Е, баш си ти ђаво, бакице!... Ког ћу ти ђавола сад ја! Оматорио, оћоравио и на ово друго око!... Сад да ми је само да се наједем и напијем; друго ништа!...

Мирјана га корела, а он се смејао.

Бог их обрадова прве јесени. Добише унука, па велики и крупан.... Јега је играо од радости, а Мирјана?... Не питајте!...

Њих двоје и тај дечко беху свет за себе...

*
* *

Пројоше године. Он ожени и најмлађег сина. Обелели и згурили се и он и Мирјана.

Са седом косом као да поче и несрећа падати на њихове главе. Ако су се могли сами послужити. то се и служили; а ако нису могли — није ништа ни било. Нико на њих ни главе не окрену; били су нико и ништа. Сваком беху на путу и свако их је гуркао тамо-амо. А они се снебиваху...

— Бакице!

— Чујем, старче!

— Да ли је стрљана моја обућа?

— Ја нисам; а, Бога ми, није нико други!

— Па дај да се обујем.

Мирјана узме и протре мало чарапе и назувице, па му дода обућу.

Он се обује.

— Деде, бакице, полиј ми да се умијем.

Она му полије.

И опет се заједнички моле Богу за здравље свију и за своју смрт...

Међутим, у кући беше живост. Тамо се смејали и шалили, трчали и радили: Никола беше домаћин и све је ишло под његовом руком.

Ни Јега ни Мирјана ником се не потужише. Нека сета обузимала их: плакали су што су тако затурени као да су мртви; али то су чинили само кад су на са̀мо. . . Међу људма, и ако му какав странац у кућу дође, Јега је био онај стари; смејао се и викао: »чѐдови моји. . .« и хвалио своје укућане. . .

Нешто старост, нешто назеб, и Мирјана паде у постељу.

Јега да се сатре трчећи од врачаре до врачаре, тражећи јој траве разне, не би ли је излечио. Али не би лека. . .

Једног дана појахао коња и отишао чак у ваљевски округ код једне врачаре. . . . Кад се вратио, дочека га Никола гологлав. Њега нешто проледи, да готово више спаде него сиђе с коња.

— Шта је?

— Умрла нана!

Јега се насмеја. . . . Али тај смеј беше страшан.

— А кад је умрла?

— Отоич.

Он се само ухвати оберучке за главу и улете у кућу. Њу већ беху окупали и обукли.

Он стаде више ње. Гледао је дуго, дуго у њено смежурано лице које изгледаше као да спава:

— Зар тако, бако; па ниси се ни опростила!

Скотрља му се суза низ образ. Двоје троје од оних, што ту беху, насмејаше се. Њему би као да му неко опали шамар, али стеже срце, па се и он насмеја. . .

— Добро, бако, добро! . . . рече и изађе на поље. . . .

Стегао је срце, али га је болело. . . . Први пут виде како је свет грозан. Она умрла, а он не сме да је жали! . . . Никога нема ко би га разумео; не беше ту ни једнога човека коме би могао да се потужи, пред ким би могао да се исплаче. . . Он осети да овај свет више није за њега. . . . И врљајући по воћу, погледа кроз оно пожутело лишће на небо, па рече:

— Боже! . . . . Или и мене узми или ћу се сам убити! . . . Не навлачи ме на грех! . . .

*
* *

Неколико недеља након Мирјанине смрти и он паде у постељу. Није хтео никаква лека. Био је врло весео и прича, пун радости, како ће га нестати са овога света.

— Једнако ме — вели — зове бакица! Ха! ха! ха! . . .

Умро је, смејући се. Опростио је све и изљубио, па сам скрстио руке. . . .

*
* *

Племените душе! . . . Како вас нестаје са овога света! . . . И мора вас нестајати, јер вас сама ваша племенитост истроши! . . .

ЗАКЛЕТВА

I

Лепа је Мирка Пајковића, лепа ка̂ Божји дан, лепа ка̀ пупољак од руже, лепа, 'прости Боже, ка̂ икона Св. Богородице, што је измолована у нашој цркви! . . . Е, ал` која вајда, кад нас неће да гледа? Ми, болан, толики момци, и, ето, Сретен Ђокин, не м'ош — ш'но 'онај казо̂ — ока од њега одвојити — па ништа! . . . Знаш у кога се загледала? . . . У 'ног болешљивог Јову Осаћанина! . . . А могла би га славе ми моје! однети у зубма чак на Дрину! . . . Вели:

— Волим му очи, него свој живот! . . .

И грди је мати, и чиче, и мало и велико.

— Немој, Мирка, јадна, да срамотиш Пајковића дом! веле јој жене.

Ал' она јок! . . . 'Оћу, па 'оћу!... Па добро кад 'оћеш — нек' те носи белај! . . .

И чиче је дадоше за Јову.

— 'Ајде ти, лепооки, води нашу синовицу, али ми нећемо да знамо више за вас! . . . Имали — немали, свеједно. Нити нам требате, нити вам требамо! 'Ајд' сад! . . .

— И не тражимо вам ништа! вели Јова. Само нек' Бог да живота и здравља!

— А куд си пристô, слепче један! викну Игњат љутито.

— Нисам ја баш ни слепац; зарадио сам да могу имати кућу!

Па се куцакну по пасу!...

— Немој, ћери, тако ти жива мајка била!

— Морам, нàјо!

— Али он никог свога нема!

— Морам, нàјо! Умрећу, нàјо, ако за њега не пођем!... Ни могу да једем, ни могу да пијем, ни да радим ни да спавам! . . . Или волиш да сам жива или мртва? . . .

Марица занеме.

А он ти лепо своме наимару Марку:

— Мајстор Марко; купио сам плац.

— Зар купио?

— Jà! Сад ми треба мало крова над главом.

— Па шта 'оћеш!

— Да ми, са друштвом, помогнеш да кућерак начиним, па што има зараде код тебе — алал вам.

— Лепо синко!

И тамо и амо, подиже ти бо'ме, он кућицу, па како је имô пара, набави и што је требало у кућицу. Онда се ожени.

Целом селу криво. А весела Марица само се купа у сузама.... Е лепо се жена изеде. После венчања на три месеца свиште жена; умре од жалости... Шта ћеш?...

II.

Море, сложили се лепо, па пева онај кућерак... Мрзео сам на тога Јову, ал' што јес' — јес'! Не вреди душу грешити! Био је то вредан и умешан човек... Што очима види, то рукама створи! Да си видео само што је којешта по кући поградио, па да ти памет стане! О столице су, о столови, о долапи... 'натема га било!...

Елем, како 'оћеш, они су живели лепо... Е, али не даде Бог!...

Отишô Јово у Шабац неким послом, па, кад се отуд вратио, он туп!... па у кревет! Назебô... А био ти је и онако сама бела цигерица.

Удри Мирка од врачаре до врачаре. Загашују угљевље. Једна вели: »нагазио!« Друга: »на њему су чини...« А Јова пиј ону воду и једи којекакве траве, и — ништа!...

Шта није радила Мирка!... Није имала мирна часа ни дању ни ноћу. По сву ноћ лебди над њим, кâ да му је рођена мајка. Бира му ово и оно, нуди га најбољим и најбољим и — ништа!...

А у њега упале оне црне очи, а дуге трепавице сад бацају сенку само на цологање. Нема меса на њему ни да црва на'рани; а нос се ушиљио, удео би га у иглу...

Седи једног дана Мирка крај њега, па га држи за руку. Он затворио очи, па једва дишуће. На једаред погледа.

— Мирка!

Она се наже нада њ.

— Шта је Јово?

Он је гледа, а не трепће.

— Шта 'оћеш? упита она благо.

— Волиш ли још очи моје? упита он, а глас му дркће.

— Дала би' своје за њи'!

— А волиш ли мене?

— Више него себе!

Он склони трепавице, и суза се скотрља низ мршаво лице...

— Јово, очи моје, шта ти је?

Он опет отвори очи.

— И баш ме волиш?

— Волим?

— Више него иког?

— Више него себе!...

Он се подиже. Мршаво лице подузе румен.

— А нашу кућицу?

— И њу.

— Више него чичину.

— Више него царску!

— И никад је нећеш оставити?

— Никад.

— Волиш од све збиље?

— Велим!

— Дај икону!...

И Мирка се диже, до'вати икону и даде му је.

— Дај 'леба и соли.

Она донесе.

— Закуни ми се.

— Тако ми 'леба и соли што смо заједно јели; тако ми ове иконе Св. Јована, никад ове наше кућице оставити нећу и никад туђег имена на себи понети нећу! Ако ову заклетву прекршила, Бог ме покарô!...

Дигла руку, па гледи у небо, а образи јој горе и очи јој се светле...

— Мирка!... Миришљиво цвеће моје!... Сагни се пољуби икону.

— Умочи 'леб у со и поједи!

Она и то уради.

— Овамо, срећо моја!... Ти си срећа моја! 'Оди, 'оди да те пољубим!

И узе је цмакати.

— Де, и ти мене! Дела, прво очи!...

А Мирку облише сузе, па га само љуби.

Он се спласти.

— Сад сам најсрећнији! рече и затвори очи.

— Бôјо сам се, рече, да ћеш се за другога удати, па кад то помислим, а у мени се све премеће... Сад сам срећан!... Опрости и праштам ти!...

Заклопи очи, поћута мало, поћута, па тек зену једаред... Мирка скочи и запали свећу, те му је тутну у руку. Он отвори очи, погледа је, зену и развуче усне...

III.

Јова јој је лепо оставио после себе. Имала је и новаца, а и нешто земље: могла је живети. Звале су је и чиче натраг, али она не 'теде. Остала је сама.

Млада, лепа, удовица. Могла је, куд је 'тела и како је 'тела. Али она ни да се јави да је жива. Видећеш је само недељом, где се лепо спремила. На глави црна марама, па оно бледо лице и оне граорасте очи некако умиљатије одблескују, у рукама струк босиљка. И оде у цркву, чим звоно чује... Прав струк. господски корак — ама шета кâ пауница!... Само нема оне веселости и ђаволства, кâ што је пре било. Кад је видим оваку, ја не могу да помислим да је то она ђаволаста Мирка.

— А Сретен Ђокин црче за њом!... Помисли није се 'тео женити, пошто се она удала!... Сад, кад је већ удовица, он је гледи, кâ мачка рибу!

— Ама мора моја бити, па таман, да би' ја на кози орô.

— Сад је удовица, велим ја.

— Ја сам се надô да ће она остати удовица.

— Е?

— Jä!... Да се нисам надô, ја би' убио оног мељова.

Ја слего' раменима. А има људи свакојаки', jä!...

— Само ми је јако много друкчија: не знам како би' јој поменуо!

— Очекни мало, још га жали, реко' ја

— И ја велим: да мало очекнем.

Ама да мало поста друкчија! Јок!.... Онака, те онака. У подне, у по ноћи, свеједно. Не иде никуд, каткад до чича само. Не дружи се готово ни с ким; све је сама.

Кућица ка̂ кошница; свуд чисто и уређено. А она ради једнако: шије, преде, плете, — тек је у послу. Имање јој сраћују чиче, па њој само 'рану чисту донесу. Кад већ преовладају и сустигну се радови, видећеш и њу са њенима, где копа или жање.

Мало је и говорила... Питај је шта 'оћеш, она се смеши, па јал' рећи реч, ја не рећи.

— Видиш ти, пријо, шта се учини од ње?

— А Бошњо је — Бошњо!... Него ко би се томе мого̂ надати од 'наког ђавола!

— Ја̏!... Са'рани матер, 'наку честиту жену...

— Него знаш шта?... Не може то бити да она баш мирује.

— Зар не видиш?

— То се и не ради да сваки види... Само ја би' рекла: нису ту чиста посла!...

— А ко ће јој знати најпосле!...

Еј, жене, жене!...

И баба Станија, Ђурђија Иванова и Роса Игњатова једног вечера дођоше да се увере.

Кад су провириле кроз пенџер, виделе су је, где се пред иконом моли Богу...

IV

И тако јој прође година дана... Ама се и позна на њој: Убледела; лице јој дошло готово тужно, а чело се почело купити. Нема већ више оне ведрине и младости која је била!...

Створење је — створење! Њега је Бог створио да се мучи и пати, али да мало и проживи... Не може се то: остати једнак. То је читава болест. Ето, бара. Не тече никуд, па се у'вати по њој жабокречина и усмрди се. Тако исто и човек...

На Мирки се познало.... Да јој је бар остало дете, па да се с њим разговара, да у њему гледа оца његова, па 'ајд, 'ајд!... Али овако...

Па, опет, она је силом 'тела да живи онако, како је и до сад.

И живела је.

Недељом, пошто се с гробља врати, стане крај капије, па гледа како свет пролази улицом.

Стојећи тако једаред и гледајући девојке, које су пролазиле у коло, паде јој на памет њено девовање.

Дан беше леп. Сунце сија умиљато, кâ оно ти сунце у пролеће; око ње трепери зелени листак, а из лишћа се чује цвркут мале тичије .. Трава озеленела земљу, па те чисто мами, да се пружиш на њеној мекоти, да се ваљаш кâ мало дете..:

Баш исти таки дан, исто тако тичија, исто тако зелена трава, а она седи у 'ладу и гледа како се јагањци играју... Док ти на

једаред пред њу крињаши Сретен Ђокин. Како дође, а он седе крај ње, и поче се шалити... Милује је по образу, па јој тури руку у недра, и онда је окрете љубити...

Крв јој сва појури у главу... Заиграше жиле на слепим очима, а грло се осуши на једаред, па не може пљувачке да прогута. Срце бије, бије, мислиш искочиће, а на очи се навуче некаква магла... Осети да је ноге издају и она се прихвати за бапку од вратница, да не би пала...

А пред њом Сретен.

— Помоз Бог, Мирка!

— Бог ти помогô! једва протепа она.

Он се сасвим примаче вратницама. Она се ’теде уклонити, ма не може да се макне.

— Шта ти радиш?

Њој само пишти у ушима.

— Мучиш ли се? — пита он опет.

А она ни једне!...

— Еј, Мирка, Мирка!... Ја где ли је наша младост и наше живовање?!... Сети се само...

— Ћути! рече она.

— Е ћутô би’ ја, и ту ли си, душо — ал’ сва ми је памет код тебе!..,

Она ћути. Он је у’вати за руку, она се стресе: горела је сва кâ ватра...

— Мирка!

Она ћути.

— Мирка!... А што ми, болан, бар једну реч не рекнеш?... Што да идем распамећен код своје памети!... Што, Мирка, радиш тако?...

Она опет ћути.

— Ето 'тела си за њега, и удала си се. Ја нисам 'тео да се женим. Кад, велим, ниси ти моја жена, шта ће ми друга?... Ал' ето Бог је тако 'тео. Сад си удовица... Али ништа за то! Само ако ти 'оћеш, ја готов кâ запета пушка!...

Она га гледа кроз маглу, што јој се на очи навукла. Стоји пред њом кâ делија: млад здрав, снажан... И, само да састави руке, па да буду срећни.... Они пољупци горели су јој на лицу. Осећала је кô да је његова рука у њеним недрима, па као та рука маша јој се срца, али тако мило кâ да се маша меканом кадивом.. Жар, ватра... Чинило јој се: гори сва... Па јој се узе окретати авлија око ње, а оно дрвеће играло је пред њеним очима. Готово да изгуби свест...

— Дођи сутра! једва прошапута.

— 'Оће ли бити сигурно!

— Казаћу ти.

— Немој да ме вараш!

— Нећу!

Гледаше за њим дуго, дуго, све док за ћошак не замаче....

Онда уздану силно, одмаче од капије и уђе посрћући у кућу... Сву је побио 'ладан зној....

V

Срце само бије, жиле брекћу, крв се узбунила... Не може да смисли ништа; не може

ни да помисли ништа! .. Седне не столицу; легне на кревет, скочи и отвори пенџер: 'оће да је угуши мирис од босиока у њеној собици... Осећала је како јој срце расте кâ квасац, па је гуши и дави.

Излете на поље и поче тумарати по авлији тамо и амо, а њено рођено срце ка́ да је погуркује и задржава... А у памети сама збрка...

И гневна је: гази све што јој под ноге дође. И подавила би пола света, да јој падне шака...

Зло... Да је ово трајало дуго, пресвисла би на пречац. Али је разгали пролеће и онај благи ваздух... Лепо јој утиша и умири крв ..

Она се врати у кућу. Није 'тела вечерати. И шта ће јој вечера?... Она је сад морала да мисли шта ће да ради, и — шʼно 'нај казô: — коме ће се приволети царству...

»Не вали му ништа!« мислила је. »Леп је, млад, здрав, од добре вамилије, а пази ме кâ очи... У његовој би ме кући гледали ка́ мало воде на длану... А и он је мени мио... Само кад помислим на оно што је било у ливади!... Ух!... ала уме да милује!... Па како слатко љуби!«

»Што не би?« мислила је даље »Та само једну ноћ, па да умрем, а камо ли за цео живот!...«

И ту јој се опет зажарише образи...

»Оне пуне руке око мога врата!... Па оне прси!... Јој, мушке прси!... Он дише, а моја глава на њима, а његова рука у мојим

недрима, па његова уста на мојим образима!... Има ли веће сласти игде!... па ми тепа, па ме љуби! . . . Ох! . . . та изгризла би' га свега кâ јабуку! . . .«

Па скочи са кревета. Лице јој гори све у самој ватри. . .

»'Оћу! . . 'Оћу! . . . Што не би' 'тела. . . . Па да би' платила и животом — 'оћу за њега! . . . И Бог ми неће ништа! . . . Зар, кад сам удовица, да се не смем удати? . . . Смем, Бога ми! . . .«

»И сад одох! . . . Нећу да чекам! . . . Ко ће ту чекати до сутра! . . . С Богом, кућо! С Богом, кревету! . . . С Богом, све! . . .

Али ту јој паде поглед на икону Св. Јована; учини јој се да погледа у њу, па јој у ушима зазвони:

»А заклетва!... Зар се одрече заклетве?...«

И ту јој изиђе на очи смрт њена мужа. Он болан лежи на кревету и пита је: »Волиш ли очи моје?« — »Волиш ли мене?« И она се сети шта је казала; сети се иконе, сети се леба и соли — све јој изиђе пред очи. . . И кô Јован је погледа испод ока и пита:

»Зар тако, а? . . .«

Окаменила се. Кâ лопов кад га уватиш на делу, тако јој се одузе и снага и моћ и језик. Не умеде проглавити ни једне. 'Ладан зној капаше јој са чела на земљу. . . Она увиде у једаред колики је грех 'тела учинити у трену. . . .

Запрепастила се. Шта да ради? Још је, чини јој се, гледе очи Јованове; а онај хлеб и со узбуњују се у утроби њеној против ње...

Ноге јој клецнуше, и она паде лицем на земљу... Па кад је окупише сузе...

— Господе милостиви! Св. Јоване, славо моја! Опростите мени грешној! Опрости ми и ти, Јово!... Не узбуњуј у мени 'леб и со... Оставићу ову кућицу само онда, кад теби пођем...

Привуче се кревету и наслони главу на њ. Тако је преплакала целу ноћ...

Сутрадан дође Сретен. Он је нађе бледу и исплаканих очију.

— Шта ми рече, Мирка?

— Ништа.

— Зар нећеш?

— Не могу.

— Не можеш!

— Jä!

— А што?

— Да ти се исповедим кâ рођеном брату.

И ту му каза све...

— И он то од тебе тражио?

— Тражио.

— И ти се заклела.

— Заклела.

— А мени ништа?... И што си ми јуче оно казала?

— Опрости! рече она, молећи.

— Добро. С Богом!

— С Богом. Не замери!

— Ја изгуби' своју младост! рече он горко и оде...

VI

Од то доба ни она Мирка, ни дај Боже!... Променила се у лицу; и стас јој се спустио, а ретко где и иде. Стане, обично, код капије, па гледи свет што пролази...

У селу су је поштовали. За њом ни једне ни мушко ни женско... Сви су то некако ценили.

Само сам ти ја смотрио, да кад Сретен прође, она дуго гледи за њим, па кад он заиђе за ћошак, она узда'не...

Кућу је држала kâ и пре; радила је такође; само тек каткад остане јој рад у крилу, а сузе јој капљу из очију...

Те јесени Сретен испроси цуру. Кад је то чула, она је пала боловати.

Чим су јој чиче чуле, одмах су послали једну од жена да је надгледа...

Ну њој беше све горе и горе... Баш је била стрина код ње. Она је лежала окренута дувару. На једаред окрете се стрини.

— Стрина!

— Чујем, роде.

— 'Оћеш ми учинити једну љубав, тако ти твог лепог живота с мојом мајком!

— 'Оћу, роде.

— Отиди чика-Ђокиној кући.

— А што, дико?

— Зовни ми Сретена.

— А што ће ти?

— Не питај што ће ми, него га само зовни.

— Па добро, роде.

И стрина оде.

Кад су се вратили она и Сретен, Мирка је већ била покојна.

Зрака од месеца ударила кроз пенџер, па јој се око главе начинио колир кâ оно у светаца...

Упалише јој воштаницу чело главе. Сретен приђе, те је целива.

— Бог да је прости! рече и убриса руком сузу...

Љубост је — љубост!... Препукло јој срце...

*
* *

Неко може рећи ово и оно; ал' ја ти велим да је оваких жена данас мало. Да их је више, и за нас би било боље!... Среће ми, јес'!...

АДАМСКО КОЛЕНО

I

Било је лепо пролетње јутро. Ваздух благ и пун мириса; небо се плавило као зêр; зраке сунчеве, што кроз лишће пробијаху, беху тако румене, као да су у ружи окупане; по трави је блистала роса и преливала се као драго камење; птичице пролетаху; све живо поврвело на светлост белога дана, све се радовало животу...

И човек се друкчије тада осећа. Све се то некако окрепи пролетњим даном. Радује му се старост, јер је подмлађује; радује му се зрелост, јер је крепи; радује му се младост, јер крила добија. Душа човечија диже се тада високо изнад тела; и човек постаје блажи, питомији и племенитији... И нехотице му се груди отварају природи; он заборави и да мисли пред том величанственошћу он само живи и дише...

Са дна села чула се клепетуша на овну преходнику и песма. Пријатни женски глас орио се по мирном ваздуху:

Девојчице, ситна љубичице!
Љубио б' те, ал' си ми малена. —
»Љуби, драги, биће и голема!
»Малено је зрно бисерово,
»Ал' се носи на господском грлу;
»Малена је 'тица препелица,
»Ал' умори коња и јунака!...«

Звук клепетуше долазаше све ближе и ближе. Најзад наиђе и стадо, а за стадом шипарица од својих шеснаест година.

То је била »Сиротица Љуба«. Красно девојче! Омалена али крутељаста. Из сваког дамара бије живот и снага. Имала је дивне вране косе, овде онде прошаране по којим златним влакном; чело високо и ведро; смеђе око пуно влаге и сјаја; лице бело, али поливено свежим руменилом; уснице набубреле, а из њих провирују лепи, бели и крупни зуби... Па како беше мило то лице! Кад га гледаш, и нехотице се смешиш, као да гледаш невинашце, кад ти руке пружа; верујеш да ће те срећа пратити у послу, за којим си пошао...

И нису прегонили, кад су је сматрали за најлепшу девојку у селу.

Звали су је »Сиротица«, јер није имала ни оца ни мајке. А звали су је и »*Адамско колено*«.

Да објасним, шта се у народу зове »Адамско колено«.

Рађа жена децу или мушку или женску, једно за другим. Кад намири осам, онда је то

дете, било једног или другог пола, »Адамско колено«.

Тако је и Љуба! Њена мајка није родила ни једног мушкарца; родила је само осам девојака. Осма је била Љуба.

То су обично несрећна створења, тако бар народ верује. Она су »слатке крви«, тј. имају срца за цео свет; осећају туђе боле; плачу за туђином; свачија туга у стању је њима сузу измамити; она се не размишљају кад треба помоћи; она дају и чине, док имају и могу... Народ верује: да се таким створењима не да пород одгајити; једном речју: све што другом раде, то цвета и напредује, а само нека себи почну, то мора пропасти.

Јадна Љуба! Мајка је оставила малену и нејаку; оца није ни упамтила. И да није било кума Стојана, да је у кућу прими и надгледа, пропала би, сиротица, као и многе њене друге.

И кум Стојан и кума Ивана били су добре душе. Они свише сироче уза се. И могло им се! Стојан беше човек имућан. А као најглавније, што му се чак и у селу признавало, било је то, што је био поштен преко изма, и што никад није хтео слагати.

У његовој кући расла је Љубица, док је дорасла до снаге и памети, да послове може разумевати. Кума Ивана старала се да је у свему поучи као мајка. И труд јој није био узалудан. Дете је у свему напредовало. Посао као да се беше родио с Љубом, тако га је брзо свикла и обикла. Ишло је испод њене

руке све као смишљено. Жене из комшилука стале лепо, па се крсте.

— Ово је дете презрело! . . Ово није од овога света! . . .

Једаред то чу Стојан, па се лепо помами.

— А док ли узмем, те сасадим ону секиру са држаљице, па вас преокупим — даћу ја вама и овај и онај свет!

Али нешто беше код ње, што немају други смртни. Осећало се лепо: да она доноси срећу где дође. До њена доласка Стојан је био обичан сељак. Али сад му се све у рукама окренуло. Лудо да баци новце, опет ће на њима зарадити! Ни једно му марвинче не скапа. Удари грòница, те потр онолике свиње по селу. И у њега се почеше разбољевати. Али Љуба им само једаред замете мêћу и оздравише.

— То је од лàстака њене руке, рекоше сељаци.

И почеше је звати. И она, заиста, помагаше. И не само ту, него у свему. Ма како марвинче да се разболи, она лечи. Крава не даје млека: Љуба само нека је помузе — готова ствар. Или млеко се квари: Љуба нека само једном посири, па после не бери бриге!

— То је била »Сиротица Љуба« или »Адамско колено«.

II

Иде она најлак уз брдо, иде и певуши. Клепетуша клепеће, мали се јагањчићи играју,

прескачу једно друго; али она то не гледа. Она бацила око, па гледа око себе. Све јој је мален видокруг, хтела би да види даље... Гледа с брда оне лепе, беле кућице овде онде, као да си прекинуо низ бисера, па просуо, али јој то није ништа!... Хтела би да види нешто више него што је до сада видела. Ректале су жиле и јурила крв по целом телу њену, лупало је срце од неке незнане стрепње, радости и узбуђености. Дође јој и да пева и да плаче... И сузе се слеваху, па се чисто пушише на њеним свежим образима...

Мален јој свет, тесна прса. Није могла ни да дане, колико би хтела... И таман да се прими шуме, а Јаков Игњатов те пред њу.

— Добро јутро!

Ђаво га знао шта јој је. И до сад је сретала Јакова и разговарала се с њим; али сад, на једаред, је обузе неки стид; не сме му у очи погледати; крв јој појури нагло у главу; једва прошапута:

— Бог ти помогô!

А Јаков, видевши њу таку, и сам се збуни и сплете, па баш ни речи да јој рекне... Стоје тако, и обоје гледе у земљу.

— Тераш овце?... пита Јаков, а сам види како је то лудо.

— Jȁ! шапуће она.

— У шуму?... пита Јаков, а већ и сам виде, да не зна шта говори.

— Jȁ!

Он ућута. Није више умео ништа запитати. Љутио се сам на се, што се тако десило.

Стајаше тако подуже и само ћуташе. И једно и друго осећаху како је то лудо, али ноге као закопане.

Јаков опет отвори уста.

— Па... идеш сама?

— Ја̀! вели она.

— И не бојиш се?

— Кога? упита она и погледа га.

— Па...

Он хтеде рећи: курјака, али од куда сад курјаци?... Хтеде рећи људи, ал што опет да се боји људи?... И ко се још бојао људи!... Он заопуца.

— Па... овај... ништа!...

Хтео је себи зулове почупати од једа!

Она прва као дође к себи. Погледа за овцама.

— Их! рече, одоше ми овце!... Ја се овде заговорила!...

— Неће!... Чујем ја клепетушу!... Нека мало!... ја ћу њи' наћи, па да не знам где оду! Ја знам сву шуму ка̂ своју авлију! Не брини ти!... 'Ајд', и ја ћу с тобом!

И пође с њом.

А она иде, иде, а подузима је неки стид. Шта ли би радила, кад би их ко срео сада? Шта би казао?... И што више и дубље у шуму иђаше, све јој теже. Као поплашена кошута трзала се од сваког шушња, од сваке сенке... Хтела би му рећи да иде, али не сме, и како да му каже то?!

Зној је цурио низ њено лице. Он је погледа.

— Ти се ознојила? рече.

— Jȁ! прошапута она.

— А ја ни мало! Ја се никако и не знојим! Ево, радим по вас дуги дан, па баш ни капи! А добро је то кад се човек зноји!... Ево твоји' оваца!... 'Ајде да седнемо под овај брест, рече он и спусти се у хлад.

И она, као да је неко гура, дође и седе крај њега.

— Ђаво га знао шта ми је, ал' сам зорли нелагодан! рече он.

Она ћуташе. Извади плетење из котарице, али све испушта плетиво, или цепа жицу. Пламен неки гори јој пред очима...

Он се загледао некуд, а она га посматраше испод ока... И учини јој се леп, леп, Боже, као намолован... И све на њему лепо и прикладно... И он, онако одрастао, и има лепе црне очи и науснице, па онда и руке му нису баш тако црне, и ако ради!

Срце јој нагло закуца; сузе јој ударише на очи; она испусти рад из руке.

— Шта је, шта сузиш?

— Ништа!... онако... ваљда од зевања! и, заклонивши уста руком, зену.

— Јест! Тако и мене по неки пут преокупи зевање, па сузе кâ трешње!... Него, запевај-де штогод

— Не знам шта ћу!

— Их! по Богу брате, код 'නолики' твоји' песама не знаш шта ћеш!

Она вазда премишљаше, али ни једна песма да јој дође на памет! Оно дође, али није по њеној вољи, није „добра“.

Јагањчићи се играху. Он пружи прст.

— Ала се играју!

— Jä!

— Kâ деца!

— Jä!...

— ’Oћеш и’ појити?

— ’Oћу.

— Да налијем воде! рече он и устаде.

И она пође за њим и потера овце.

На студенцу напојише овце, умише се и сами, па се гледаху. И руке мирне, и ноге стоје; само очи горе и срца лупају.

То су погледи анђеоски, то су осећања рајска... Прејуре преко нас вали сласти и милина, као што сјајна муња блесне преко неба!... То буде; ми то проживимо, ми то осетимо, али само за тренутак, чак нам се и памет збуни; и она не врши више своју дужност. То су најсветији осећаји, који се зову: *прва љубав*. Благо ономе ко их је осетио; бар је осетио рај на земљи!

III

Састајали су се сваког свечаника. И ослободише се једно према другом: бар су могли разговарати и певати.

Од ране зоре до мрклога мрака они сеђаху у шуми и разговараху. И опет на растанку имало је шта једно другом казати.

Такав живот, па да нико не зна! . . . То нити је било нити ће бити, докле на овом свету постоји човек, и док у његовим грудима постоји једна жица, која га креће, а то је радозналост.

Каквих јада и чемера радозналост није створила појединцу! . . . И непробдивене ноћи, и плачне очи, и бона душа може о томе многе приче напричати. Све су те приче једнаке, јер су све жалосне; ни једне нема која није сузом замешана.

Поред радозналости иде као сенка оговарања. Једно без другог не да се замислити као ватра без дима.

Прво су за то дознале оне сељачке таракаче, што су вазда »у послу«, што све »немају кад«, што »само себе и своју кућу гледају«, што их се »не тиче за светом, нека сваки своју бригу брине« итд. итд. Оне то од некуд сазнадоше, па ти се тек отпоче ћâк.

— Ј'ој јадна! Па није је ни срамота. Прође, па ти гледа у очи кâ да је јуче из мајчини' недара! . . . А 'вамо што по цео дан вуче по шуми онога јаднога момка, то није ништа! . . . Ј'ој, сејо моја! Па се осушио јадни Јаков кâ вејкâ! . . . Јадна Роса, јадна мајка! . . . Куне је, Боже, куне! . . . Чак узме каменицу, па је меће на прси и куне: да се окамени! . . . Вала, ја велим: само она клетва — доста јој је!

— А по Богу, сестро, кажи ти мени, је л' истина, што ја чујем, да момак ништа не једе!

— Истина је!

— Па куд ће јој душа?!

— У ђаволе! Ал' та 'оће да се наживи! Није она луда кâ што смо ми!... И мати јој је така била!

— Па шта вели Игњат, славе ти?

— Не да ·ни прићи! Лежи човек, али вели: на самртном часу проклећу те, несине! Јединац си ми, али кад си таки, боље да те није!

— Éја, тужна ти сам!... Морала му је уврачати!

— Е није, него му је опростила!... Него ћути ти о томе! Нећу ја да то пође од мене!

— Што ми то говориш? Ти знаш да сам ја кâ гроб!

— С Богом!

— С Богом!

И једна оде на једну, а друга на другу страну, да торочу и да свуда замоле: „да се не гласи даље; нису раде да се то од њих чује, јер оне гледају своју кућу“.

Реч пође од уста до уста, реч страшна, немилостива... Дознадоше и старији.

Кума Ивана дозва Љубу:

— Шта се то говори по селу? питаше је.

Зазор Љуби погледати јој у очи, а камо ли одговарати. Она сагла главу, па ћути.

— Је ли, море, шта питам ја?

Она опет ћути.

— Је ли истина? Волиш ли ти њега?

Она склопи руке пред кумом:

— Мајку нисам запамтила, рече; ти си ми мајка! Молим те као рођену мајку не питај ме!

— Ти га волиш?

Она ћуташе. Кума јој се унесе у лице. Чеоне жиле јој набрекле, а очи севају:

— А да ниси образ изгубила, несрећнице?

Љуба јој погледа у очи смело и отворено.

— Нисам! рече тако убедљиво, да та реч више говораше од највеће беседе.

Кума је поглади по коси:

— Само образ чувај, чедо моје!... Кад је образ очуван, све је очувано. А ти, ћери моја, и немаш ништа више сем образа!

Ова топла милошта, ове благе речи, после онаке оштрине, силно подејствоваше на Љубу. Поток суза груну јој из очију. Она паде куми на крило и зајеца.

Старица је миловаше и тепаше јој: поврати је к себи, и дете узе да прича својим искреним речима безазлену праву љубав.

— Јесам ли ја што грешно учинила?... запита она наивно.

— Ниси, ћери, ниси!...

Међутим, код газда-Игњата беше мало друкчије. Он богат, силан и бесан, никако да се помири са том мишљу: да његов син узме девојку, којој отац и мајка нису били нико и ништа, и која данас нема никога свога.

Грозно се издирао на Јанка, али овај беше тврдо решен. Кад је први пут Јаков изговорио да хоће Љубу, као да га је гром поразио.

— Али ја нећу! дерао се он.

Јаков му гледаше дрско у очи:

— Теби и не треба, ти имаш!

— Али нећеш ни ти!

— Ја 'оћу, бато! Па ако ми, кâ јединцу, ништа не даш, нећу ти ни тражити! Два прошца над главу, па ћемо ја и она опет имати! Ти знаш да сам ја добар радин, ја се глади не бојим; а и она има златне руке, то зна цело село!...

Игњат гледаше у њега. Говори мушки, слободно, поуздано. И Игњату се свиде: што му је син тако оштар.

Али се решио да му стане на пут.

Свака нова мисао има препрека; мука је свет на њу навикнути; али кад то једном већ урадиш, онда постаје обична ствар.

Тако је и ту ишло из почетка. Али дан за даном и Игњат и његова домаћица све се више мирише са том мишљу.

— Па шта ћеш, човече? Млади су, пазе се. Девојка није рђава: ја је знам!

— Море, и ја њу знам! Гледо сам је, кад копа и жање: то је кртица!... Ама...

— Па шта можемо сад?... Овај њу, или ни једну!

— Нека им буде, најпосле! Ал' ти, да ниси њему ни једне речи!

— Добро!

Након два месеца Игњат заповеди Јакову да зове комшије Крстивоја и Маринка. Овај, не знајући зашто, оде и дозва их.

— Звао сам вас да идемо на прошевину. 'Оћу овом мом кевиљу цуру, па, после, како му Бог да!

Иде Јаков као помаман кроз авлију. Чуо је шта му отац рече, али није знао коју цуру. У себи се заклињао:

— Ако 'оће само Љубу, ту сам!... Другу јок! Нек' му је сва златна: нека је најбоља у селу, у капетанији, у царевини, мени не треба, џаба му!

Паде мрак. Мајка му рече да се опреми.

— А куда?

— На прошевину.

— За кога просе девојку?

— За тебе!

— А коју?... рече он и загледа се у матер.

Она га погледа неким погледом, који он до сад није смотрио. Беше то поглед што ти памет помера!.... Није знао шта да ради: да ли да загрли мајку или да поцепа руво на себи.

— Иди, спреми се, па ћеш видети коју!

И тога вечера испросише Љубу за Јакова.

IV

Као што Бог грли људе, као што небо грли земљу, као што мајка грли јединче, тако су Игњат и Роса грлили Љубицу.

Она заиста беше срећа дому њихову. Од куд год идеш, а на тебе се смеши мило лице; оно те дочекује, оно испраћа, оно ти полива и чешља те, оно те двори... А песма се ори по целој кући, све пева...

Игњат се сасвим подетињио.

— 'Оди, ћери, побишти ме!

Она прилази ведра као пролетњи данак смеши се на њега и почне га бискати.

— Причај ми, ћери, штогод!

И она му прича. А њезин меки глас и оно бискање по коси успављује старца најлепшим сном.

Роси опет пуна уста Љубе. Где седне, где стане, само о њој прича: те донела је ово, те урадила је оно, те има златне руке, те... али не можеш све ни набројати.

И оне се таракаче дигле у славу, па је хвале до неба, као да је нису пре неколико дана грдиле.

А Јаков?... питаћете ме. А шта хоћете да вам кажем о Јакову?

Јаков — Јаков! Он запливао у срећу, као у море, па и не мисли стати ни одморити се!... Чисто му дика, кад му отац коме хвали Љубу. Једва свеже језик да не излапара:

— А јесам ли ја казô!...

Па кад види да би прекардашио, он Љубицу дрпне за рукав, па кидне из куће и стоји за кућом, док она не изиђе.

— Шта ћеш? пита она.

— 'Оди 'вамо! шапуће он.

Она приђе, а он је оберучке дохвати за главу, па: цмок!... цмок!

— Али, немој! виче он

Не пушта тај син!... И не попушта чак док му срце не легне на меру.... Лепо јој остану оне пуне руке црвене на месту, где је

он својим рукама стегао. А кад се она, бајаги, наљути, он јој се извињава:

— Морам, брате! Морам, сунца ми!... Морам, јер 'оће да пукну прса!... А ово пусто срце разигра се ка̂ ждребе, па 'оће да ме однесе у ветар!... Немој се љутити! 'Ајд' пољуби ме, па ћу ти опростити!

— Шта ћеш ти мени опростити? Шта сам ја крива?

— Крива си што се љутиш џаба. Ја бих се љутио, кад би ме ко ударио врљиком; а кад би ме пољубио и ја бих њега!

У кући примеран ред. Све је то ишло за њеном руком. Рана зора нашла би је на ногама где певуши и успрема.

А кад грану први зраци, она узима музлицу и иде кравама.

Прилази им мирно и безбрижно, па их милује и музе. Све је питомила својим погледом: и људе и животиње...

*
* *

Прошла је година дана од њена доласка у кућу Игњатову. Исти примеран ред; Љуба није попузнула ни у чему; онај исти ведри и весели осмејак на њену лицу; она иста питомина у њену понашању — па опет не беше све у своме реду. Не беше задовољства.

Где је задовољство?... Шта би с њим?

Отишло!.... Изумреше наде на лепше дане!... И Игњат и Роса се издвојише. Често

си могао видети њих двоје намрштена чела, опуштених руку, где седе и ћуте.

— Нема ништа, моја жено!

— Нема! уздише Роса.

— Прође све. Ми смо ти сува дрва, што ни листа више на њима нема. Текосмо, радисмо, мучисмо се и белајисасмо целог века, па џаба!

— »Адамско колено!« шапуће Роса.

— Знао сам ја!

— И ја сам.

— Али смо морали! . . . Ко је луд, рођено срце из груди ишчупати? . . . Куд ћеш ти, кад он наврô, па њу, само њу?

— Шта ћеш?

— А да је мене питô, да је мене ’тео послушати, ја би’ њему нашô цуру, и добру и ваљану.

— И она је и добра и ваљана! рече Роса прекорно.

— Није ваљана! плану Игњат; да је ваљана, ја би’ се сад игрô са унуком! . . . Jа̀ зашто сам ја радио и мучио се? И зашто он данас ради да се раскине? . . . За кога? Де, реци за кога! . . . Тешко њему! . . . Он је још млад, још не осећа шта је то радост и сласт; али кад дође дан да му то само срце затражи, он ће видети како се заробио! . . . Не ћуткај ме! . . . Мира немам, сна немам; само ме срце боли!

— Па може Бог још дати! рече Роса.

— Може Бог дати и на врби грожђе; али не да, моја жено! . . . Коме да да? Зар »Адамском колену? . . .«

И тада опет заћуте обадвоје старих, а сузе се полако ваљају низ њихова смежурана лица.

Дани су пролазили: њихове косе се́деше све више и више; њихови дани све мучнији и мучнији. . . Старац се од муке и поболео; али што је чекао, узалуд је чекао!

Не дочека унучета!

V

Прође неколико година. И Игњат и Роса већ труну у својим вечним кућицама. Они не нађоше радости ни среће на овоме свету, него одоше вечном животу, да тамо потраже.

Јаков и Љуба остадоше сами. Престали су они бурни дани, кад поглед и пољупци сладе живот. . . . То прође као и оно дрво у шуми. Видиш га како је напупило, зазеленело се, и ти трчиш под његове брсне гране, те тражиш хлада и уживања. . . . Затим гледаш како му листак црни, па онда жути, и ти, и нехотице, бежиш испод њега; трчиш на јарко сунце, да те оно огреје, и онда гледаш како листак по листак опада и остају голе гране. . . .

Страшан је живот, кад се не подмлађује. Овај ти свет постане гробница, као што болеснику његова изба постане тамница. Ти немаш радости: имаш је, али немаш с ким да је поделиш. А радост, ако је ни с ким не делиш, постаје отужна.

И њихов живот поче хладнети. Љуба је осећала своју кривицу, она је знала да је »Адамско колено«; знала је да порода неће имати, или, ако га и имадне, неће га подгајити.

А Јаков?... Он све невеселији. Један дан постаде му као и други. Све дражи Љубине почеше му постајати обичне. Почео је мрзети и њезин осмејак; по неки би пут волео да је види и намрштену; доста путâ волео би и да се свађа с њом...

Али је трпео. Није хтео, ради оних лепих дана, ништа почињати.

Па ипак не може издржати! Окупи га нека мрзовоља и чамотиња. Он поче бежати од куће; додијао му његов рођени кров. Он тражаше људе у мејâни; са њима у дугу дану сеђаше и играше »цандара«; често пута остајаше и до пола ноћи.

Једнога вечера, кад се кући враћао, Љуба му прекорно рече:

— Седиш у мејани до неко доба, а имање си сасвим напустио. Волови данас раздрли плот, па ушли у Крстивојеве кукурузе.

— Тешто! рече он хладно.

— А како: тешто?

— Тако!

— Зашто?

— Зато што ми не требају!... 'Оћу да и' продам!

— А што?

— Не требају ми! Немам за кога да радим!

Она саже главу. Сета се спусти на њено ведро чело.

Сутрадан Јаков дође напит. Како с врата, а он се смеје

— Шта је? пита га она.

— Добро је! Е, оно ваљаде! рече он, преплећући језиком. Деде ме изуј.

Она га изу.

— Нисам знао да му је 'нако вино! А после, лола једна, довео и неку »Швабицу«, па пева кâ ђаво!

Љуби паде мраз на образ. Она стеже срце. Смешећи се, упита га:

— Па добра »Швабица«?

— Зорли! Боља од тебе!... Ти си, 'нако, некако... шуђмураста!

— Зар тако?... упита она прекорно.

— Море, немој сад ту да ми слиниш! Тако, jà како!... И више нећу да спаваш у мојој соби!... Ето ти собе!... Додијала си ми!

— Зар баш додијала?

— Додијала! Немаш порода; кака си ти жена!... »Швабица« има петоро, ал' јест, она није »Адамско колено«.

Љуба саже главу и изиђе из собе. Пôд јој се гибао под ногама; она се ухвати за довратак, отвори врата, дану двапут свежа ваздуха, угуши јаук, па оде у собу, коју јој је муж одредио.

Сву ноћ није ни легла. Белу зору дочекала је на ногама...

IV.

Бол срца сломио јој душу, она је грозно чуда и покоре гледала. Али постојана њена

воља чуда је чинила Све гледаше она са боним осмејком, и Јакову никад ни речи.

Само њена собица знала је њене јаде. Ко шта ради, она се само Богу моли:

— О, Господе! Дај ми снаге да све поднесем! Ти видиш моје срце!... Ти знаш да ја ништа крива нисам!... Само ми памет сачувај, Господе, Творче мој, само памет, да не излудим, да чуда не починим! Не вичем на те, што си ми дао живот, али те молим: узми га, Господе!

Тако дан, тако ноћ!

Једнога дана Јаков учини непочинство на њене очи. Она је дрхтала као прут. Камен би прскао од муке, а њено срце не прште, него издржа до краја.

Јаков, и ако пијан беше, виде да је много забраздио. Он је зовну.

Као светица нека стајаше она пред њим, а на уснама лебди осмејак.

Њему се сажали:

— 'Оди мени! рече.

И она приђе мирно и послушно као псетанце.

У његову оку виде она тада сузу... И опрости му све!

Прошло је од тога дана пет месеца. Она је радила нешто у баштици.

На једаред осети да јој заигра нешто под појасом...

Она поцрвене, баци мотику из руку и оде се молити Богу...

*
* *

Било је летње вече. Месец одскочио високо, па шета по небу међу звездама, као чобанин међу овцама.

Љуба се устумарала по својој собици. Њена кума, коју беше дозвала, гледаше је сузним очима. На једаред Љуба се прихвати за пећ и врисну, а, као одјек, одазва се затим други врисак...

Кума јој притрча, диже детенце са земље и викну весело:

— Јунак!... Војвода!

На брзу руку ова добра жена припреми све, и — Љуба већ беше на постељи...

У соби тајац. Кључаница на малој капији кљоцну. Затим се чу, где се отворише кућна врата.

— Еј!... Зар нема никог! викну Јаков.

— Има, има! рече кума.

— Па где сте? запита он и пође вратима.

Кума приђе брже вратима и притиште их снагом.

— Плати, па уђи!

— Што да платим?

— Плати на принов!

Њему се учини та реч чудна.

— Каки принов?

— Сина! викну кума и одлете од врата, толико беше гурнуо.

— Сина!... Каког сина?... Мог сина?... питаше он као бесомучан.

— Твог, твог! рече кума.

— Мог сина?... Где је мој син?... Та дај ми једно стакленце, што је моје, што сам га ја створио, па ево ти цело имање!

— Ево твога сина! рече кума и показа на дештеце, које је тихо дисало као мишић.

Он посрте. Она соба окрете му се око главе. Он се прихвати да не падне... Онда потрча постељи породиљиној, докопа дете окрену га светлости жишка, да види је ли дете, па га стаде цмакати.

— Мој син! Ово је мој син! — дераше се он. — Ево нос ка̑ и у мене! О, Боже! Зар и ти мени даде сина!... О, Љубо... О, јабуко!... О, цвеће моје... 'Вала ти! 'Вала и теби, и Богу, и теби, кумо!... 'вала и теби, месече!... О, жено моја!... срећо моја!... О, Боже, полудећу!...

Па полете вратима и паде, паде ка пун џак...

Срећа рашири крила над домом Јаковљевим... Бог га је обдарио лепим породом. Још је жив заједно са Љубом. Кад и кад у разговору помене ко »Адамско колено«, а он куцне Љубу по плећима, па тек рекне:

— Дај, Боже, и мом сину »Адамско колено«!

ДУШМАНИ

Познавао сам два човека, два суседа. Једно је Петар Крсмановић, а друго Игњат Симеуновић Од старина богати, па се осилили. А и не осилили се! Ни један не зазнаде за немаштину и инокоштину; вазда су имали што им је душа зажелела: и пуну кућу, и пун кош, и пун амбар, и пуну кесу. Па опет, Бог им засадио завист у срце, те никад небише задовољни.

Оно, ни стари им се нису Бог зна како пазили — и отуд је нешто потекло, — али њих два лепо не могоше да се гледају. . .

Завидео Игњат Петру — буди Бог с нама! — што је онако стасит и одрастао.

Петар то знао, па, уз инат, где стане. где седне — зове Игњата пендеком.

— Шта ’оће тај пендек? Шта ми се *оно* ту напело?

А завидео опет Петар Игњату, што има онако лепу жену. То зна Игњат. па тек, — пред њим, сељацима:

— Вала, да имам ’наку колеру, кô неко, — ја би’ се обесио!... Верујте, браћо, ја је не би’ пољубио ни кроз девет поњава!...

А баш због те Игњатове жене, Пауне, и омразише се!.. Да вам бар све опричам!

I

Њихове куће једна према другој. Колико зграда у авлији Петрова оца Нинка, толико и у Игњатова оца Марка. И Нинко и Марко били су добри људи, али душа им је била да не дају један другом преда се. Надметање код њих постаде читав пркос. За пркосом дође завист, а за завишћу мржња. Називали су, истина, Бог један другом; здравили се и говорили један с другим; али ко је само очи имао, видео би како се не маре...

Синови им прирасли, замомчили се и већ иду у коло. Нинко погледа свога сина, па му дика што је Петар онако одрастан. Међу људима је вазда о Петру говорио, јер је знао колико то тешко пада Марку.

Међутим. Игњат је више важио код младежи. Је ли био мален — јест; али био је окретан и окумешан око свега. Да свира, да

нева, да броји, да се досети; а ни у раду није му равна било. Осем Петра, нико није за њим рђаве рекао.

А Марко се опет тим поносио! И чим би Нинко почео хвалити Петра, он би тек поносито погледао Игњата, па рекао:

— Истина, мален је; али му сваки драм дуката ваља!...

У њином комшилуку живела је Јелена Миркова, богата удовица. Имала је само јединицу Пауну. Ни Нинку ни Марку не би криво било да се опријатеље с Јеленом. Јер, прво и прво: имање Јеленино беше масан залогај, и сучељавало се с њиним имањима; а друго: сама Пауна, или како су је сви у селу звали Пајка, беше лепота и здравље за причу. И да није оног богатог мираза — јер она беше једина наследница тога имања — узео би је човек дике ради, да му дом украси ..

Сад, можете мислити, како се надметаше Петар и Игњат. Лепо да покрхају вратове за њом, а она — ђаво живи — чини се да и не види!... Још вели:

— Истрчите се најпре, па ко однесе кошију — мој је!

Није, да рекнеш, баш сасвим јорданила. Стајала је и разговарала она с њима. Ама је то тако подесила као да у сâт гледа. Колико стоји с Петром, толико и са Игњатом: ако са Игњатом одигра једно коло — с Петром ће друго; ако се на Петра насмеје — насмејаће се и на Игњата!... И то тако утаначила,

да ни сами не знају: с којим управо она стоји! . . .

Једаред иду из кола. Петар се натурио за њом.

— Је ли, Пајка?

— Шта је? пита она.

— Што се ти туђиш од мене?

— Не туђим се, вала.

— Питô би' те нешто. . .

— Дела.

— Би ли ти пошла за ме?

Она се насмеја грохотом. Он се љутну, погледа јој у очи, па рече:

— Чему се смејеш? . . . Сигурно ти је Игњат бољи! . . . Стоји кâ завезак. . .

Она га пресече оком:

— Што га грдиш? . . . Он је са мном сто пута о теби разговарô, па те никад није наружио: а ти, чим поменеш његово име, ти одма' грдиш! . . А што га грдиш? . . . Ваљда што је мален? . . . Јесте, мален је, али оштар кâ кремен! . . . И добар кâ дан. . . И. . . вредан кâ кртица! . . . Гледам га кад полегне по коси, нема, него плива! . . .

— Онда ћеш, посигурно, за њега и поћи, кад га толико 'валиш? вели Петар, а усне му дршћу.

— Кад би' се ја питала, ја би' знала за кога би'. . . Овако: где ме нана даде! . . .

Па му окрете главу и оде међу девојке. . .

Петру се стеже срце од њезиних речи. Али, он се заклео да ће само њу узети.

Врати се назад. Позади су ишле младе снаше, а с њима беше и његова сна, Станија. Он јој приђе и дохвати је за рукав.

— Оди-де! рече.

Она застаде. па пошто јој другарице мало одмакоше, упита га:

— Шта ћеш, Лабуде?

— Ти знаш — рече он — да је мени осамн'ест година. а знаш да је и бабо говорио да ме жени, па...

— Па? — упита га Станија, видећи да застаде.

— Па .. ето, 'оћу да се женим! — рече он и поцрвене.

— А којом, Лабуде?

— Ја 'оћу Пајку. па ето ти јако! Мо'ш сад казати и нaји, и баби, и.., свима!...

— А што ономад рече да нећеш?

— Мислио сам!... Ал' јако видим да морам!

Изгледао је тако смешан, да се Станија морала насмејати. То њега и наљути и застиде, па му ударише сузе.

— Шта је, Лабуде, шта је?

— Jà!... Лако је теби!... Ти си пошла за кога си 'тела. па се сад мо'ш смејати!

И окрете главу да сакрије сузе, које не може зауставити.

Она га ухвати за руку.

— Немој плакати, Лабуде: срамота је! Толики човек, па плаче!...

— Jà!... зајеца он, а сузе лију.

— Па добро, брате! Не мораш плакати!... Ја ћу то још вечерас мајци казати!... И они сами 'оће Пајку.

— Али, реци: то мора одма' бити!...

— Ама не брини, Лабуде, све ћу ја казати! Ево нас већ пред кућом. Ти иди у воће, а ја ћу мајци.

Уђоше у авлију. Станија оде у кућу, а он маче у воће.

II

Не би згорег било, да речем коју и о Нинковој кући.

Има у нас, по селима, кућа, које су од старина задружне. У свакој такој кући постоји ред који се никад не мења, него прелази с колена на колено. У таким је кућама ред као у кошници. Мудри домаћин распоредио посао, па свако чељаде ради, не запирући.

Тако је било у Нинковој кући. Нинко је имао два брата и четири синовца ожењена. Да те Бог, од некуд, спусти под тај кров, кад се они разговарају, — теби би срце заиграло. Ту ти је и поштовање према старијим и паметан разлог. Млађи, с поштом према старијем, образлажава своје мишљење, а старији слуша и прима све што је паметно...

И што се на једном таком договору реши, то остаје кућни закон. Домаћинова је дужност да бди да се тај закон врши. Ко не слуша, тешко њему!...

Станија нађе домаћицу, Илинку Нинкову, где спотиче угарке. Пошто је пољуби у руку, отрча на бунар, те воде донесе. Како се беше сунце смирило, то узе у кутао мало воде и суну на ватру. Онда поче нешто цуњати по кући, па приђе Илинци и загрли је.

— Шта ли ће ме сад слагати? рече Илинка добroћудно.

— Казала би' ти нешто, ал', бојим се, љутићеш се!... рече она.

— А шта то? пита Илинка.

Станија се стаде умиљавати:

— Реци ми, да се нећеш љутити!

— Ама шта је?

— Обећај ми, мајко!

— Добро, де!... Шта је?

— Видиш, мајко!... Бог је то, ваљда, тако рекô!... Јест', Бог!... Ја не знам, ал', ето, мени јако ова наша кућа милија него она што сам се у њој родила!... Па, ето, ти мајко!... Ниси ме ни родила, ни гајила: ниси ми — ш'но, 'нај рекô — ни рођена свекрва, али, ја те волим, волим те, мајко, боље, готово — Боже 'прости — него своју мајку!... Шта сам пута само рекла: Боже, 'вала ти!... Ти мени даде оберучке!... Бога ми, мајко!...

— 'Ајде, 'ајде, брбљушо једна! Само ме лажеш! рече Илинка, а лице јој се смешка.

— Не лажем, мајко, Бога ми!... Очију ми?... Среће ми!... Да Бог дâ...

Илинка јој руком уста запуши, па рече озбиљно:

— Не ваља се клети!

— Па кад ми не верујеш!...

— Верујем, брбљушо, верујем!... Деде, шта 'оћеш?

— Видиш, мајко, зар то није лепо, кад ти мене пазиш?

— Па лепо, jȁ шта је!

Станија поче наводити на своју воденицу.

— А како би било, мајко, да још кога тако пазиш?

— Па ја све пазим.

— Али, 'нако, кога млађег.

Илинка је погледа испод ока.

— А... угурсузе женски!... Знам те куд ошибујеш, знам!...

— Бога ми, мајко, да си ти нешто данас била у колу, кâ ја, и ти не би друкчије мислила! Стала ја, овако, па гледам, а Лабуд се сневеселио. Мислим се: шта ли је то, Бого вољани? Гледам ја у њега, гледам, кад а он, овако, испод ока, погледа Пајку Јеленину. А она, пусница, лепа, лепа, мајко, кâ молована, па се само мења у лицу: сад бледи, сад румени; сад јој порумене само јагодице, — сад чак и уши! Гледам и' ја, па велим: ја севапније би и' било саставити, него цркву сазидати!...

— То ти мислиш?

— Није само ја!... Ко и' је видео, тако је помислио!... П' онда, мајко, кад пођосмо кући, уватим ти ја свога Лабуда.

— Па?

— Па га искушам.

— Па шта вели? пита Илинка радознало.

— Шта ће рећи: или њу или ни једну!

— А шта си му ти казала?

— Ја му кажем: па добро, Лабуде, поменућу ја мајци; она је милостивна срца, па ће рећи баби..,

— 'Оће баш!

— Моја лепа дојо!... Моја слатка цијо!... моја мила мајчице!... умиљава се Станија. Помени болан; што не би поменула?...

— Марим ја! рече, бајаги, равнодушно Илинка, а на очима јој се види да не говори истину.

— Чујеш, мајко! уозбиљи се Станија. Немој тако, јадна! Може момак учинити бе'-себе!... Може се обесити!... Може скочити у воду!...

— 'Оће јȁ! — вели Илинка, а смешка се већ.

— Чујеш, мајчице!... Помени, болан, баби!...

— А шта то? упита Нинко, који у тај пар уђе у кућу.

Обе се мало збунише. Илинка се градила невешта, а Станија, пошто га пољуби у руку, побеже напоље.

— Шта те то моли? упита Нинко, пошто Станија изиђе.

— Ништа готово.

— Како ништа?

— Моли ме да ти поменем да жениш Перу. Вели, загледô се у ону Јеленину.

— Па шта мислиш?... Ја би рекô да је она добра девојка?

— Добра! вели Илинка.

— Па лепо. Само ако се пази. Ја имам ово једино, па нисам рад да му на жао чиним. А друго: она има лепо имање!... Ала би' напакостио оном угурсузу, Марку!...

Тога вечера би договор у домаћиновој соби. Договорили се да просе Пајку за Петра.

Кад је Станија Петру јавила радосну вест, он поче скакати као луд. Докопа цмакати Станију:

— Снашо! 'Вала ти!... Нико ме није мога века тако обрадовô, кâ ти!... Нећу ти ову љубав никад заборавити!...

III

Тога истог вечера и у Марковој се кући нешто кувало.

Још из кола кад је пошао, виде Игњат како је Петар салетео Пајку. Напеше му се прса, па не може да дане!... Сто пута је помишљао да полети на Петра, али како погледа Пајку, он одустане од намере...

Дошао кући, па не зна шта ће!... Ни му се седи, ни лежи. Опучио корачати преко авлије као манит. Старији стриц, Максим, већ се и наљути.

— Шта ти је, море, те ћутиш?

Он опет ћути и хода.

— 'Оћеш да ти ја одрешим језик?

Он опет ћути.

У тај пар дође му отац. Све се диже на ноге и поздрави га. Марко отпоздрави укућане, па уђе у кућу, а Игњат за њим. Марко чу да неко иде, осврте се, и кад га виде, запита:

— Које добро?

— 'Оћу да говорим с тобом, рече Игњат озбиљно.

— А шта?

— Казаћу ти, али на само.

Марко се загледа у њега, виде му набрано чело и озбиљан, али решен поглед.

— Добро, рече, 'оди у собу.

Игњат пође за њим. Кад уђоше у собу, отац седе, а Игњат стаде према њему.

— Дела, шта ћеш?

— Оче! рече Игњат. Ти ћеш се запрепастити, кад чујеш зашто сам ти дошô! Али. . . опрости! . . . Ја сам те свакад слушô; твоја заповест била ми је светиња; сад дођо' да те замолим: да и ти мене послушаш!

Говорио је, а лаки дрхат тресао му тело. То, што сад чини, био је очајан корак, на који се решио у тренутку душевног раздражења, исто као и утопљеник што би се прихватио за усијано гвожђе.

— Па шта ћеш? упита Марко.

— Је л' срамота — јест'! Али, ти си ми отац, па ако се и осрамотим — пред тобом ћу! . . . Ја 'оћу да се женим! . . .

Марко се покрете, али онману руком:

— Чек' да ти кажем! . . Не говори ништа! . . . Ако ми реч рекнеш, нећу ти моћи ништа казати; а ако не кажем — ја ћу на пречац пресвиснути! . . . Јест'! . . . ја 'оћу да се женим! . . . И то само Пајком. . . Јелениним! . . . Ако ми је не испросиш, оче, ти немаш сина! . . . А ја ти кажем, тако ми свега

најсветијега, убићу се!... Скочићу у воду!... тек нећу живети!... Ја не могу гледати чуда очима!... Ено Петра! На очима сам му видео да ће је просити!... А ја то нећу преживети!...

Марко се насмеја...

— Ја мишља' Бог зна шта!... А оно... 'оће момак да се жени!... Ха!... ха!... ха!... Па добро, де! Видећемо вечерас!... Ха!... ха!... ха!... 'Оће да се убије, ако га не оженим!... Убиј ти Турчина, ако си јунак!...

Игњата то сасвим разоружа. И радост и стид обузеше га. Радост што му отац пристаде, а стид што се тако истрчао...

Изиђе из собе, прође кроз кућу и пође на поље.

— Шта је, море? Баш 'oћеш да се жениш? упита га стриц Максим.

Он побеже и оде у воће.

Како беше већ мрак, жене упалише жижак и поставише синију. Марко изиђе из своје собе, позва укућане на молитву, а, по молитви, седоше за синију.

— Где је Игњат? пита млађи стриц Миљко.

— Ја га дарну' нешто, а он побеже, рече Максим. Викните га које.

— Не вичите га! рече Марко и осмену се.

По вечери Марко позва Максима, Миљка и Мару, своју жену, у собу.

— Ама, овај мој 'оће да се жени! рече он, пошто ови поседаше.

— Велим ја! рече Максим. Нешто ми се много узодô!...

— Ја се запрепасти' отоич, кад уђе за мном у собу. Мислио сам Бог зна шта, кад ти тек он: 'оћу да се женим! . . . И то баш у брк! . . .

— А којом? пита Мара.

— Оном Јелениним.

— Пајком?

— Јест', њом. Него шта велите?

— Добра је девојка! рече Миљко.

— Добра! рекоше и остали.

— Она има и имања, рече Марко. А дика би ми била, да напакостим оном угурсузу! Ако испросимо цуру, добићемо и њено имање, и то баш до нашег: само треба дићи ограду. Он ће се обесити, јер ћу ја бити бољи газда!...

— Двапут! рече Максим.

— Дакле, шта рекосмо? пита Марко.

— Шта се ту може рећи? вели Максим, него да је просимо.

— Да је просимо! рекоше и остали...

IV

Опремају се Маркови укућани, опремају се весело на прошевину. После ручка оде Миљко кући Јелениној, да је извести о прошевини.

Застаде је баш у авлији, а она чисти и купи завело лишће, што је по земљи.

— Помаже Бог! рече Миљко.

— Бог ти помогô.

— Здраво, мирно?

— 'Вала Богу.

— Послујеш?

— Jȁ!...

— Ако, ако! рече Миљко.

Она се окрену и викну Пајку, па јој рече да донесе једну столичицу.

Дође Пајка лепа кâ вила, приђе Миљку руци, па спусти столичицу.

— Седи! рече му.

А он зинуо у њу. Дође му нешто милосно у душу, па би и он да је помилује по оној враној коси.

— Да седнем, вала... Него, Јелена, ја дођô другим послом до тебе.

— А којим? упита она.

Миљко погледа у Пајку. Пајка разумеде: да он жели на само с њеном мајком разговарати, па се окрете и оде у кућу.

— Ја дођô до тебе... овај... да ти кажем: да те је . . . овај . . . брата Марко поздравио, да нам се вечерас надаш . . . Ради смо просити твоју Пајку за нашег Игњата. . .

Па како је хтео речито да говори, он сагô главу, те не виде лице Јеленино. Чисто се пренерази, кад она рече:

— Доцкан.

Он је погледа неким разроким погледом. Готово да не верује њеним речима.

— Шта велиш: доцкан?

— Доцкан. Јутрос ми се јавио Нинко. Проси је за свога Петра. Обе су куће добре... Мени је жао, што се то тако десило! . . . Да, Бог дô, имам још коју ћер! . . . А овако... не знам! . . . . Не умем да будем паметна!... Њему сам рекла да дође, и он долази вечерас! . . . Поздрави агу Марка — нека не замери! . . . Бог, ваљда, тако 'оће! . . .

Миљко се већ беше дигао. Свему се пре надао него томе. Пренеражен гледао је у њу.

— Ама, не може бити?!

— Ја би' волела да те не варам!

— Онда... ништа... Идем! рече Миљко.

И, полако изиђе из авлије. Осећао је неки стид, што је тако одбијен. Њему се чинило: да је то велика срамота и за њега и за цео дом. Зар да одбију Симеуновиће?... Зар има у свету и таке девојке, којој је на одмет Симеуновића дом!... Да му је то ко јуче казао, он би му пљунуо у очи, а данас... ето!...

»И како сад да кажем брати?... Ја ћу у земљу пропасти!... Шта ли ће он тек рећи!... Па Игњат!... И баш се онај пас натурио, па нам смета!... Да ли ми је да га ја докопам!... Славе ми, убио би' га!... умлатио би' га кâ гују!«...

Као покисао уђе у авлију. Укућани га гледе зачуђено. Он прође и не јави се, и оде правце Марку у собу.

— Шта би? пита Марко.

— Ништа.

— Како: ништа?

— Одоцнили смо.

— Одоцнили?

— Јест'!... Ко пре девојци, оном и девојка! Боље нам је комшија уранио!

— Нинко?...

— Нинко!...

Марко скочи као махнит.

— Ама, не може бити?!

— Тако је!... Још јутрос се јавио, јутрос зором!... 'Оће, чово, оно лепо имање!... 'Оће да пркоси Симеуновићима!...

— Их!... цикну Марко, а коса му се диже у вис... У томе тренутку он беше у стању све учинити...

Он виде пред собом Нинка весела и раздрагана, затурио тунос на затиљак, па се цереka и пружа прстом на њ.

Мржња, дубока мржња, зину као ала из њега...

— Ама то није могућно! јекну он и докопа Миљка за прса.

Миљко га погледа и слеже раменима, а он га пусти, па тетурајући дође до кревета и сњока се на њ... Миљко изиђе у кућу.

Да је да се бије — тукао би се; да је да се отима — отео би!.. Али овако, он се осећао сасвим немоћан, нејак, као детешце на сиси... Бес га је сламао... И обневиде. Некакви црвени колутови скачу му пред очима...

Он не виде, али чу да неко уђе у собу.

— Ко је то? грмну он страшним гласом.

— Ја сам! рече оштро Игњат, који баш у тај пар уђе у собу.

Марко стаде трљати очи.

— Чуо си? рече он.

— Чуо сам! рече Игњат.

— Па сад... ништа...

— Како: ништа?

— Па... ето! Ја сам 'тео!... Али... чуо си да је онај пас пре...

— Па сад да му пустиш, је л'? рече Игњат, а речи му секоше као оштра сабља.

Он се био решио на све. Заборавио је на стид пред оцем, заборавио на ред, који му је кратио сваки покушај. Он је хтео по што по то, да Пајка буде његова!...

Његове речи освестише Марка. Учини му се да те речи некако чудновато звоне; ни сам не знаде зашто, тек Игњатове речи дадоше му снаге; и ако види да је све узалудно, њему се учини да још није све изгубљено...

Приђе Игњату и ухвати га за руку.

— Па, де!... Како ћемо? рече.

— Ја незнам!... Али... она неће за њега поћи!...

— Неће!... Неће!... А што је вечерас прошевина и испит — то није ништа!...

— Јест'!... И прошевина је, и испит је, и опет неће за њега поћи!... рече Игњат, а нешто му засја у очима...

Марко смотри ту искру. Он гледаше у Игњата с неким поштовањем.

— Добро! рече. Само убити не смеш! Све друго нека ти је Богом просто!...

Игњат изиђе из собе

V

Спушта се тиха и лепа јесења ноћ. Небо се осуло сјајним звездама, које сијаху јаче ваљда с тога, што месечине не беше.

Шором иду просиоци весели и накићени... Пуцањ за пуцњем грми, а пси узаврели...

Нинко весео, Боже, весео, пригрлио Јелену, па јој прича:

— Баш ми криво што је попа болестан, а тако би' волео да је и он могô бити с нама!... Оно, ја сам могô »прстен« и одгодити; али кâ велим: што да одгађам?... Свет је данас свакојак. Боље је, велим, да ми то још данас свршимо.

— Боље, боље, пријатељу!

— Боже здравља!... Провеселићемо се у сватовима!... Недељу ћу дана свадбовати!... Нека се прича, кад је Нинко сина женио!... Моја лепа пријо!...

— Право велиш, пријатељу!

Већ беху пред попином капијом. Јавише се, и изиђе момак, те их у кућу уведе.

Али се изненадише, кад код попе у соби застадоше Марка и Игњата.

Пајку прође нека језа и она се чисто уздрхта, кад јој се поглед сусрете са Игњатовим погледом.

После обичних поздрава и разговора пређоше на ствар. Попа упита:

— Јесте ли се намирили?

— Јесмо.

— Дакле, све је у реду?

— Све! рекоше Нинко и Јелена.

— Лепо. Перо!... Стани овде! Пауна! Стани до њега с леве стране!

Пера и Пајка стадоше.

На једанпут се диже Игњат и приђе те стаде до Пајке. Попа тек беше заустио да запита: да момак и девојка нису у каквом

сродству, али, кад виде Игњата, он му зачуђено рече:

— Шта је, Игњате?

— Ништа, попо, стојим.

— Знам, синко, али ја ’оћу ово двоје да испитам. Склони се мало!

— Па, питај, попо! Ја кâ мислим, да би још кога требô да припиташ.

И гледаше попи право у очи.

— А кога то?

— Мене, попо!... И ја сам, знаш, стојô с овом девојком.

Нинко, Јелена и просиоци дигоше се. Попа ману руком на њих.

— Се’те ви!...

Затим се окрете Игњату:

— Велиш, стајô си?

— Јесте, попо.

— Па је л’ ти рекла: да ће поћи за те?

— Није, ал’ није ни њему!

— Је ли то истина, Пауна? упита попа.

Пајка сагла главу, па ни беле.

Попа поћута и замисли се. Испити тада беху нова ствар, тек што су уведени наредбом духовне власти. У тој наредби не стоји ништа о том: шта да чини свештеник, ако се деси да се два момка загледају у једну девојку?...

Али он брзо смисли шта да ради.

И окрену се Пајци.

— Је ли, Пауна! рече, за кога ти, управо, мислиш поћи?

Пауна ћути.

— А?

Она опет ћути.

— Кажи!... рече он оштрије. Реци, јер ево видиш да двојица стоје!

Она и опет ћути.

— Лепо! Ти нам ништа не кажеш; а ми, ћери, Бога ми, не знамо шта ти је на души!... Или одговарај, или да раскинем посô!

Не дижући главе, она пружи руку на Игњата.

Петар пребледе. Нинко скочи као махнит...

— Дакле, за Игњата 'оћеш?

Она кимну главом.

Нинко се помами. Он пође правце Пајци, али га оштро око попино заустави.

— Седи! рече заповеднички.

Затим се окрете Петру.

— Ти оступи! рече му. Игњате, стани с десне стране!

Он говораше тако оштро, да Петар, и не знајући, послуша. Он оступи, а Игњат приђе. И Нинко и Јелена повикаше у један глас:

— Попо!... Шта чиниш ти?!...

— Оно, што ми Бог и моја савест налажу...

Сви се скаменили, а он сврши испит.

Нинко једва дође себи. Он виде себе обрукана и осрамоћена... Писнуше му оба ува, навуче му се неки мрак на очи. И он јекну:

— Овде ће крв лећи!... Зар мене тако да срамоте!...

— Нити си ти срамотан, нити ће бити крви!... рече попа, а глас му је био тако страшан, тако снажан, да нико не смеде речце

прозборити. — Зар ти мислиш неког силом натерати да ти буде укућанин?... Ти, поштени домаћине, треба да се стидиш својих речи!... Данас људи ни слуге тако не нагоне, чујеш, ни слуге што их плаћају!... А ти хоћеш у силу Бога некога да нагнаш!... Хоћеш да раставиш мило и драго, за љубав нешто прљуше, која је самих Радована седамдесет и седам променила!... Мени је жао, што сам до данас мислио да си ти паметан човек! Жао ми је, што сам веровао да душе имаш!... Жао ми је...

Нинка дубоко гануше речи седог свештеника. Он пружи руку да га заустави.

— Не говори тако, оче!... Ево, идем!... 'Ајде, Петре!... 'Ај'те сви!... С Богом, попо!...

И понижен с једне стране самим догађајем, а утучен с друге стране оштром речју попином, он поже главу и изиђе, а с њим и његови, не могући доћи себи од чуда...

V

Што би — би!... Али куће Крсмановића и Симеуновића више се не измирише. Није могао душманин душманина мрзети, као што је мрзео Нинко Марка и Марко Нинка... И крв падне, па се људи измире, али ова двојица никада...

Нинко ожени Петра, нађе му цуру и богату и добру, али не нађе и лепоте Пајкине. Петар није могао никад мирно погледати у Маркову кућу. Доста је било да неко помене Игњатово име, па да се збеси...

И зато та мржња постаде наследна. Нинко на самрти заклиње сина, да се с Марковом кућом не мири:

— Проклет био, ако му Бога назовеш!... Ако се с њима измириш, моје ће се кости у гробу преврнути! грцао је он у последњем ропцу.

А Марко закле Игњата:

— Игњате, сине! . . . Душа ти мира не имала, ако се с њим измириш!...

И умираху живи сведоци омразе њихове; и они посташе старешине домова; и оседеше вране власи, — али мржња не умре. Она оста да и даље царује над домовима њиховим.

Нису се могли гледати. Није ту било само што је Игњат отео Петру Пајку, него се нешто друго провалило.

Имао је Игњат нешто у своме понашању што је Петра ужасно једило. Она оштрина, она снага и сила у очима Игњатовим, она оштра и убедљива реч Игњатова — убијала је Петра. Свега тога он није имао. Трудио се да сам себе начини таквим, али узалуд!...

Са Игњатом се то родило!...

И он баш с тога није могао да види Игњата. Јер кад га види, он мора да му се диви, а он је хтео да му се не диви.

Па се и село поцепало. Једни су били уз Петра, други уз Игњата.

Није мало заболело Петра, кад једнога дана дође капетан и сазва село. Требало је изабрати кмета.

— Кога велите, браћо?

— Ја би' рекò, господине, да узмемо Игњата! — рече стари чича Прока.

Петра као да гром удари.

— А што баш њега? рече он.

— Зато, брате, што је паметан човек!... Што је честит и праведан! вели чича Прока.

— Па како велите, браћо? упита капетан.

Једни викнуше:

— Добро је, господине!

А други:

— Нећемо!... Нека буде Петар.

— Да видим где је више! рече капетан. Раздвојте се! Ко хоће Игњата — десно, а ко Петра — лево.

Људи се раздвојише. Беше их више на страни Игњатовој. А што Игњату још милије беше, то је што је све честитије у селу било на његовој страни.

И капетан га постави за кмета.

Петар да се убије. Лом је по кући тога вечера направио. Клео се свима чудима да се Игњат неће скрасити као кмет!...

И поче радити против њега.

Прво што уради то је што је предао неке своје облигације суду да Игњат наплати.

— Ево, донео сам новом кмету да ми наплати!... рече. Кâ велим: кад воли да је слуга, нека нас бар послужи!...

Игњат је осетио жаоку.

— Добро, рече он. Ако се имадне кад, наплатићемо.

— Бога ми, мени требају паре!

— Да су ти требале, ти и' не би давô.

— Ти си ту да и' наплатиш!

— Јесам! Али сам ту и да ти заповедим да изиђеш на поље, ако нећеш «да мериш мацана»! рече Игњат, а око му сену.

Петар разумеде. Он виде да му Игњат може оцепити двадесет и пет као једну, па се пожури да изиђе из суднице...

Дан за даном низао се као на концу, а Игњат никако не наплаћује Петру дуга. Петар га још једаред опомену, али му Игњат рече кратко:

— Имам пречег посла!

Петар оде капетану.

— Господине! рече он, пренемажући се. Јесмо ли ми у Турској?... Каки је то суд, који мени прети батинама, а неће моје да ми наплати!...

— А ко ти прети, брате?

— Игњат.

— А што ти прети?

— Што своје тражим!

— Добро. Ових ћу дана тамо доћи, па ћу видети шта је.

— Зло је, мој господине! Ни субаше турске овако нису чиниле!... Зар ми је коса обелела за то, да ме он бије!... Ја те молим, господине, да га сметнеш, па постави црног Циганина, право ми је!...

И заиста, после неколико дана капетан дође у село. Игњат га дочека пред судницом. Капетан одјаха коња и уђе унутра.

— Реци, нека зовну Петра! заповеди он Игњату.

Игњат нареди, и за мало Петар уђе у судницу.

— Је ли, кмете?... Што се мени овај човек тужи!... Је л' истина оно што вели?

— Ја не знам, шта је он теби казô.

— Он ми се тужи на те, да нећеш неки дуг да му наплатиш.

— Господине! рече Игњат. Узми ти овај штап!... Ја нећу, доиста, да му наплатим!...

— А зашто?

— Зато што нећу! рече он. Ево ти штапа, ево печата!... Нà!...

И метну и кметовски штап и печат пред капетана, па изиђе из суднице.

Петру је лупало срце од радости...

Капетан изиђе пред судницу, призва људе који се ту беху окупили, па рече:

— Ви пре неколико месеца изабрасте Игњата за кмета, а он ми данас рече: да неће више да кметује. Од данас ево вам кмета! Петре! Нà овај штап и печат!...

Ни круни се више не би обрадовао Петар... Та ово је тек част! Оно су сељаци извикали Игњата, али њега постави сам капетан главом!...

Капетан се није дуго бавио. Њега су позивали други послови. Он препоручи сељацима да слушају свога новог старешину; Петру рече: да савесно врши своју дужност, па онда појаха коња и оде.

Петар само што није скакао од радости. По одласку капетанову, он сазва све своје у мејану. Мејанџији рече: да даје пића колико ко жели...

Него, још нешто да кажем. Они су и мејану поделили. Десна половина била је Игњатова, а лева Петрова. Не би Петар, нити ма ко од његове странке, сео за сто на десној страни, па да га убијеш!...

Лева је страна пила, а десна је ћутала. Пиће се левало све више и више, очи долазише све сјајније, а језик одрешенији.

— Ја како ли је неком јако, Боже милостиви!... виче Петар, а срце му игра од радости. — Мејанџија!... Ваљај бурад из подрума!... Удри славину, па нека пије колико ко 'оће!...

И Игњат и његови ћуте. Груди се надимале, али они ћуте. А Петар изазива:

— Да се мени тако десило; да је мени неко казô кô некоме: »ниси ти, брате, за тај посао« — ја би' се обесио!...

Онда скочи, па посрћући приђе Игњату. Људи се зачудише.

— Што се не вешаш море? рече он и ухвати Игњата за рамена. Је ли, пендече?

Игњат плану, скочи и — гурну га. Он се стропошта на земљу... Људи његови притрчаше, те га дигоше.

— Знаш ли ти, кога си гурнô? упита он и пође Игњату.

— Оступи, бекријо, док ти нисам црева просуо!... цикну Игњат.

— Деде! Деде!... Вуците га тамо на мацке!... 'Оћу да...

Али му реч застаде у грлу... Игњат је био страшан...

Ма колико да је Петар био пијан, он се трже, виде да је прекардашио. . . А оне страшне очи севају муњом:

— Кога на мацке?! Кога?! грмео је Игњат.

У мејани завлада тајац. . . Нико се ни не маче.

Игњат изиђе из мејане и оде кући.

Сутрадан појаха коња, па оде канцеларији.

Не прође два дана, а ћата срески дође, сметну Петра и постави чича-Проку за кмета.

Петар је ишао као водом поливен, а Игњат, стојећи на прагу мејанском, довикиваше гласно:

— Ја бар кметова̄ неколико месеца, ал' неко само три дана! . . . Би му дуго ка̂ у зеца реп! . . . Ја не би' поганио воду; скако̂ би' где не треба, кад би тако са мном учинили! . . .

А Петар саго̂ главу, набио капу на очи, па се вуче поред плота као пребијена гуја. Ни речце му није одговорио. . .

VII

Бог је реко̂, те свему има краја!

Разболи се Игњат, разболи се на једаред. Здрав здравцит човек, пошо̂ из мејане кући, па тек поче цвокотати. . .

— Шта је, Игњо, шта је? пита га Момир Дејанов.

— Не знам. . . зима ми! . . .

— Не дај се, болан!

Игњат ништа не одговори него иђаше најлак, осећао је како му се тело грчи, а кожа на грудима и лажичици поиграва... Једва стиже кући, и чим дође он леже...

Ухвати га грозница, па га баци у ватру, и он је бунцао сву ноћ... Свану: — он се не разбира... Једва око ручанице дође мало себи, али се не може дићи; а чим мину подне, њега опет ухвати...

Забринуше се укућани, забринуше се пријатељи. Попа дође да чита молитву; жене крадом послаше врачари...

Једини човек, који се томе обрадовао био је Петар.

Он је частио у мејани. Са задовољством је погледао на сто, за којим је Игњат седео, и који сада беше празан.

Срце му је било препуно милине и радости. Радовао се као дете игрaчки. Чим ко ступи у мејану, а он тек, весео, њему:

— Знаш шта је ново? Онај се пас разболео!... Мучно да ће жив остати!... Веле: никако се не разбира!... И бунца којешта!... Ако, баш ако!...

Онда устане, шета тамо амо по мејани; приђе Игњатову столу, погледа на столицу на којој је, обично, Игњат седео, осмехне се злобно, па почне певушити...

— Бога ми!... Kâ да сам нешто добио, тако ми је право!... Нема!... Кога Бог поткачи — он оде!... Jâ како!... Бого је — Бого!... Узме он старе тевтере, па тек: оди-де 'вамо ти, зликовче!... Ха! ха! ха!... Нико не може кâ Бог!...

Сељаци су ћутали. Њима то није било право. Има код њих једна и врло лепа и врло паметна особина, а та је: да се никад не свете смрћу. Смрт ће сваког снаћи, на што се онда светити, кад ни тебе неће обићи!...

— Дела да пијемо!... Баш ми је ово право!... Мејанџија!... Донеси пића!...

Људи кô људи!... И попију по неку, али се склањају од Петра.

Дође вече... Људи се већ разишли, само Петар седи пред мејаном и пије ракију... И мејанџија отишао у авлију.

Он седи сам. Окрете се око себе: — нигде никог... Сунце се смирило, па се хвата сутон, а на небу засјаји звезда овде, онде...

Он се загледа у плаветнило небесно и у оне сјајне звездице... И оно њино жмиркање навуче му као неку сету, баци га у неке сањарије.

Лако полако обујимаше га та сета... Он осети како јој се подаје, и не може да се отргне од ње; управо није да не може, него неће...

И диже се најлак кући. Ишао је, а гледао у небо. Једна сјајна звезда паде му у очи. Он је гледао у њу, а она у њега... И учини му се: е је жива та звезда...

Био је спрам Игњатове куће и виде како онај народ улази — излази...

Он уђе у своју авлију. Чељад га дочека на ногама.

— Јесте се вратили с рада? упита он, тек да нешто рекне.

— Јесмо.

— Да се вечера!

Сместа се постави синија и поседаше око ње. Он је јео, и ако није био гладан. Говорио је да не ћути, али му се поглед отимао на небо, на ону сјајну звезду.

По вечери укућани се дигоше. Он рече жени:

— Простри ми овде, на пољу.

— Па већ је заладнило! рече она.

— Ако! Спава ми се на пољу.

Она узе да му простре под једном јабуком.

— Немој ту! Немој ту!

— Јȁ где ћеш?

— Овде, на чистини.

— Што да те бије ведрина?

— Ако!... Ту ми простри!

Она простре...

Дође му једна синовица, те опра ноге; он се пружи по постељи, узе губер, те га утушка се свих страна.

Па се загледа у небо...

Ноћ беше тиха. Не беше месечине, али се небо осуло звездама. Он је гледао ону звезду сјајну и лепу...

На једаред осети да се диже са земље, па полете у небесне висине. Као да га носе нека лака крила... Он је осећао неку милоту, пролазећи поред оних звездица... Очи му засенуле од сјаја њихова, али ни једна није сијала као она његова звезда!... И он се упутио право њој!...

На једанпут се трже... Та сјајна звезда као рече му: »куда ћеш?«... Он уздрхталим гласом одговори: »рад сам да до тебе до-

ћем!« — »Не мо'ш ти овамо!« — »А што?« пита он. — »Црн си; душа ти је црна!!... Радујеш се смрти туђој!!... — »Ал' кад га мрзим!«... — »Натраг!« рече му звезда и просу ватру на њ...

Он се трже... Чело му облио зној, а он се беше снизао с постеље на траву...

Срце му је силно лупало. Баци поглед нада се: зорњача одскочила високо, а на истоку избила белина. Петли почеше јављати зору...

Он седе и прекрсти се. Затим зарони главу у руке и поче премишљати о своме чудном сну...

Још једном погледа нада се, не би ли видео ону чудну звезду, али је не могаше видети...

И народ у кући поче се будити. Видећи га где седи, принеше му обућу...

Он се обу, оде на бунар и уми се, затим нареди посао, али то је све радио онако по нагону, јер му мисао беше збуњена...

Затим се диже мејани. Кад је далеко од куће одмакао, сети се да није погледао у Игњатову кућу, и није му никаква зла пожелео!... То је било први пут после четрдесет година...

Уђе у мејану и назва Бога.

Два сељака седела су за столом.

Они су говорили о Игњату.

— Мислио сам неће из ноћи изићи, тако се био узмучио! рече Гојко Симић.

— Па? упита Ранко Гигић Како му је?

— Боље.

— Може ли остати?

— То је у Божјој руци!...

Он је слушао тај разговор, али га не овесели. Шта више, смути га. Он је гледао неким блесавим погледом у столицу, на којој је обично Игњат седео...

Осећао је нешто тешко на грудима; ваздух мејански гушио га је... Диже се и изиђе пред мејану...

Лепо, јесење сунце грејаше му кожу на телу. Овај лепи дан као да га мало разгали. Он је шетао по оном простору пред мејаном...

Па му дође воља да шета... И он се диже селом... Ишао је оном дугачком улицом, која, сем нешто деце, беше готово празна...

Он је ишао даље... Изиђе из села и уђе у потес... Поче врљати. Сишао с пута, па удари преко стрњика... Марве беше доста, јер је потес био »пуштен«. Он се спотицаше и падаше у роваче, што су свиње изриле... Али је ишао даље...

Нешто чудно беше у души његовој... Свога века није био тако празних груди, али је та празнина била ледена... Осећао је да ветар дува у грудној шупљини као у каквој лубури...

Бежао је од празнине, а она иђаше уза њ као сенка!...

Он је ишао даље... Тумарао је као луд, не знајући куда, без циља... И вас дуги дан прође му у тумарању... Ништа окусио није, сем јутрошње каве и ракије, а није осећао глади...

Сунце је залазило, кад му паде на памет да се кући врати...

Мртав уморан уђе у своју авлију...

— Децо! Постав'те синију! рече његова домаћица.

— Јесте ли вечерали?

— Нисмо.

— Вечерајте, ја нисам гладан.

— 'Оћеш лећи?

— 'Оћу, рече он.

— 'Оћеш да ти простреm на пољу?...

Он се сети ноћашње звезде, и као неки лаки страх обхрва га.

— Нећу! рече.

Она оде у собу, те му намести постељу, док њега изуше; затим га позва да легне...

Леже, пружи и ноге и руке, и осети сласт одмора...

Лагано, као лопов, долазаше му санак на очи... Он је отварао трепавице, али их је тешки санак притискивао...

И... заспа...

Таман укућани полегали; таман тишина рашири крила над домом; таман попак у запећку утаначио своју песмицу, а он се трже...

Учини му се да нешто силно лупну... Он погледа око себе — нигде никог... Све је било у најдубљем сну...

Срце му је лагано лупало, а знoј проби чело његово.... Он гледаше кроз прозор, у ноћ... Нигде једног шума; није чуо ни шушња лишћа — све беше тихо и мирно...

Он поседе мало, слушајући како срце лупа. Онда се опет спусти на постељу и окрете главу зиду. . . .

Али, санак му не хте доћи. . .

Он се окрену на леђа; руке забаци изнад главе, па лежаше тако очекујући санак, али му санак и опет не дође. . .

Осећао је умор. Тело му се лено кретало; али санка нема, те нема! . . .

Окретао се сад на једну сад на другу страну. . . Намештао се, али се не може наместити: — све га нешто жуљило, све му нешто сметало.

Викну жену. Она се одазва.

— Простри ми на пољу!

Она послуша без поговора. . .

Он леже, али се санак сасвим разби. Ама ока на око! . . . Он се диже. . .

Поче ходади онако бос авлијом, али му неки непознат терет и на телу и на души, па га тај терет притеже земљи, и душу му притиьечио толико, да већ не може ни да дахне. . .

Зловоља нека овладала њим, па би чупао своје рођене косе. . . Куд погледи, све му јад и чемер на очима. . .

У таком расположењу и зору дочека.

Био је неки свечаник. Жена му изнесе чисто рубље и рече да се обуче.

Он се обуче, па се диже мејани.

И дође, и седе за свој сто, на своје место. Заиска каву и поче пити.

Људи, они из његове странке, почеше прилазити столу и седати. Почеше и разговор, разуме се о Игњату,

— Како ли је?

— Бога ми, зло!

— Зар баш ништа боље?

— Ништа.... И Симка, врачара, веле да је рекла, да неће остати!...

— А шта ли му је?

— Санције. Па онда и рђуштина...

— Е, то не ваља!...

И Петар осети нешто врло чудновато.

— Јесу ли га метали на пару? рече он.

— Не знам! рече сељак.

И, колико их беше, погледаше га чудним погледом... А он саже главу...

Људи су разговарали о разним стварима и препирали се. Он их је чуо, али није слушао!... Сви му нешто изгледаху врло ситни; њихни разговори не могоше га оживети нити отргнути од његових зловољних мисли...

Он је ћутао. — Пред очи му наједаред изиђе Игњат... Њему се учини да чује речи његове... А те речи некако се чудно разлегоше у души његовој... Оне му бише као неки мелем...

Погледа око себе...

На једанпут скочи и јурну као махнит из мејане... Дође му да мора видети Игњата! Он мора с њим проговорити реч-две, или црћи!... Овај народ био му је досадан; разговори празни... Једини Игњат умео је да рекне реч, па ако и окорну — опет је реч!...

И изишав из мејане, обузет тим мислима и том жељом, он крете шором... Ишао је врло брзо, бојећи се, да, ако буде ма мало издангубио, неће Игњата жива затећи...

Чудом се зачудише суседи, чудом нечувеним!...

Четрдесет година нога Петрова није корачила Игњатовом страном, а данас Петар пређе на Игњатову страну, упути се поред плота, приђе малој капији, отвори је и уђе у авлију!...

На прагу назва Бога.

Укућани се убезекнули.

— Је ли жив? упита он.

— Још мало... рекоше му.

Он корачи преко прага, уђе у собу, приђе постељи болниковој и наднесе се над њу.

Болесник отвори очи. И ако беху мутне и крваве, у њима се виде искра свести... Он их избуљи и загледа се у Петра...

— Ти?! простења.

— Ја!

— Ама ти?!

— Ја!... Ја!...

— Што си дошô!.... Да видиш моју смрт!...

— Не!...

— Јȁ што?...

Петар слеже раменима.

— Не знам! рече.

Затим додаде:

— Ако ти је криво: — ја идем!

То рече тако жалостивним гласом, да Игњат поче тражити његову руку. Он пружи. Игњат је прихвати својом врелом руком и прошапута:

— Седи!...

Он се спусти на столичицу и заћуташе.

Болесник склопи очи, а Петар саже главу. Није знао зашто, али се осећао тако миран и задовољан, држећи руку Игњатову... Остало се све скаменило...

VIII

Игњат је тешко дисао. Петар је чуо како му шуште џигерице, као кад рушти промрзнут снег под ногама.

»Да ли ће му се моћи помоћи?« помисли он.

И дође му нека воља да га он гледа и негује. Њему се учини, да ће га само он моћи спасти. Зато се придиже и наже нада њ.

Игњат опет отвори очи:

— 'Оћеш воде? упита Петар.

— 'Оћу! рече Игњат.

А ватра из његових уста запану лице Петрово.

Он се окрете, изиђе у кућу, и врати се с пуним кутлом воде... Придиже болесника и запоји га.

Пошто га врати у постељу, Игњат га опет погледа:

— Што то радиш? прошапута.

Петар опет слеже раменима... Онда му метну руку на чело. Оно је горело.

— 'Оћеш 'ладну крпу?

Игњат трену оком.

Он дохвати један убрус, што је о дувару висио, изиђе у кућу и накваси га.

Укућани дођоше мало себи од чуда. Потрчаше да му помогну, али онману руком.

— Нека... нека! рече.

И метну убрус на чело Игњатово... Мутан поглед болесников гледаше га некако чудновато; бар га Игњат тако није погледао... И ако беше тај поглед помућен, он је годио души Петровој. Неко мило осећање прожма га.

— Би л' јео шта?

— Не! прошапута болесник.

— Како би било да те метнем на пару?... Ја ћу...

— Доцкан... прошапута Игњат, а суза се сврте у очима његовим...

И Петра обујмише сузе... Он их брише, а оне лију... Игњат окрете главу зиду...

А Петар још брише сузе. Оне су му сметале да види сузу у очима Игњатовим... Та је ли могућно да је Игњат пустио сузу?... Је ли могућно да и он осећа тугу што се растају?...

Он није веровао... Зар му је могао бити црњи душманин од Игњата?... Па он плаче!... Не, не!... То није истина!...

Игњат јекну... Он му притрча и окрете га. Гледаху се очи у очи.

— Ту је крај! прошапта Игњат.

А Петру се нешто заколута пред очима. Он хтеде проговорити, али се језик свезао...

Игњат напреже снагу и диже се.

— Петре, рече полугласно. Петре!.... Са... свима сам... се... опро... стио... 'Прости и ти!...

— Богом нека ти је просто!... Прости и ти мени!...

— Већ сам!... рече Игњат.

Па се опет загледа у њега... И опет засја суза... Петар је виде... Она му се учини велика и сјајна као она звезда, па се прелива као драги камен... Он подухвати главу Игњатову, наже се, па притиште пољубац на ону сјајну сузу и осети влагу на уснама...

Онда се трже, погледа... Игњат се смешкао као детешце... На другом оку сјајаше се онака иста суза... А те очи отворене, бистре, гледе га неким небесним погледом...

*
* *

Прође три месеца од смрти Игњатове...

Петар се сасвим изменио. Ни онај човек, ни дај Боже!... Бежи од људи: склања се од свакога и по вас дан ћути. Људи су хтели да га разговоре, али не могоше. Њихов разговор не имаде за њега никакве дражи... Не беше више никога да га креће да мисли и ради. Све што је око њега, не беше ништа пред очима његовим. Ови људи не умедоше ни разговарати с њим. Не беше ту више разговора, на какве се он навикао. Све нешто млитаво и мртво. Све, што он гледаше својим очима, не могаше ни његову мисао покренути!...

Он је био здрави болесник... Чезнуо је за оним, кога више нема!...

Тако се људима чинило... Али није било тако...

У његовој машти био је човек. Он је с њим разговарао, препирао се, премишљао. Тај човек био му је друштво, и он је био задовољан...

То је био Игњат...

По вас дан и сву ноћ премишљао је, разговарао сам са собом, причао, смејао се... А да га не би узнемиривали, остајао је непрестано у постељи...

И у кући и у селу шапутаху:

— Полудео је ..

Он је чуо тај шапат, али га се није тицао. Није га то вређало... Пролазио је мирно поред људи; није им ни Бога називао...

И у лицу се изменио. Поруђао, оседео; неко бледило обујмило му образе, очи му упале у главу, снага малаксала...

И пролетних дана већ више и не може из постеље ..

А док му укућани обараше главе, он се радовао. Он је осећао да му се дани крате, осећао је да је све ближе мети...

И једне лепе ноћи сни сан:

Као у планини је на једном великом вису... Око њега тама као тесто, а оздо, из дубраве, дува хладан ветар... На њему некакав овештао хаљетак, па му ветар леди срж у костима...

Он дрхће и цвокоће зубима; пипа се око паса, не би ли нашао прекесак да узме труди и кремен да ватру укреше; али, као за пакост, прекеска нема о пасу...

Он се гучи и дрнће, док на једанпут подвојише се облаци, и он угледа плаву пругу небесну. Кроз облаке проби сјајна звезда, изби на пругу, па се поче спуштати на ниже...

Он познаде ону звезду...

А она се спушта све више и више као низа свод... На једанпут засја према њему и стаде... Обасја и вис и долину. Он виде у долини реку, како се вије кроз шумарке; виде нека села пред собом, али села мила и лепа...

Прожма га милина. Светлост га огреја... Он викну:

— Ја лепо ли ти је овде, Боже!...

— Збиља, лепо? запита га један глас.

— Лепо, врло лепо!...

— Па кад је тако лепо, 'оди мени!...

И као звезда се смешка...

— А да знаш ко је још овде!...

А он се сети...

— Игњат!... викну...

И као виде лице Игњатово. Он пође оној звезди, а она згасну... плану... опет згасну и подиже се више... Онда плану и засветле толико, да му очи засенуше...

У тај пар отвори очи. Лежао је на поду, а укућани се окупили око њега.

— Попу ми зовите! рече он.

Одмах отрчаше по попу, а њега дигоше на кревет...

Лице му беше као лимун.

— Отворите ми овај прозор! рече.

Отворише... Он виде опет ону звезду, и насмеши се, и загледа се у њу...

Ћутао је, све док попа не дође.

— Свештениче! викну он, како га угледа. Кажи ми нешто!

— Шта, Перо?

— Кажи ми: има ли мржње?...

— Па... има, рече попа.

— Нема, свештениче!... Нема мржње!... Има само љубави!... Све је љубав!... И кад мрзиш — ти волиш!... Ја сам мрзео једног човека, па сад видим да сам само њега волео!... Јок, нема мржње!... Бог дао овој земљи двоје: дао је сина свог, да нам покаже шта је правда и истина; дао је ћерку своју, да нам покаже шта је љубав. Сина Божјег распели смо, али ћерци нисмо могли ништа учинити!... она је и данас међу нама!... Она нас осваја... јер нема снаге која ће њу надјачати!...

Онда заћута и загледа се у звезду...

На једаред се засмеја грохотом; очи му синуше необичном ватром; лице му се преобрази... Он пружи руке звезди...

За мало и те руке клонуше...

Са истока је бујало руменило. Оно јављаше нов дан свима; можда и Петру, који се винуо у царство својих сањарија...

ИЗДАЊА СРПСКЕ КЊИЖЕВНЕ ЗАДРУГЕ

I коло (1892)

1. **Живот и Прикљученија Димитрија Обрадовића,** свеска I., за штампу приредио и предговор написао Ж. Поповић. Цена 1·40 дин.

2. **С мора и са сува,** црте др. Милана Јовановића. Цена 1·40 дин.

3. **Даворје** Ј. С. Поповића, за штампу приредио и речник и предговор написао Љубомир Стојановић. Цена 1·40 дин.

4. **Бакоња Фра-Брне,** написао Симо Матавуљ: с речником и предговором Љуб. Јовановића. Цена 2 дин.

5. **Драматски Списи** Косте Трифковића, свеска I., за штампу приредио и предговор написао Данило А. Живаљевић. Цена 1·40 дин.

6. **Истинска Служба,** написао И. Н. Потапенко, превео М. Ђ. Милићевић. Цена 1·40 дин.

7. **Историја Српскога Народа** с погледом на историју суседних Хрвата и Бугара, написали Љуб Ковачевић и Љуб. Јовановић, свеска I. Цена 1·40 дин

II коло (1893)

8. **Живот и Прикљученија Димитрија Обрадовића,** свеска II., за штампу приредио и поговор и речник написао Ж. Поповић. Цена 1·40 дин.

9. **Мемоари Проте Матије Ненадовића,** за штампу приредио и предговор, регистре и речник написао Љубомир Ковачевић. Цена 2·80 дин.

10. **Два Идола,** написао Богобој Атанацковић, за штампу приредио и предговор написао Андра Гавриловић. Цена 2 дин.

11. **Камено Доба,** написао Јован Жујовић. Цена 2 дин.

12. **Прве Жртве,** приповетка из српске прошлости, написао Андра Гавриловић. Цена 1·40 дин

13. **Из Природе,** мањи списи др. Јосифа Панчића, за штампу приредио и предговор написао Ж. Живановић. Цена 2 дин.

14. **С француског Парнаса,** преводи Владимира М. Јовановића. Цена 2 дин.

III коло (1894)

15. **Антологија Дубровачке Лирике,** за штампу приредио и предговор и речник написао Милан Решетар. Цена 1·40 дин.

16. **Тамо амо по Истоку,** црте др. Милана Јовановића, свеска I, с речником и с картом Индискога Океана и околних земаља. Цена 2 дин.

17. **Песме Јована Илића,** за штампу приредио Љуб. Стојановић. Цена 2 дин.

18. **Драматски Списи** Косте Трифковића, свеска II., за штампу приредио и предговор написао Дан. А. Живаљевић. Цена 1·40 дин.

19. **Воденица на Флоси,** написао Џорџ Елиот, превео с енглескога Андра Николић, свеска I., Цена 2 дин.

20. **Воденица на Флоси,** написао Џорџ Елиот, превео с енглескога Андра Николић, свеска II. Цена 2 дин.

21. **Историја Српскога Народа** с погледом на историју суседних Хрвата и Бугара, написали Љ. Ковачевић и Љ. Јовановић, свеска II. Цена 1·40 дин.

IV коло (1895)

22. **Басне Доситеја Обрадовића,** свеска I., за штампу приредио и предговор написао Андра Николић. Цена 1·40 дин.

23. **Друга Певанија Змаја J. Јовановића,** свеска I., за штампу приредио и предговор написао Милутин К. Драгутиновић. Цена 2 дин.

24. **Низ старијих приповедака,** за штампу приредио и предговор написао Андра Гавриловић. Цена 2 дин.

25. **Тамо амо по Истоку,** црте др. Милана Јовановића, свеска II., с речником. Цена 2 дин.

26. **Бијесни Роландо,** спјевао Лодовико Ариосто, препјевао Драгиша Станојевић, свеска I., с предговором, напоменама и речником. Цена 2 дин.

27. **Тартиф и Тврдица,** комедије од Молијера, превели Јован Ђорђевић и др. Владан Ђорђевић, за штампу приредио и предговор написао Јован Ђаја. Цена 1·40 дин.

28. **Из науке о светлости,** написао Ђорђе М. Станојевић с предговором и 158 слика. Цена 2 дин.

V коло (1896)

29. **Басне Доситеја Обрадовића,** свеска II., за штампу приредио и поговор написао Андра Николић. Цена 2 дин.

30. **Друга Певанија Змаја J. Јовановића,** свеска II., за штампу приредио Милутин К. Драгутиновић. Цена 3 дин.

31. **Слике из сеоскога живота,** написао Јанко М. Веселиновић, свеска I. Цена 2 дин.

32. **Тодор од Сталаћа,** трагедија у пет чинова, написао Милош Цветић. Цена 2 дин.

33. **Бијесни Роландо,** спјевао Лодовико Ариосто, препјевао Драгиша Станојевић, свеска II., с напоменама и речником. Цена 3 дин.

34. **Девајтис,** роман од Марије Рођевичевне, превео с пољскога Никола Манојловић-Рајко. Цена 3 дин.

35. **Књига о здрављу,** српско издање приредио др. Милан Јовановић — Батут, са 53 слике у тексту и 2 засебне таблице у боји. Цена 3 дин.

VI коло (1897)

36. **Житије Герасима Зелића архимандрита,** свеска I., за штампу приредио П. П. Ђорђевић. Цена 2 дин.

37. **Босанчице,** кратке приче из Сарајева, испричао Мита Живковић. Цена 2 дин.

38. **Горски Цар,** роман, написао Светолик П. Ранковић Цена 3 дин.

39. **Бијесни Роландо,** спјевао Лодовико Ариосто, препјевао Драгиша Станојевић, свеска III., с напоменама и речником. Цена 3 дин.

40. **Бијесни Роландо,** спјевао Лодовико Ариосто, препјевао Драгиша Станојевић, свеска IV., с напоменама, и речником и поговором. Цена 3 дин.

41. **Историја Карла XII.** од Волтера, превео Стојан Новаковић. Цена 3 дин.

42. **Подземне воде, издани, извори, бунари, терме и минералне воде,** написао др. Светолик Радовановић, са 40 слика. Цена 2 дин.

43. **Завјет,** драмат у 4 чина, написао Симо Матавуљ. Цена 2 дин.

VII коло (1898)

44. **Житије Герасима Зелића архимандрита,** свеска II., за штампу приредио П. П. Ђорђевић. Цена 3 дин.

45. **Епске песме Јована Суботића,** свеска I., за штампу приредио и предговор написао Љубомир Стојановић. Цена 3 д.

46. **Приповетке Лазе К. Лазаревића,** свеска I., за штампу приредио и предговор написао Љубомир Јовановић. Цена 2 д.

47. **Горе доле по Напуљу,** путничке цртице др. Милана Јовановића, за штампу приредио др. Никола Вулић, предговор написао А. Гавриловић. Цена 2·50 дин.

48. **Уједињење Немачке,** написао др. Драгољуб М. Павловић. Цена 3 дин.

49. **Векфилдски Свештеник,** написао Оливер Голдсмит, превео и предговор написао др. Љубомир Недић. Цена 2 дин.

50. **Искрице Николе Томазеа,** за штампу приредио и предговор написао Данило Петрановић. Цена 1 дин.

VIII коло (1899)

51. **Домаћа писма** Доситеја Обрадовића, за штампу приредио Милутин К. Драгутиновић, св. I. Цена 2 дин.

52. **Лирске песме** Симе Милутиновића Сарајлије, с предговором Андре Гавриловића. Цена 2 дин.

53 **Приповетке Лазе К. Лазаревића,** свеска II., за штампу приредио Љубомир Јовановић. Цена 3 дин.

54. **Слике из сеоскога живота,** написао Јанко М. Веселиновић, свеска II. Цена 2 дин.

55 **Ивкова слава,** приповетка Стевана Сремца. Цена 2 динара.

56. **Исландски рибар,** роман Пјера Лотија, с француског превела Тилија Довијанићева. Цена 2 дин.

57. **Воћке и воће,** написао Благоје Тодоровић. Цена 4 динара.

Сва досадања кола књига могу се добити преко повереника или непосредно од Управе Српске Књижевне Задруге, и то: I, II, III и IV по цену од 7, V, VI, VII VIII по цену од 10, а сва кола заједно по цену од 6 динара од кола.

ЗАБАВНИК
СРПСКЕ КЊИЖЕВНЕ ЗАДРУГЕ

стаје за све задругаре годишње четири динара или круне, за незадругаре седам динара или круна; уз то, добротвори, оснивачи и повереници добивају бесплатно и лепе тврде корице, када се сврши које од дела која излазе у »Забавнику«.

Година прва »Забавника« (свеске 1—6) има ова дела:

1. **Обломов,** роман у четири дела, написао И. А. Гончаров, превео с рускога Милован Ђ. Глишић. . 4·— дин.

2. **Богородичина Црква,** роман у три дела, написао В. Иго, превео с француског Душан Л. Ђокић. (Свршетак је у »Забавнику« за 1899 годину.) . . 3·— дин.

3. **Приповетке I,** у којој су збирци ови преводи: Оргуљаш из Поникла, написао Хенрих Сенкјевић; Свеци ратују, написао Ђовани Верга; Јолантини сватови, написао Херман Судерман; Прва велика прашка трговина пауцима, написао Ладислав Строупежницки, Жан Гурдон, написао Емил Зола; Давид Свен, написао Н. Хоторн; Гушчар, написао Херман Судерман; Пребрана пшеница, написао Н. С. Љесков; и Три девојчице, написао Пол Бурже. РАСПРОДАНО.

Година друга »Забавник« (св. 7—12) има ова дела:

1. **Богородичина црква,** роман у три дела, написао В. Иго, превео с француског Душан Л. Ђокић. (Свршетак.)

2. **Давид Коперфилд,** роман, написао Ч. Дикенс, превео с енглеског Драгомир М. Јанковић. (Наставиће се и у свескама 1900 године)

3. **Рат и мир,** роман, написао Л. Н. Толсти, превели с руског Окица Глушчевић и Милован Ђ. Глишић. (Наставиће се и у свескама 1900 године.)

4. **Приповетке II.** (Анта, написао Болеслав Прус; Јунак нашега доба, написао Доменико Ровета; Стратоника, написао Јулије Зејер; Широка плећа, написао Фридрих Шпилхаген; На прелому, написала О. Н. Чјумина, и друге приповетке.)